

ขบวนการเสรีไทยกับความล้มเหลวในระบอบรัฐสภา

(พ.ศ. 2487-2490)

เมื่อฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เริ่มขึ้นมาใช้อำนาจปี พ.ศ. 2487 จะเป็นช่วงสำคัญที่มีการเคลื่อนไหวต่อต้านการกลับมาใช้อำนาจของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการดำเนินการปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 และหันกลับไปประนีประนอมทางการเมืองกับพวกนิยมเจ้า เพื่อเตรียมการเมืองไปสู่การแข่งขันในระบอบรัฐสภา ทั้งนี้โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำในการประสานกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาเคลื่อนไหว ภายใต้การเกาะกลุ่มร่วมจัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่น ซึ่งเรียกกันต่อมาว่า "ขบวนการเสรีไทย" แนวคิดทางการเมืองของขบวนการเสรีไทยนั้น มีความเห็นพ้องต้องกันในอันที่จะผลักดันการเมืองไปสู่การแข่งขันในระบอบรัฐสภา แต่ภายใต้การจี้จ้วงกตีกาทางการเมืองหรือรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นั้น มีแนวคิดและผลประโยชน์โดยพื้นฐานขัดกันอยู่ภายในขบวนการเสรีไทย เมื่อสงครามโลก ยุติลงจึงเริ่มมีการแข่งขันโดยทางฝ่ายทางของการขึ้นมาใช้อำนาจ เพื่อเข้าไปจัดวางกตีกาทางการเมืองไปในทิศทางที่สอดคล้องเข้ากับพื้นฐานของกลุ่ม จนในท้ายที่สุดก็นำไปสู่ความขัดแย้งและแตกหักภายในขบวนการเสรีไทย เนื่องจากไม่สามารถประสานผลประโยชน์กันภายใต้วิถีระบอบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้น ปีกขวาซึ่งไม่พอใจและพ่ายแพ้ต่อการแข่งขันภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ใ้หันกลับไปเคลื่อนไหวระดมพลังฝ่ายอนุรักษนิยมเข้ามาต่อต้านรัฐบาลของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ โดยให้การสนับสนุนฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือกลุ่มทหารบกซึ่งไม่พอใจรัฐบาลพลเรือนและเสรีไทย เข้ามาทำการรัฐประหารล้มการเมืองในระบอบรัฐสภาลงในปี พ.ศ. 2490

4.1 การขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์

ภายหลังจากนายควง อภัยวงศ์ ใ้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2487 นั้น มีการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยบุคคลที่มาจากกลุ่มพลเรือน-ทหารเรือของคณะราษฎร นายควง อภัยวงศ์ รั้งตำแหน่งรัฐมนตรีการคลังและคมนาคม นายทวี บุณยเกตุ (รัฐมนตรีศึกษาธิการ) นายเดือน มุนนาค (รัฐมนตรีช่วยศึกษาธิการ) นายสะพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (รัฐมนตรีช่วยคมนาคม) พล.ร.อ.

สินธุ์ กมลนาวิน (รัฐมนตรีกลาโหมและเกษตรธิการ) พล.ร.ท.ผั่น นาวาวิจิตร (รัฐมนตรีอุตสาหกรรม) นาวาเอกบุ่ง สุภชลาศัย (รัฐมนตรีมหาดไทย) พล.ร.ท.ชลิต ภูลกามัชร (รัฐมนตรี) พล.ร.ท.ทหาร ชำหิรัญ (รัฐมนตรี) และบางส่วนจากกลุ่มทหารบก พล.อ.พจน์ พหลโยธิน (พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา) (รัฐมนตรี) พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาคโยธารักษ์ (รัฐมนตรี) พล.ท.พิน อมรวิสัยสรเดช (รัฐมนตรี) เป็นต้น คณะรัฐบาลชุดนี้มีการปรับปรุงรวมจำนวน 8 ครั้ง ครั้งสำคัญได้แก่การแต่งตั้ง พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาคโยธารักษ์ ขึ้นเป็นรัฐมนตรีช่วยกลาโหม (24 สิงหาคม 2487) และมีการแต่งตั้งรัฐมนตรีใหม่อีกจำนวน 5 คน (5 กันยายน 2487) คือ พ.อ.เรือง เรืองวีระยุทธ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ พล.อ.ท.กาพย์ เทเวฤทธิพันธ์เล็ก ทิศตานนท์ (พล.อ.อ.หลวงเทเวฤทธิพันธ์เล็ก) และพล.อ.จิระ วิชิตสงคราม (14 พฤศจิกายน 2487) ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกลาโหมแทนพล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน (6 มกราคม 2488) (ดู สมบัติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520:275-276)

การจัดตั้งรัฐบาลใหม่นี้ได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนนโยบายสำคัญ 2 ประการ ในทางหนึ่งได้เปิดทางให้กับการดำเนินนโยบายที่ดินต่อค่านิยมขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาเอกราช-อธิปไตยของชาติภายหลังสงครามมา ด้วยการจัดตั้ง "กองบัญชาการชวบนเสรีไทย" ขึ้นอยู่ในคณะรัฐบาลและหรือระบบราชการ กองบัญชาการชวบนเสรีไทยนี้มีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าหรือ "ประมุข" ประกอบด้วย พล.ท.อ.อดุล อดุลเดชจรัส "รองประมุขและหัวหน้าตำรวจ" นายทวี บุญยเกตุ "หัวหน้าพลพรรคและผู้ติดต่อกับรัฐบาล" พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาคโยธารักษ์ "หัวหน้าฝ่ายทหารบก" พล.ร.ท.สังวร สุวรรณชีพ "หัวหน้าฝ่ายทหารเรือ" คุณแลพวก เขลยและให้ความคุ้มครองทั่วไป" นายทวี ตะเวทีกุล "หัวหน้าเศรษฐกิจและการคลัง" หลวงบรรณาทรโกวิท "หัวหน้าการรับส่งทางเรือ" นายสะพรั่ง เทพหัสดิน "หัวหน้าการรับส่งทางบก" และนาวาเอกบุ่ง สุภชลาศัย "หัวหน้าอาสาพลเรือน" เป็นต้น (ดู ฉันทนา 2522:248-249) ทั้งนี้เพื่ออาศัยกลไกของรัฐหรือระบบราชการ เคลื่อนไหวดำเนินงานที่ดินในเขตจังหวัดต่าง ๆ โดยระดมกลุ่มข้าราชการตามสายงานและความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในระบบราชการ เข้าร่วมเป็นพลพรรคที่ดินและสืบราชการลับให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนฝ่ายสัมพันธ์มิตรอย่างลับ ๆ ในการขับไล่องทหารญี่ปุ่นออกจากประเทศไทย

ในด้านการศึกษาพลพรรคไต้หวัน นายทวี บุญยเกตุ (2516:334) ผู้รับผิดชอบเป็นหัวหน้า ได้กล่าวถึงการเตรียมดำเนินการในส่วนนี้ไว้ว่า

... ด้วยเหตุที่ข้าพเจ้าต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการจัดตั้งหน่วยพลพรรคในประเทศไทย และมีหน้าที่หาพลพรรคมาฝึกและปฏิบัติงาน... ข้าพเจ้าจึงต้องเข้ารับหน้าที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเสียเอง เพื่อที่ข้าพเจ้าจะไม่มีโอกาสไขนัยศึกษาและผลิตตลอดจนครูประชาบาลใหม่ฝึกในค่ายของหน่วยพลพรรค โดยได้กำหนดไว้ว่าจะต้องมีค่ายละอย่างน้อย 500 คน...

เข้าใจว่าในการดำเนินการฝึกพลพรรคตามที่กล่าวมานี้ นายทวี บุญยเกตุ ได้อาศัยกำลังจากกลุ่มผู้นำอีสาน เข้าไปร่วมเตรียมและจัดตั้งค่ายในระดับท้องถิ่นด้วย หลวงบรรณากรโกวิทเล่าว่า "อาจารย์" เห็นว่า "พวก ส.ส.อีสานที่มาร่วมทำงาน เป็นพวกที่มีอิทธิพลและกว้างขวางในเขตจังหวัดของตน ประกอบกับทางภาคอีสานมีกองทหารญี่ปุ่นประจำการอยู่น้อย จึงได้ชักชวนพวกนี้เข้ามาร่วมจัดตั้งค่าย" (สัมภาษณ์) นายชิต เวชประสิทธิ์ เล่าว่า ในการดำเนินงานไต้หวันหรือจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคทางภาคอีสานนั้น มีนายเตียง ศิริขันธ์ เป็นผู้รับผิดชอบในฐานะ "หัวหน้าค่าย" (สัมภาษณ์) * นายเตียง ศิริขันธ์ กล่าวถึงความรับผิดชอบในการจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคในภาคอีสาน ภายหลังสงครามมา ไว้ว่า "ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าภาคอีสาน ข้าพเจ้ารับผิดชอบถึง 21 ค่าย" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 35/2489 7 พฤษภาคม 2489) อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า การเข้าไปมีส่วนร่วมจัดตั้งกองกำลังไต้หวันคือค่านิยมของกลุ่มผู้นำอีสานในช่วงนี้ ได้เปิดทางให้กลุ่มผู้นำอีสานขยายอิทธิพลในท้องถิ่นของตนมากยิ่งขึ้น โดยมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับกลุ่มประชาชนในท้องถิ่นที่เข้ามาฝึกอาวุธ และได้ครอบครอง

* นายชิต เวชประสิทธิ์ เล่าว่า ตนเองก็ได้รับการติดต่อจากนายปรีดี พนมยงค์ ให้เดินทางกลับไปสำรวจภาคใต้เพื่อจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคเช่นกัน แต่สำรวจแล้วเห็นว่าภูมิประเทศไม่เหมาะสมแก่การจัดตั้ง จึงทำงานเพียงเป็นผู้ประสานทั่วไปในสภาผู้แทนส่วนทางภาคอีสาน นายปรีดี พนมยงค์ ได้มอบหมายให้ นายเตียง ศิริขันธ์ ขึ้นไปสำรวจและเตรียมก่อนรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะหมกอำนาจ เห็นว่ามีความเหมาะสม จึงเริ่มที่สกลนคร โดยนายเตียง ศิริขันธ์ รับผิดชอบเป็นหัวหน้าทางภาคอีสาน

อาวุธสงครามที่ฝ่ายสัมพันธมิตรนำมาทิ้งให้ทางภาคอีสานในระหว่างสงครามจำนวนหนึ่ง การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำอีสานดังกล่าวนี้ ในท้ายที่สุด ได้นำความหวาดระแวงไปให้แก่พวกนิยมเจ้า-ขุนนางเก่าและกลุ่มทหารบกในช่วงภายหลังสงครามมา ในฐานะที่กลุ่มผู้นำอีสานเป็นกลุ่มการเมืองที่มีกองกำลังติดอาวุธให้การสนับสนุน และมีแนวคิดไปในทางสังคมนิยมให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ อย่างแข็งขัน ทั้งยังมีความสัมพันธ์และให้การสนับสนุนขบวนการชาตินิยมในแถบประเทศเพื่อนบ้านกอบกู้เอกราช (ดู 4.2 และ 4.3)

การแก้ไขปัญหาเอกราช-อธิปไตยของชาติภายหลังสงครามนี้ นอกเหนือจากการเคลื่อนไหวงานใต้ดินภายในประเทศจำนวนมากแล้ว (ดู ฉันทนา 2522) ยังได้มีความพยายามเปิดเจรจาสันติภาพทางการเมืองระหว่างประเทศกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ เพื่อให้ประเทศทั้งสองนี้ให้การรับรองเอกราชภายหลังสงครามมา โดยมีการส่งคณะทูตใต้ดินลักลอบเดินทางออกไปเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรหลายครั้ง นับแต่คณะนายดิเรก ชัยนาม ซึ่งเดินทางไปเปิดการเจรจากับอังกฤษที่ศรีลังกา (2510:323-325) นายกนคิธีร์ ศุภมงคล ได้เดินทางไปเปิดการเจรจากับสหรัฐอเมริกาพร้อมกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่กรุงวอชิงตัน (2527:137-155) และคณะพระพิศาลสุชุมวิท (2522) อันเป็นชุดสุดท้ายที่ถูกส่งออกไปเจรจากับสหรัฐอเมริกาในปัญหาที่กล่าวมานี้ ขณะเดียวกันนั้นองค์การต่อต้านญี่ปุ่นโดยนายปรีดี พนมยงค์ ยังได้พยายามยื่นข้อเสนอกับฝ่ายสัมพันธมิตรพร้อมที่จะให้มีการจู่โจมต่อต้านญี่ปุ่นอย่างเปิดเผย หากสหรัฐอเมริกาและอังกฤษตกลงเห็นพ้องด้วย และให้หลักประกันในเรื่อง "เคารพเอกราชของประเทศไทย และถือประเทศไทยเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ มีชีวิตอยู่" ข้อเสนอสำหรับท่าทีของสหรัฐอเมริกานั้นได้ตอบสนอง "ยินดีที่จะประกาศในเวลาอันสมควรว่า เคารพเอกราชของประเทศไทย และไม่เคียดถือไทยเป็นศัตรู" ส่วนท่าทีของอังกฤษไม่เห็นด้วยกับสหรัฐอเมริกา "อังกฤษจะไม่ยอมยกเลิกสถานะสงครามกับไทยอย่างง่าย ๆ ตามที่ฝ่ายอเมริกันเสนอ อังกฤษต้องการจะลงโทษไทยให้สาสมที่กล้าเข้ากับญี่ปุ่นประกาศสงครามต่ออังกฤษ" (ดู กนคิธีร์ ศุภมงคล 2527:162-166) อาจกล่าวได้ว่าท่าทีของอังกฤษที่ยังคงถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรูอยู่นั้น มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ แสวงหาทางออกด้วยการดึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังสงครามมา ยุติ ทั้งนี้เพื่ออาศัยอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาช่วยคานอำนาจหรือลดทอน

คุกคามของอังกฤษ (คู่อุปถัมภ์) ขณะเดียวกันนั้นการเปิดทางให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมานั้น ก็มีเป้าหมายทางการเมืองภายในอยู่ด้วย เพื่อร่วมผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภาที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้เตรียมไว้นับแต่สมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ พ.ศ. 2487

ในอีกทางหนึ่งจึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าในการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ในปี พ.ศ. 2487 นั้น ได้เปิดทางให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ปรับเปลี่ยนนโยบายการเมืองภายในไปสู่ระบอบรัฐสภา โดยเริ่มทำการปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ภายใต้หลักการสำคัญคือ ยกเลิกบทเฉพาะกาลและบทบัญญัติพระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง แยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง ทั้งนี้เพื่อเตรียมเปิดการเมืองไปสู่การแข่งขันในรูปของพรรคการเมือง เพื่อในการนี้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้ทำการลดบทบาทและอิทธิพลของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยภายหลังจากมีคำสั่งปลดจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนั้น ภายในกองทัพก็มีความพยายามสลายอิทธิพลฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยการโยกย้ายนายทหารบกกระชั้นผู้บังคับกองพันออกจากตำแหน่งคุมกำลังจำนวนอย่างน้อย 30 คน (กองประวัติศาสตร์, กลาโหม "คำสั่งทหาน เรื่องให้นายทหานรับราชการที่ 162/16855" 1 กันยายน 2487) และได้โยกย้ายนายทหารบกที่คุมกำลังระดับผู้บังคับการมณฑลทหารบก ออกจากพื้นที่ทั้ง 4 แห่ง เข้าประจำการในกรมเสนาธิการทหาร อันได้แก่ พล.ต.ปลด ปลดปรักษ์ พิบูลภานุวัชร ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 1 พล.ต.พื่อน หาญสงคราม ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 3 (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 6 มกราคม 2488) พล.ท.ชนะบุรณ ไพรีระย่อเดช ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 2 พล.ต.ชัยยันต์ เกรียง-เดชพิชัย ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 4 (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 1 พฤษภาคม 2488) โดยเฉพาะ พล.ต.ปลด ปลดปรักษ์ พิบูลภานุวัชร ถูกปลดออกจากตำแหน่งสารวัตรใหญ่ทหารค่าย โดยให้ พล.ร.ท.สังวร สุวรรณชีพ ดำรงตำแหน่งแทนตั้งแต่วันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2487 (กองประวัติศาสตร์, กลาโหม "คำสั่งทหาน เรื่องให้นายทหานรับราชการที่ 166/17019") นอกจากนี้ยังได้ทำปลดนายทหารที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากราชการ เช่น พล.ต.ประยูร ภมรมนตรี (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 61) 24 พฤศจิกายน 2487) พล.ท.ประจัน มหาคิล

ประจวบใจจนิท พล.ท.ณิน ชุณหะวัณ พล.ท.จรูญ รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 26 มกราคม 2488) พล.ท.มังกร พรหมโยธี (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 18 เมษายน 2488) ขณะเดียวกันนั้นฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้บรรจุเอานายทหารบก ที่ให้การสนับสนุนการจัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นขึ้นมา มีบทบาทควบคุมกองทัพ พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สืบชาติโยธารักษ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองแม่ทัพใหญ่ (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 60) 1 ธันวาคม 2487) โดยพฤตินัยเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในกองทัพ คือเป็นผู้สั่งการแทน พล.อ.พจน์ พหลโยธิน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นแม่ทัพใหม่แต่ขณะนั้นสุขภาพไม่ดี และ พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สืบชาติโยธารักษ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยกลาโหมเวลาต่อมา พล.ท.พิชิต เกரியศักดิ์พิชิต ได้รับการแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาการป้องกันพระราชอาณาจักร (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 60) 1 ธันวาคม 2487) และรับตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แต่งตั้งหลังจากออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2487 (ออก อุดล.เลขจรธ 2488 อ้างถึงในสุพจน์ คำนตระกูล, ผู้รวบรวม 2522:179) พล.อ.จิระ วิชิตสงคราม ยังคงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พล.อ.จิระ วิชิตสงคราม 2522:4) และได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีกลาโหมแทน พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน พล.ท.วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ 1 (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 10 มกราคม 2488) พล.อ.เวียง เวียงวีระบุท ได้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก และรัฐมนตรี รับผิดชอบ ๆ เช่น พล.อ.เนตร เขมะโยธิน หัวหน้าแผนกที่ 3 กรมเสนาธิการ ดำรงตำแหน่งรักษาการผู้ช่วยเสนาธิการทหารอีกตำแหน่ง พล.อ.สุรจิตร์ จารุเศรณี หัวหน้าแผนกที่ 4 กรมเสนาธิการ ดำรงตำแหน่งรักษาการรองเสนาธิการอีกตำแหน่ง (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 9 มกราคม 2488) ส่วนในค่านทหารเรือนั้นได้บรรจุแต่งตั้งนายทหารเรือที่ถูกจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปลดออกจากราชการ ในคราวกรณีที่ให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ เมื่อปี พ.ศ. 2486 (ดู 3.3) อาทิ พล.ร.ท.ณิน นาวาวิจิตร พล.ร.ท.สังวร สุวรรณชีพ และเรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช กลับเข้ารับราชการ โดย พล.ร.ท.ณิน นาวาวิจิตร และเรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช ได้รับตำแหน่งเดิม (กองประวัติศาสตร์, กลาโหม "คำสั่งทหาน เรื่องให้นายทหานรับราชการที่ 166/17019" (5 กันยายน 2487), ที่ 191/18476 23 กันยายน 2487) ส่วน พล.ร.ท.

สังวร สุวรรณชีพ คว้าตำแหน่งใหม่คือสารวัตรใหญ่ทหาร ทั้งนี้เพื่อความคุ้มครองหรือร่วมงานเสรีไทย (ปริทัศน์ พนมยงค์ 2516 ช : 13)

ในช่วงเวลาเดียวกับที่ได้มีการสลายอิทธิพลของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายในกองทัพตามที่ได้กล่าวมานี้ ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่มหันไปประสานกับพวกนิยมเจ้าซึ่งเคลื่อนไหวอยู่ภายนอกประเทศ เข้ามารับเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นให้ความช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นขบวนการเดียวกัน อันเป็นที่รู้จักกันภายหลังต่อมาในนามขบวนการเสรีไทย ภายใต้ความพยายามประนีประนอมทางการเมืองภายใน ทั้งนี้เพื่อร่วมเคลื่อนไหวงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศ และเปิดเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรในปัญหาหลักการเอกราช-อธิปไตยของชาติภายหลังสงครามมา ความพยายามประสานกับพวกนิยมเจ้าของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นได้จากคำอธิบายหลักการในการต่อต้านญี่ปุ่นของนายปรีดี พนมยงค์ ที่เห็นว่า ในการต่อสู้กับ "ญี่ปุ่นผู้รุกราน" นั้นต้องยึดถือ "ความสามัคคี" ของคนในชาติเป็นหลักการสำคัญหรือ "โดยพลังของคนไทยผู้รักชาติ" "(2525:48; 2526 ช : 97) กล่าวคือ ต้อง "ถือประโยชน์ของชาติเป็นส่วนใหญ่" หรือ "ถือประโยชน์ของชาติสำคัญที่สุดกว่าผลประโยชน์ส่วนตัวและกลุ่ม" (2526 ช : 71, 73) โดยความหมายอีกนัยหนึ่งของหลักการนี้คือ การต่อต้านญี่ปุ่นของขบวนการเสรีไทยนั้น อยู่เหนือความขัดแย้งทางการเมืองภายใน อันหมายถึงความขัดแย้งระหว่างคณะราษฎรกับพวกนิยมเจ้าที่มีมานานนับแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังเช่นข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ ที่มีไปถึง ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ ความว่า

...เรื่องการเมืองภายในประเทศนั้น เป็นอันยุติไม่มีปัญหาอีกต่อไป เสรีไทยมีความมุ่งหมายอยู่อย่างเดียว ที่จะรักษาเอกราชและอิสรภาพของประชาชาติไทย ฉะนั้น คนไทยทุกคนไม่ว่าจะเป็นเจ้านาย หรือราษฎรที่มีความรักชาติอยู่สูงเดียวกัน ต้องถือเป็นคณะเดียวกัน มีความสามัคคีกันเป็นหลักการใหญ่... (ปวย อิงภากรณ 2515:34)

ตามข้อเสนอข้างต้นนี้เมื่อมองในทางการเมืองนั้น สะท้อนให้เห็นถึงท่าทีของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ที่พร้อมและต้องการจะประสานกับพวกนิยมเจ้าในทางการเมืองภายในได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพื่อเป็นพันธมิตรหรือแนวร่วมผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภา

การที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดหันกลับไปประนีประนอมทางการเมือง

ภายในนั้น กล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์มาจากความต้องการลดบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของกลุ่มทหารบก หรือกันฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากวงการเมือง ทั้งนี้ เพราะลำพังเพียงฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นั้นไม่มีฐานอำนาจพอที่จะต้านการกลับมาใช้อำนาจของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คู่แข่งสำคัญของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่คือ พวกนิยมเจ้าซึ่งแม้จะถูกกดดันให้จำกัดยุติการเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยตรง (ดู 2.2) แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าพวกนิยมเจ้ายังคงมีพลังการเมืองอยู่และบางส่วนได้เริ่มเคลื่อนไหวในระหว่างสงครามโลกา ครั้นเมื่อกลุ่มผู้นำระบอบใหม่มีความขัดแย้งภายในกลุ่มจนถึงจุดแตกหักออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นแกนนำกับอีกฝ่ายหนึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำ (ดู 3.3) พลังการเมืองสำคัญในขณะนั้นจึงกลับกลายเป็นสามฝ่ายใหญ่ด้วยกัน คือพวกนิยมเจ้า ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ภาวะดังกล่าวนี้ได้ผลักดันให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ภาวะดังกล่าวนี้ได้ผลักดันให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขึ้นมามีอำนาจภายหลังจากล้มฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใหม่นี้ พ.ศ. 2487 หันกลับไปประนีประนอมกับพวกนิยมเจ้าซึ่งมีท่าทีต่อต้านการขึ้นมามีอำนาจของข้าราชการประจำฝ่ายทหาร เข้ามาเป็นแนวร่วมต่อต้านการกลับมาใช้อำนาจของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยคาดหวังเพื่อเป็นพันธมิตรร่วมผลักดันและทำการแข่งขันในระบอบรัฐสภา เห็นได้จากประนีประนอมทางการเมืองกับพวกนิยมเจ้านั้น ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้กระทำอยู่ในกรอบของการตระเตรียมไปสู่การแข่งขันในระบอบรัฐสภา อันได้แก่ การยินยอมให้มีการปลดปล่อยกลุ่มนักโทษการเมือง การคืนสิทธิทางการเมืองแก่เจ้านาย และการปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475

การประนีประนอมทางการเมืองภายในกับพวกนิยมเจ้านั้น ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้ประสานกับทั้งสายที่นำโดย ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิ์วัฒน์ และสายที่นำโดย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิ์วัฒน์ ทรงเรียกร้องให้มีการปลดปล่อยนักโทษการเมืองกับนายปรีดี พนมยงค์ โดยตรง นับตั้งแต่ก่อนที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะหมดอำนาจลงในปี พ.ศ. 2487 นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ซึ่งโคจรเข้ามาในเมืองไทยและถูกตำรวจจับกุมไว้ แต่ภายหลังจากมาด้วยความช่วยเหลือของ ร.ต.อ.พะโยม จันทร์คະ ซึ่งได้ลักลอบพาไปติดต่อกับนายปรีดี พนมยงค์ (ดู

ป่วย อิงภากรณ 2516:374-375) และเป็นผู้รับหน้าที่ส่งวิทยุลับระหว่างกองกำลัง 136 ของอังกฤษกับนายปรีดี พนมยงค์ โค้กล่าวดังชื่อเรียกของ ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท และท่าทีประนีประนอมของ นายปรีดี พนมยงค์ ต่อกรณีดังกล่าวนี้ไว้ว่า

...ต่อมาท่านชิน (ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท) โค้ทรงแส่งวิทยุโทรเลขของท่านเอง มาอีกหนึ่งฉบับตรงถึง นายปรีดี พนมยงค์ ชอบใจที่หัวหน้าเสรีไทยยินดียอมรับ และทรงแสดงเจตนาว่าจะร่วมงานควายอย่างจริงจัง แต่ใครจะคาดหมายว่า เพื่อนฝูงของท่านชินหลายท่านคงโทษการเมืองอยู่ที่ เกาะตะรุเตาบาง บางขวางบาง ที่อื่น ๆ บางนั้น นายปรีดี พนมยงค์ จะกระทำการอย่างไร หัวหน้าเสรีไทยตอบไป โดยฉบับพลันว่า กรมขุนชัยนาथा และผู้นั่งที่กองโหมการเมืองอยู่ที่ตะรุเตา บางขวาง และที่อื่นนั้น ทางกรุงเทพจะหาทางปลดปล่อย และมีใบจะปลดปล่อยอย่างเดียว จะออกกฎหมายนิรโทษกรรมควาย โอกาสที่จะกระทำก็คือจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทองกลไหล่ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แล้วผู้สำเร็จราชการฯ แต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ ดำรงงานอยู่ในขณะนั้นขึ้นเป็นหัวหน้ารัฐบาล...(ป่วย อิงภากรณ 2515: 34-35)

ตามความข้างต้นนี้ เป็นไปได้ว่าฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีความพยายามประสานกับพวกนิยมเจ้าที่เคลื่อนไหวอยู่ภายนอกประเทศ และอาจจะมีการตกลงในเรื่องการปลดปล่อยนักโทษการเมืองในช่วงท้าย ๆ ก่อนที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะหมดอำนาจไป

ครั้นเมื่อฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ขึ้นมามีอำนาจในปี พ.ศ. 2487 เข้าใจว่า นายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่เริ่มเคลื่อนไหวให้มีการปลดปล่อยนักโทษการเมือง ด้วยเหตุผล "เพื่อความสามัคคีของคนไทย ที่มีอุดมคติตรงกันในการต่อต้านญี่ปุ่น ให้ได้ รับอภัยโทษและนิรโทษกรรมตามที่ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ โค้ทรงแปรารณามา... ทั้งนี้เพื่อความสามัคคีของทุกฝ่าย เพื่อประโยชน์ของกิจการรับใช้ชาติร่วมกัน" โดยนายปรีดี พนมยงค์ และนายทวี บุญยเกตุ ได้รวมผลักดันผ่าน พล.ท.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ในฐานะอธิบดีกรมตำรวจและมีตำแหน่งสำคัญภายในองค์การต่อต้านญี่ปุ่น "เพื่อให้ผู้ต้องหาการเมืองที่ถูกจองจำอยู่ได้รับการปลดปล่อยเร็วขึ้น นายทวี บุญยเกตุ และข้าพเจ้าต้องช่วยกันทำความเข้าใจกับนายพลตาดู" (ปรีดี พนมยงค์ 2516 ก:74-75) หลังจากได้รับการทบทวน พล.ท.อ.อดุล อดุลเดชจรัส มีความเห็นพ้องและได้เป็นผู้เสนอเรื่องแก่นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรี เพื่อให้มีการปลดปล่อยนักโทษการเมือง

(หนังสือจากอธิบดีกรมตำรวจที่ 13584/2487 ลงวันที่ 16 กันยายน 2487 ถึงนายกรัชมุนตรี
อ้างถึงในสิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:161) จากนั้นรัฐบาลมีมติเห็นชอบโดยออก
"พระราชกฤษฎีกาพระราชทานอภัยโทษ" (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 61) 20 กันยายน
2487) และเริ่มดำเนินการปลดปล่อยนักโทษการเมือง จำนวน 3 รุ่น รุ่นแรกจากคุก
บางขวาง จำนวน 24 คน รุ่นที่สองและสาม จากเกาะเตาและตะรุเตา จำนวน 37 คน
รวมจำนวนทั้งสิ้น 61 คน (ไทยใหม่ 22 ตุลาคม 2487) ในจำนวนนี้จะหวนกลับมา
บทบาททางการเมืองภายหลังสงครามโลกา หลายคน อาทิ ร.ท.จงกล ไกรฤกษ์ นายโชติ
คุ้มพันธ์ นายเลื่อน ศรีภักย์วานิช ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร
นายสอ เศรษฐบุตร นายอิน บุญนาค และพระบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร
เป็นต้น

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่าบรรดาอดีตนักโทษการเมือง ที่ได้รับการปลดปล่อยข้างต้น
นี้ บุคคลที่มีความสนใจหรือมีความกระตือรือร้นทางการเมืองสูง จะหันมายอมรับวิถีแห่ง
ระบอบรัฐสภาเป็นฐานอำนาจแข่งขันกับกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ ด้วยการเข้ามาแข่งขันสมัคร
เลือกตั้งผู้แทนราษฎรและจัดตั้งพรรคการเมืองหลังจากนั้น อย่างเช่น ครั้นเมื่อมีการเปิด
เลือกตั้งซ่อมในเขตกรุงเทพฯ นายโชติ คุ้มพันธ์ ไคลงสมัครแข่งขันและได้รับการเลือกตั้ง
เป็นผู้แทนราษฎรนับแต่ช่วงปลายสงครามโลก (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่
1/2488 28 มิถุนายน 2488) โดย นายโชติ คุ้มพันธ์ เป็นผู้ชนะนายทองเปลว ชลภูมิ
ด้วยคะแนนเสียง 4779:2553 (ข่าวภาพ 17 มิถุนายน 2488) กลุ่มนี้จะลงสมัครแข่งขัน
ช่วงหลังสงครามมา ยุคอย่างคึกคัก และมักได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะ
ในเขตกรุงเทพฯ และเขตธนบุรี (ดู 4.2) อย่างไรก็ดีตาม ในระหว่างช่วงสงครามนั้น
พวกที่สนใจการเมืองได้หันไปจับอาชีพทางค่านหนังสือพิมพ์ซึ่งกลุ่มนี้มีบทบาทและอิทธิพลอยู่
ไม่น้อย นายเลื่อน ศรีภักย์วานิช เคยเป็นผู้จัดการบริษัท สยามฟรีเพรส ซึ่งมีหนังสือ
พิมพ์อยู่ในเครือ คือ กรุงเทพฯ เติลเมลล์และเสรีภาพ นายหลุย ติวีติ เคยเป็นบรรณา-
ธิการหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เติลเมลล์ (ทรงภรณ์ เอี่ยมธรรม 2520:53-54) หลังได้
รับการปลดปล่อยนายสอ เศรษฐบุตร และ ร.ท.จงกล ไกรฤกษ์ ได้เข้าทำงานใน
หนังสือพิมพ์ในเครือศรีกรุงและไทยราษฎร์ โดยเฉพาะนายสอ เศรษฐบุตรนั้น เจ้าของ
หนังสือพิมพ์ดังกล่าวนี้ ใคมอบหมายให้เป็นบรรณาธิการดำเนินการเปิดหนังสือพิมพ์ฉบับภาษา

อังกฤษชื่อ "ลิเบอร์ตี" ค้วย ในการดำเนินหนังสือพิมพ์ลิเบอร์ตีนี้ได้เปิดทางให้
 เชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มอย่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งทำงานประจำอยู่ธนาคารแห่ง
 ชาติ เข้ามาสัมพันธ์กับกลุ่มอดีตนักโทษการเมืองนี้ โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
 ได้เป็นนักเขียนประจำหนังสือพิมพ์ลิเบอร์ตีและศรีกรุงเวลาต่อมา (ดู สละ ลิขิตกุล,
 ผู้รวบรวม 2528: ไม่ปรากฏเลขหน้า) อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอดีต
 นักโทษการเมืองและเชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มที่พัวพันอยู่ในช่วงดังกล่าวนี้ มีส่วนสำคัญที่ผลักดัน
 ให้นำไปสู่การรวมตัวหรือเกาะกลุ่มทางการเมือง ในรูปของการจัดตั้งพรรคการเมือง
 ชื่อพรรคก้าวหน้าภายหลังสงครามมา นำโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ดู 4.2)

นอกจากได้ดำเนินการปลดปล่อยนักโทษการเมืองตามที่ได้อ้างมาแล้ว ฝ่าย
 นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้ดำเนินการออกกฎหมายนิรโทษกรรมแก่กลุ่มนักโทษการเมืองนี้
 อีกค้วย (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2488 12 กรกฎาคม 2488)
 เหตุผลสำคัญที่รัฐบาลได้เนนย้าในการนิรโทษกรรม ความว่า

...ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ตามข้อ เสนอที่จะให้มี
 การนิรโทษกรรมแก่บรรดาบุคคลที่กระทำความผิดดังกล่าวแล้วนั้น เป็นการสมควร
 เหมาะสมกับกาละอย่างยิ่ง เพื่อส่งเสริมการปกครองแผ่นดินตามระบอบประชาธิปไตย
 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยใหม่มั่นคงจำเริญวัฒนาถาวรยิ่ง ๆ ขึ้น และเพื่อ
 ประชาชนไทยทั้งชาติจักได้สมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน... (คำแถลงการณ์
 เรื่องนิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดฐานกบฏและจลาจล พ.ศ. 2488 อ้างถึงใน
 ไพโรจน์ ชัยนาม, ผู้รวบรวม 2519:1:385-387)

เหตุผลข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในอันที่จะ
 ประสานทางการเมืองกับพวกนิยมเจ้าได้ที ทั้งนี้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ยังได้ดำเนินการ
 คินยศ บรรดาศักดิ์ เบี้ยหวัด เบี้ยข่านาญ แก่ผู้กระทำความผิดฐานกบฏและจลาจลเวลาต่อมา
 อีก รวมทั้งได้ดำเนินการคืนสิทธิทางการเมืองแก่เจ้านายค้วย โดย นายปรีดี
 พนมยงค์ เป็นผู้เสนอให้ยกเลิกมาตรา 11 ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ซึ่งมีบทบัญญัติ
 ให้พระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง ต่อที่ประชุมผู้ก่อการ พ.ศ. 2475 และสมาชิก
 ประเภท 2 (ดูต่อไปข้างหน้า) และที่สำคัญคือฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้เคลื่อนไหว
 ปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ยกเลิกบทเฉพาะกาล เพื่อยังความพอใจให้แก่
 พวกนิยมเจ้า เขาใจว่าประเด็นการปรับปรุงรัฐธรรมนูญเพื่อประกาศใช้ฉบับใหม่นี้ ยังผลให้

ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เห็นพ้องกับการอัญเชิญพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จพระราช
ดำเนินนิวัติประเทศไทยภายหลังสงครามฯ ตามข้อเสนอของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เคลื่อนไหวพยายามผลักดันให้ฝ่ายนายปรีดี
พนมยงค์ เห็นพ้องด้วยกับข้อเสนอ ให้มีการพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในการปลดปล่อยประเทศไทยและอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนิน
นิวัติประเทศไทยภายหลังสงครามฯ กล่าวคือ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2488 ม.ร.ว.
เสนีย์ ปราโมช ได้เสนอความเห็นต่อนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
"สมควรแก่เวลาแล้วที่น่าจะได้มีการพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวในการปลดปล่อยประเทศไทย หากจะโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปติดต่อกับ
ส่วนพระองค์กับผู้นำฝ่ายสัมพันธมิตร จะช่วยในการส่งเสริมสันติไมตรีได้" ข้อเสนอของ
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดังกล่าวนี้ เข้าใจว่าไม่ได้รับความเห็นพ้องจากนายปรีดี
พนมยงค์ และรัฐบาลขณะนั้น กล่าวกันว่า "ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ถึงงุนงงมาก
เหมือนกัน เมื่อได้รับข้อเสนอของท่านทูตเสนีย์" ส่วนรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ "ยังไม่มี
แผนเตรียมการสมโภชการบรรจุนิติภาวะของพระองค์ท่าน เนื่องจากยังประทับอยู่ในต่าง
ประเทศและไม่ทราบว่าจะมีพระราชประสงค์เป็นประการใด" (กนต์ธีร์ ศุภมงคล 2527:
202-203) อย่างไรก็ตาม ภายหลังสงครามโลก ยุติเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
เดินทางกลับมาคำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องในอันที่
จะอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทย จนในท้าย
ที่สุดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลซึ่งประทับอยู่ในเมืองโลซานน์ ประเทศ
สวิตเซอร์แลนด์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทย
ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2488 เข้าใจว่าในการดำเนินการของ ม.ร.ว.
เสนีย์ ปราโมช ประเด็นนี้เป็นที่เห็นพ้องจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ด้วย ทั้งนี้เพื่อที่
จะได้ทรงพระกรุณาพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่ม
มีการเคลื่อนไหวปรับปรุงรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2475 นับแต่ครั้งสมัยรัฐบาลนายควง
อภัยวงศ์ ปี พ.ศ. 2487

การปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 นั้น นายปรีดี พนมยงค์
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นผู้ริเริ่มให้มีการแก้ไข โดยได้กระทำผ่านนายควง อภัยวงศ์

นายกรัฐมนตรี หลักการสำคัญที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเป็นอันดับแรกคือ ต้องการยกเลิกบทเฉพาะกาล ความว่า

...รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้ พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยมาแล้วเป็นที่ 14 สมควรได้รับการปรับปรุงบทเฉพาะกาลว่าด้วยการแต่งตั้งสมาชิกประเภท 2 ของรัฐธรรมนูญ 2475 ซึ่งได้รับการทออายุจนถึงปี 2495 จึงเป็นบทเฉพาะกาลที่ไม่เหมาะสมกับสภาพการของบ้านเมืองในเวลานั้น สมควรเลิกเสียทั้งนี้ก็เพื่อทำให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น... (คำปรารภรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 อ้างถึงใน สยามจดหมายเหตุ 2520:32-33)

นายควง อภัยวงศ์ ได้นำเรื่องนี้เข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี พร้อมกับให้เหตุผลเพิ่มเติม "พิจารณาแล้วเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2475 บัดนี้เหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมากแล้ว...ฉะนั้นจึงควรจะได้มีการสังคายนารัฐธรรมนูญสักครั้งหนึ่ง" (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่ ๒๕๘/๒๔๘๘ ๒ กรกฎาคม ๒๔๘๘ อ้างถึงในวิภาลัย ชีรชัย ๒๕๒๒:๑๗๒-๑๗๓) คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบและได้เสนอเรื่องต่อสภาผู้แทนราษฎร ขอให้พิจารณาคั่งกรรมาธิการวิสามัญเพื่อพิจารณาปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญของรัฐบาล นายจรูญ สืบแสง ได้อภิปรายสนับสนุนว่า "ความจริงการที่จะพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญ เป็นเรื่องซึ่งเกิดจากเหตุการณ์ที่ได้เกิดมาแล้วประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเกิดจากเหตุการณ์ซึ่งเป็นอยู่ในขณะนี้...เห็นควรให้ยกเลิกบทเฉพาะกาล" สภาผู้แทนราษฎรมีมติเห็นชอบต่อญัตติดังกล่าวนี้ด้วยคะแนนเสียง 61:1 พร้อมกับได้เลือกตั้งคณะกรรมาธิการวิสามัญเพื่อพิจารณาปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๕ จำนวน ๒๗ คน (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ ๔/๒๔๘๘ ๑๙ กรกฎาคม ๒๔๘๘) ทั้งนี้ เป็นที่เข้าใจว่าในการเคลื่อนไหวให้มีการปรับปรุงรัฐธรรมนูญนี้ ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดต้องการย้ายฐานอำนาจทางการเมืองซึ่งเดิมตกอยู่กับกลุ่มข้าราชการประจำ-ทหาร มาอยู่ที่สภาผู้แทนราษฎรหรือกลุ่มพลเรือน โดยแยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง หันมาสู่การแข่งขันในรูปของพรรคการเมือง แนวคิดดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นได้จากหลักการสำคัญ ๗ ประการ ที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอขึ้นช่วงภายหลังสงครามมา ยุติ เพื่อให้

คณะกรรมการปรับปรุงรัฐธรรมนูญเป็นแนวทางปฏิบัติ (ดูต่อไปข้างหน้า)

ภายใต้ความพยายามดำเนินการปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญซึ่งที่กล่าวมาข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนสำคัญอีกด้านหนึ่งที่ผลักดันให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ หันไปสนับสนุนเชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มอย่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีท่าทีสนับสนุนการแข่งขันในระบบรัฐสภา กลับขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อเป็นพันธมิตรร่วมดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องภายหลังจากสงครามา เพื่อในการนี้เข้าใจว่านายปรีดี พนมยงค์ ได้ตระเตรียมให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนับแต่ในระหว่างช่วงท้ายของสงครามา โดยกระทำผ่านนายกนต์ธีร์ ศุภมงคล ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้ลี้ภัยล่องส่งออกไปร่วมทำงานกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เปิดเจรจากับฝ่ายสหรัฐอเมริกา ในระหว่างสงครามา นั้น (ดู กนต์ธีร์ ศุภมงคล 2527:141-155) นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล (2527:322) กล่าวถึงกรณีนี้ไว้ว่า "เมื่อท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เชื่อเชิญให้ท่านชุกเสนีย์เข้ามารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าเป็นสื่อติดต่อกะหว่างท่านผู้สำเร็จราชการและท่านนายกรัฐมนตรี" ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่าการที่นายปรีดี พนมยงค์ หันไปดึงเอา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีนั้น มีส่วนทำให้นายควง อภัยวงศ์ เริ่มขัดแย้งกับนายปรีดี พนมยงค์ เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับความคิดดังกล่าวนี้ นายทวี บุญยเกษตร เล่าถึงกรณีนี้ไว้ว่า นายควง อภัยวงศ์ ไม่พอใจที่นายปรีดี พนมยงค์ หนุนให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังจากสงครามา โดยส่วนตัวนายควงเคยบ่นให้ฉันฟังว่า ม.ร.ว.เสนีย์ นั้น ไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับปัญหาและการเมืองภายในประเทศ ทั้งยังออกไปอยู่ต่างประเทศนานหลายปี และไม่เคยได้รับการพิจารณาให้เป็นนายกรัฐมนตรีก่อนหน้านี้สักด้วย นายทวีให้ข้อสังเกตว่าการที่นายควงไม่พอใจนี้ อาจจะเป็นเพราะนายควงไม่ได้มีส่วนในการต่อต้านญี่ปุ่น เนื่องจากเขาไม่ได้เป็นผู้ติดต่อกับขบวนการเสรีไทยของนายปรีดีโดยตรง จึงไม่รู้เหตุผลและการเตรียมให้ ม.ร.ว.เสนีย์ กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี (อ้างถึงใน Ray 1972:114)

ครั้นเมื่อฝ่ายญี่ปุ่นยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไขต่อฝ่ายสัมพันธมิตร นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และควงคำแนะนำจาก "รัฐบาลอังกฤษที่ส่งผ่าน

มาทางกองบัญชาการทหารสูงสุดประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:180) ได้ออกประกาศสันติภาพเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488 ใจความสำคัญคือให้ถือว่า

...การประกาศสงครามต่อ สหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย ในส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องสหประชาชาติ ประเทศไทยได้ตัดสินใจที่จะไหลกลับคืนมาซึ่งสัมพันธไมตรีอันดีที่เคยมีมากับสหประชาชาติ เมื่อก่อนวันที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2484... (กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:180-181)

ขณะเดียวกันนั้นนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ดำเนินการให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เดินทางกลับมาคำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อให้เป็นไปตามนี้รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้ถวายบังคมลาออก นายทวี บุญยเกตุ ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเพื่อรอการกลับมารับตำแหน่งของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช คณะรัฐบาลของนายทวี บุญยเกตุ เกือบทั้งหมดเป็นบุคคลสำคัญในองค์การต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศ (ดู สมบัติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520:276-277) และได้ถวายบังคมลาออกภายหลังจาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2488 มีการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นบุคคลในคณะรัฐบาลเดิมของนายทวี บุญยเกตุ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส เป็นรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีสาธารณสุข พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยชารักษ์ (รัฐมนตรีกลาโหม) นายดิเรก ชัยนาม (รัฐมนตรีการคลัง) พระยาอรรัตนการิยนิพนธ์ (รัฐมนตรีเกษตรธิการ) นายสระพรัง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (รัฐมนตรีคมนาคม) นายทวี บุญยเกตุ (รัฐมนตรีมหาดไทย) นายทวี ตะเวทิกุล (รัฐมนตรี) นายสงวน ตุลารักษ์ (รัฐมนตรี) นายวิจิตร จูติคานนท์ (รัฐมนตรี) นายเตียง ศิริขันธ์ (รัฐมนตรี) นายทอง กันทาธรรม (รัฐมนตรี) นายพึ้ง ศรีจันทร์ (รัฐมนตรี) นายจำลอง ดาวเรือง (รัฐมนตรี) นายจรูญ สืบแสง (รัฐมนตรี) นายชิต เวชประสิทธิ์ (รัฐมนตรี) เป็นต้น (สมบัติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520:278) นายทวี บุญยเกตุ เล่าถึงการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดนี้ว่า

...ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไม่มีโอกาสคุ้นเคยกับการเมืองภายในประเทศ เขาจึงขอร้องให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้คัดเลือกคณะรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ยอมรับคณะรัฐมนตรีที่ได้รับการเลือกจากนายปรีดี แต่เขาก็ไม่สนุกในการทำงาน
ร่วมกับคณะรัฐมนตรีนัก... (อ้างถึงใน Ray 1972:114)

ควรกล่าวไว้ว่าการที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เปิดทางให้ ม.ร.ว.เสนีย์
กลับมามีบทบาทเป็นนายกรัฐมนตรีข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่ามีเป้าหมายเป็นการแสดงออกทาง
การเมืองเพื่อทั้งในทางการเมืองระหว่างประเทศและการเมืองภายใน ในทางการเมือง
ระหว่างประเทศนั้นเป็นที่เข้าใจว่าต้องการให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมามีส่วน
สำคัญในการเปิดเจรจายุทธระหว่างประเทศกับอังกฤษซึ่งมีท่าที "เกียจจะต้งให้มีการ
เลิกสถานะสงครามระหว่างอังกฤษกับไทยเสียก่อน จึงจะกลับมีความสัมพันธ์ตามเดิม"
(กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:183) ทั้งนี้ "เพื่อให้สหรัฐอเมริกาสนับสนุนรัฐบาลที่กรุงเทพฯ"
(Niksch 1976:99-100) หรือต้องการ "อาศัยอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาช่วยลด
ข้อผูกมัดทางสัญญาจากฝ่ายอังกฤษไปในตัว" (Batson 1980:283) ส่วนในทางการเมือง
ภายในนั้นเป็นที่เข้าใจได้ว่า เป็นความพยายามที่จะประสานกับพวกนิยมเจ้าเพื่อร่วม
ปรับปรุ้งแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 หรือเพื่อผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภา
หลวงบรรณากรโกวิทแล้วว่า ที่นายปรีดี พนมยงค์ ตัดสินใจยกตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้
กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชนั้น "เพราะอาจารย์ต้องการแสดงให้พวกเจ้านายซึ่งไม่พอใจ
พวกก่อการได้เห็น ว่า พวกก่อการไม่ได้ก่อกันเชื่อพระวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ทำงานเสรีไทย
ในระหว่างสงครามโลกา มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับของฝ่ายสัมพันธมิตร ก็ควรเป็นนายกฯ
ช่วยเหลือชาติ" (สัมภาษณ์) ในทัศนะของฝ่ายสหรัฐอเมริกาขณะนั้นเห็นว่า

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จะทรงบรรลุนิติภาวะขึ้นครองราชย์
โดยพระองค์เองแล้ว ทานปรีดีน่าจะรับเป็นนายกรัฐมนตรีเสียเองจะเหมาะสมกว่า
เพราะโคตคอกกับฝ่ายสหประชาชาติโดยใกล้ชิด อย่างไรก็ตามทั้งนี้เป็นเรื่องการเมือง
ภายในของประเทศไทย... (กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:191-192)

อย่างไรก็ตาม ความต้องการที่จะผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภานั้น เป็นความต้องการ
ร่วมระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นโยบายนี้รัฐบาล
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โคนตกลงเจตจำนงก็ไว้อย่างชัดเจนว่า "รัฐบาลนี้จะได้แยก
ราชการประจำกับราชการฝ่ายการเมืองออกจากกันให้เด็ดขาด เพื่อให้การปกครองได้เป็น
ไปตามระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่

23/2488 19 กันยายน 2488)

ภายหลังจากรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร ปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องดำเนินการคือ การจัดส่งคณะผู้แทนไปเจรจาเลิกสถานะสงครามกับประเทศอังกฤษ ในการนี้รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้แต่งตั้ง ม.จ.วิวัชรไชย ไชยันต์ ทรงเป็นหัวหน้าคณะ ประกอบด้วยนายเสริม วินิจฉัยกุล พล.ท.พระยาอภัยสงคราม นายกนตธีร์ ศุภมงคล นายประหยัด บุรณศิริ พ.อ.ม.จ. ชิดชนก กฤดากร นาวาโท ม.จ.อุทัยเฉลิมลาภ วุฒิชัย และนายป่วย อึ้งภากรณ์ เดินทางไปเจรจากับผู้แทนอังกฤษที่เมืองแคนดี ศรีลังกา โดยคณะผู้แทนฝ่ายไทยได้เริ่มเปิดเจรจากับผู้แทนอังกฤษนับตั้งแต่วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2488 (กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:199) อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้ว่าผลพวงจากปัญหาในการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษนั้น ในท้ายที่สุดได้นำมาซึ่งความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎร ยังผลให้รัฐบาลตัดสินใจหาทางออกด้วยการยุบสภาผู้แทนราษฎร และประการสำคัญคือได้ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งแต่เดิมไม่ค่อยราบรื่นนักต้องแตกแยกออกจากกัน ทั้งนี้อันเนื่องมาจากมีแนวคิดมองปัญหาการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษแตกต่างกัน (ดูต่อไปข้างหน้า)

ครั้นเมื่อรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้แต่งตั้งคณะผู้แทนเดินทางไปเปิดเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษแล้ว รัฐบาลได้เริ่มดำเนินการกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะเป็นอาชญากรสงคราม โดย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้เสนอข้อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า "มีกฎหมายอาชญากรสงครามของเราเองดีกว่า ไม่ต้องการให้คนของเราไปขึ้นศาลต่างประเทศ ไม่ต้องการให้เสียเสรีภาพทางการศาล" (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่พิเศษ/2488 27 กันยายน 2488 อ้างถึงใน เทียมจันทร์ อ่ำแห้ว 2520:420-421) ในวันเดียวกันนั้นรัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร หลักการสำคัญต้องการดำเนินการจับกุมคนไทยที่ตกอยู่ในข่ายมีการกระทำเป็นอาชญากรสงครามตามมาตรา 3 ดังนี้ (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 25/2488 27 กันยายน 2488) คือ

...การกระทำใด ๆ อันบุคคลได้กระทำไม่ว่าในฐานะเป็นตัวการหรือผู้สมรู้ตongตาม

ที่บัญญัติไว้ต่อไปนี้ ให้ถือว่าเป็นอาชญากรรม และผู้กระทำเป็นอาชญากร
สงคราม ทั้งนี้ไม่ว่าการกระทำนั้นจะใดกระทำก่อนหรือหลังวันไซพระราชบัญญัตินี้

1. ทำการคิดต่อวางแผนการศึกษาเพื่อทำสงครามรุกราน หรือกระทำการโดย
สมัครใจเข้าร่วมสงครามกับผู้ที่ทำสงครามรุกราน หรือโฆษณาชักชวนบุคคลเห็นดี
เห็นชอบในการกระทำของผู้ทำสงครามเพื่อทำลายสันติภาพ
2. ละเมิดกฎหมายหรือจารีตประเพณีในการทำสงคราม เช่นปฏิบัติไม่ชอบธรรม
ทอทหารที่ตกเป็นเชลย จักสงพลเรือนไปเป็นทาส ฆ่าผู้ที่ถูกจับเป็นประกัน ทำลาย
บ้านเมืองโดยไม่จำเป็นสำหรับการทหาร
3. กระทำการละเมิดต่อมนุษยธรรม เช่นกดขี่ข่มเหงในทางการเมือง ทาง
เศรษฐกิจหรือทางศาสนา
4. กระทำการใด ๆ เพื่อก่อให้เกิดการปกครองในระบอบเผด็จการขึ้นในประเทศ
อื่นเป็นภัยต่อความสงบ
5. กระทำโดยสมัครใจเข้าร่วมมือกับผู้ทำสงครามรุกราน เช่นชี้แจงให้ทำ
การยึดหรือครอบครองทรัพย์สินของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม หรือสืบ หรือให้ความลับ
หรือความรู้อันเป็นอุปการะแก่การทำสงครามของผู้ทำสงครามรุกราน
6. ทำการชักชวนการค้าเนื้องานของผู้ต่อต้านหรือประสงค์ต่อต้านผู้ทำ
สงครามรุกราน...

ร่างพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าวนี้ สภาผู้แทนราษฎรมีมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ด้วยคะแนนเสียง
75:0 คะแนน พร้อมกับได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาจำนวน 9 คน ได้แก่ พระยา
อรรถการวิสัยพันธ์ (ประธาน) พระสุทธอรรถนฤมณตรี นายทอง กันทาธรรม นายจรูญ
สีมแสง นายสุวิชัย พันธุเศรษฐ นายเลียง ไชยกาล นายพื้น สุพรรณสาร นายเอี่ยม
สุภาพกุล นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 25/2488
27 กันยายน 2488) *

* ต่อมานายสุวิชัย พันธุเศรษฐ และนายพื้น สุพรรณสาร มีความขัดแย้งและ
ได้ลาออก สภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้ง นายดวล อกุล และนายเตียง ศิริขันธ์ เป็น
กรรมาธิการแทน

ในขณะที่คณะกรรมการข้างต้นอยู่ในระหว่างพิจารณาร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ นายสงวน ตุลารักษ์ รัฐมนตรีขณะนั้นได้เสนอข้อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้รัฐบาลใช้ศาลพิเศษ หรือที่เรียกว่า "ศาลประชาชน" ซึ่งเป็นศาลที่ไม่ให้สิทธิอุทธรณ์ใด ๆ แทนศาลยุติธรรมในการพิจารณาคดีอาชญากรรมสงคราม คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่เห็นชอบด้วย "แต่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เสนอให้เป็นไปตามร่าง พ.ร.บ. ที่ส่งให้สภา ฯ พิจารณาคู่ตั้งแต่ 27 กันยายน 2488 ก่อน" (รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่พิเศษ/2488 5 ตุลาคม 2488 อ้างถึงใน ชงชัย พึ่งกันไทย 2521:233) อย่างไรก็ตาม ในประเด็นใช้ศาลพิเศษแทนศาลยุติธรรมนี้ นายถวิล อุดล กรรมการธิการได้เป็นผู้เสนอให้ใช้ศาลพิเศษที่จัดตั้งโดยสภาผู้แทนราษฎร นายถวิล อุดล กล่าวว่า "ข้าพเจ้าเป็นคนขอแปรญัตติให้คดีเรื่องศาลฎีกาออก และจัดตั้งศาลใหม่ซึ่งเป็นศาลที่ตั้งขึ้นโดยสภาผู้แทนราษฎร...ศาลที่จัดตั้งขึ้นโดยสภาผู้แทนราษฎรนั้นก็ย่อมเป็นผู้ที่มีวิสุทธิเช่นเดียวกัน" (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2488 8 ตุลาคม 2488) การเคลื่อนไหวให้ใช้ศาลพิเศษ ทัดสินคดีอาชญากรรมสงครามดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสะท้อนมาจากปฏิกิริยาต่อต้านฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างรุนแรง ที่ดำรงอยู่ในปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทย นำโดยกลุ่มผู้นำอีสานและบางส่วนจากกลุ่มปรีดี-พลเรือน เช่น นายสงวน ตุลารักษ์ และนายจรูญ สืบแสง กล่าวกันว่า นายสงวน ตุลารักษ์ "ได้เคยติดต่อกับหน่วย โอ. เอส. เอส. ของอเมริกาไปราบจอมพล ป. และพรรคพวกให้ลินชาก อย่าปล่อยให้กลับขึ้นมาใช้อำนาจอีก" (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงวอชิงตัน, R.G. 226 No. XL 23037 อ้างถึงใน แดมสุช นุมนนท์ 2524:68)

คณะกรรมการธิการได้พิจารณาแก้ไขร่างพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามอยู่ราว 10 วัน จึงได้เสนอเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎร สาระหลักมิได้เปลี่ยนแปลงยกเว้นกระบวนการพิจารณาคดีอาชญากรรมสงคราม (มาตรา 6-7-8) ซึ่งแต่เดิมกำหนดให้ใช้ศาลฎีกาเปลี่ยนเป็นศาลพิเศษที่จัดตั้งโดยสภาผู้แทนราษฎร และมีการเปลี่ยนแปลงในมาตรา 3 อีกเล็กน้อย กล่าวคือ ในข้อ 4 นั้นเปลี่ยนเป็น "กระทำการใด ๆ เพื่อก่อให้เกิดการปกครองในระบอบท่านองลัทธินาซีหรือฟาสซิสต์ ขึ้นในประเทศอันเป็นภัยต่อความสงบ" โดยนายถวิล อุดล เป็นผู้แปรญัตติให้เปลี่ยน "มีเหตุผลง่าย ๆ ว่า ระบอบเผด็จการซึ่งนำไปสู่ความเป็นภัยต่อความสงบเรียบร้อยของราษฎรหรือของประเทศนั้น ก็คือ ระบอบท่านอง

ลัทธินาซีหรือฟาสซิสต์ที่เขาเรียกกันทั่วไป" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2488 8 ตุลาคม 2488) อย่างไรก็ตาม การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ ในวาระที่ 2-3 กลับได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงจากสมาชิกสภาประเภท 1 โดยเฉพาะกลุ่มที่มีใจร่วมต่อต้านญี่ปุ่นหรือเป็นเสรีไทย อาทิ นายเจื่อน พงษ์โสภณ, นายทองดี ฌ กาศลินซ์, นายสุวิชัย พันธุเสษฐ์, นายพิน สุวรรณสาร เป็นต้น ประเด็นที่มีการโต้เถียงอย่างรุนแรงและกว้างขวางคือในเรื่องหลักการกฎหมายย้อนหลัง และการกระทำอันถือเป็นอาชญากรรมสงครามในมาตรา 3 แม้ว่าในประเด็นหลักการนั้นฝ่ายรัฐบาลจะเป็นฝ่ายชนะด้วยคะแนนเสียง 37:31 คะแนน แต่การกระทำอันถือเป็นอาชญากรรมสงครามที่กำหนดไว้ในมาตรา 3 ข้อ 4, 5 และ 6 นั้น สภาผู้แทนราษฎรมิมีมติให้คัดออก รวมทั้งขอเสนอให้ใช้ศาลพิเศษไม่เป็นที่เห็นพ้องและถูกคัดออกให้ใช้ศาลยุติธรรมหรือศาลฎีกาตามเดิม (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2488 8 ตุลาคม 2488) อย่างไรก็ตาม ก็ถัดภายหลังจากผ่านมติของสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายและเริ่มทำการจับกุมฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในข้อหาที่มีการกระทำเป็นอาชญากรรมสงคราม โดยรัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งมีนายสงวน ตุลารักษ์ เป็นประธาน มีการดำเนินการตามขั้นตอนของกระบวนการศาลยุติธรรม แต่ในท้ายที่สุดศาลได้ตัดสินยกฟ้องด้วยเหตุผล "พ.ร.บ. อาชญากรรมสงคราม พ.ศ. 2488 มีผลบังคับย้อนหลังไม่ได้" (ดู แถมนสุช นูมนนธ์ 2524:59-80) ยังผลให้ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ้นข้อหาและเปิดทางให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม สามารถหวนกลับมาเคลื่อนไหวทางการเมืองอีก (ดู 4.3)

ควรกล่าวไว้ว่าการที่สภาผู้แทนราษฎรมิมีมติให้ตัดข้อความการกระทำอันถือเป็นอาชญากรรมสงครามที่กำหนดไว้ในมาตรา 3 โดยเฉพาะในข้อ 4 ซึ่งคณะกรรมการให้ระบุว่า "กระทำการใด ๆ เพื่อก่อให้เกิดการปกครองในระบอบท่านองลัทธินาซีหรือฟาสซิสต์ขึ้นในประเศอันเป็นภัยต่อความสงบ" ถูกคัดออกโดยฝ่ายรัฐบาลพ่ายแพ้ไปอย่างหุคหุค ด้วยคะแนนเสียง 36:37 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 28/2488 8 ตุลาคม 2488) ได้เปิดทางให้รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งกำลังประสบกับความยุ่งยากในสภาผู้แทนราษฎรในปัญหาการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษ ใช้เป็นเหตุผลในการยุบสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2488 (แถลงการณ์ของ

รัฐบาล 15 ตุลาคม 2488 อ้างถึงใน ไพโรจน์ ชัยนาม, ผู้รวบรวม 2519:1:405)
 ความเห็นว่า

...รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไคพิจารณาเห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดปัจจุบัน ซึ่งได้รับเลือกตั้งมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2481 นั้น ได้มีพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาให้อยู่ในตำแหน่งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อมาอีกถึง 2 ครั้ง ทั้งนี้ นับว่าเป็นเวลานานเกินควรยอมเป็นเหตุให้จิตใจและความคิดเห็นของสมาชิกส่วนมากเห็นทางจากเจตนาและความประสงค์อันแท้จริงของราษฎร

จึงจะเห็นได้เมื่อรัฐบาลได้เสนอต่อสภา ซึ่งร่างพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงครามใหม่มีการลงโทษการกระทำที่ก่อให้เกิดการปกครองระบอบลัทธิเผด็จการ กล่าวคือ ลัทธินาซีหรือฟาสซิสต์อันเป็นระบอบการปกครองของผูกรุกรานทำลายสันติสุขของโลกนั้น สภาฯ กลับลงมติไม่เห็นชอบด้วยและให้คัดออกเสีย การกระทำของสมาชิกแห่งสภาฯ เช่นนี้ อาจจะทำให้โลกภายนอกเขาใจผิดไปว่าประชาชนชาวไทยสนับสนุนลัทธิเผด็จการ ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นการผิดตรงกันข้ามกับความรู้สึกอันแท้จริงของประชาชนชาวไทยแล้ว ยังก่อให้เกิดความเสียหายแก่ประเทศชาติอีกด้วย...

อย่างไรก็ตาม เป็นที่เข้าใจได้ว่าการตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎรของรัฐบาล ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช ดังกล่าวนี มีแรงผลักดันมาจากความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎร ในปัญหาการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษ ทั้งนี้ เพราะการตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎรนั้นรัฐบาลได้กระทำภายหลังจากต้องประสบกับความยุ่งยากในสภาผู้แทนราษฎร ในการอนุมัติกรณีย์ให้บริจาคน้ำมันจำนวน 1.5 ล้านตันแก่อังกฤษ เพื่อให้การเจรจาลีกสถานะสงครามกับอังกฤษได้ดำเนินต่อไป อันเป็นปัญหาที่รัฐบาลถูกสภาผู้แทนราษฎรคัดค้านมานับแต่ต้นของการเปิดเจรจา และดูเหมือนว่ารัฐบาลก็ไม่แน่ใจว่าจะได้รับความเห็นใจหรือความร่วมมือจากสภาผู้แทนราษฎร ในระหว่างการค้าเนินการเจรจาขั้นต่อไป และการลงนามหัวข้อความตกลงกับฝ่ายอังกฤษที่จะมีขึ้นหลังจากนั้น

การเจรจาเลิกสถานะสงครามกับฝ่ายอังกฤษนั้น คณะผู้แทนฝ่ายไทยซึ่งรัฐบาล ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช ได้แต่งตั้งและเดินทางไปเจรจากับผู้แทนฝ่ายอังกฤษที่เคนตี ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ต้องประสบกับข้อเรียกร้องจากฝ่ายอังกฤษซึ่งมีข้อ เสนอหรือ "หัวข้อความตกลงและภาคผนวก" จำนวน 21 ข้อ และให้ฝ่ายไทยบริจาคน้ำมันจำนวน 1.5 ล้านตัน อันเป็นข้อ เสนอที่ฝ่ายอังกฤษถือว่า "เป็นข้อ เสนอค่าที่สุดที่จะเปลี่ยนแปลงใน

หลักการสาระสำคัญไม่ได้" (กนคชรีร์ ศุภมงคล 2527 : 224) คณะผู้แทนฝ่ายไทย ได้เสนอเรื่องมายังรัฐบาลเพื่อขอความเห็นชอบในเรื่องการบริจาคข้าว จำนวน 1.5 ล้านตัน ในเรื่องการบริจาคข้าวนี้ กล่าวกันว่าเดิมเป็นข้อเสนอของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก่อนที่จะเดินทางกลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ส่งโทรเลขถึงนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ "ขอให้ประเทศไทยเสนอให้ข้าวแก่สัมพันธมิตร โดยไม่คิดมูลค่าสัก 1,200,000 ตัน เพื่อแสดงอหยาตย์ไมตรีจะใคร่หรือไม่" (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526 : 584) นายทวี บุญยเกตุ เล่าว่า "ระหว่างทางกลับมาของ ม.ร.ว.เสนีย์ นั้น เขาได้ส่งโทรเลขถึงปรีดีว่า เสนีย์ได้ส่งความตกลงถึงฝ่าย สัมพันธมิตรว่า ไทยจะส่งข้าวจำนวน 1.5 ล้านตัน ให้กับสัมพันธมิตรโดยด่วน เพื่อช่วยเหลือประชาชนที่อดอยากในอาณานิคมของสัมพันธมิตร" (อ้างถึงใน Ray 1972 : 108) อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอนี้ได้รับความเห็นพ้องจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และ รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เสนอเรื่องผ่านผู้สภานุแทนราษฎรเพื่อเห็นชอบ ในการบริจาคข้าวตามข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษที่เรียกขานมานั้น

รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้นำเรื่องการเจรจาเลิกสถานะสงคราม กับอังกฤษเข้าปรึกษาในสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก เมื่อได้รับแจ้งจากคณะผู้แทนฝ่ายไทย ในกรณีบริจาคข้าว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แจ้งให้สภาผู้แทนราษฎรทราบถึงข้อ เรียกร้องของอังกฤษ ซึ่งต้องการให้ "ส่งข้าวให้สหประชาชาติ เดือนละ 20,000 ตัน ภายใน 1 ปี" พร้อมกันนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้กล่าวสนับสนุนในเรื่องบริจาค ข้าวเพื่อผลการเจรจาเลิกสถานะสงครามว่า จะดีกว่าหน้าหรือดีขึ้น ความว่า

...เราได้ทำชื่อเสียงมากเหลือเกินตั้งแต่ครั้งอินโดจีน และตอนที่ญี่ปุ่นเข้ามาเรา ก็ไปประกาศสงครามกับเขาไปรวมกับญี่ปุ่นอะไรต่าง ๆ และต่อไปหากถึงคราวชื่อเสียงของเราเสียไปมาก คอยเหตุนี้เขาเสนอให้เขา อย่างนี้เขาก็คงจะเห็นใจ และ ที่เราพูดเป็น ๆ ว่าเราไม่ใคร่เขาก็กับญี่ปุ่นมีสองสามคนเท่านั้นที่เขาก็กับญี่ปุ่น อย่างนี้ เราก็จะเป็นที่เชื่อถือของเขาได้และนี่จะเป็นหลักฐานในการเจรจากันต่อไป...ก็เมื่อ เราไปเสนอให้เขาเองการเจรจาสัญญา 21 ขอนี้จะดีขึ้นหรือไม่ เขาพูดเขาว่า ก็ขึ้น... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 24/2488 24 กันยายน 2488)

การพิจารณาในครั้งนี้นักสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติเห็นชอบด้วยในหลักการตามข้อเสนอของรัฐบาล อย่างไรก็ตามหลังจากนี้รัฐบาลได้นำเรื่องเข้าปรึกษาสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้ง เพื่อ "พิจารณา

การตกลงสัญญากับอังกฤษเนื่องจากการเจรจาเคคล็อก (Dead Lock) ทางผู้แทนฝ่ายอังกฤษไม่ยอมพบกับผู้แทนของไทย" กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเนื่องจากฝ่ายอังกฤษต้องการให้คณะผู้แทนฝ่ายไทยลงนามในหัวข้อความตกลง 21 ข้อ ตามที่ได้เสนอมานี้ จึงไม่ยอมรับข้อแก้ไขต่อรองใด ๆ และไค้เร่งรัฐบาลไทยมอบอำนาจให้แก่คณะผู้แทนฝ่ายไทยมีอำนาจเต็มในการลงนามหัวข้อความตกลงดังกล่าวนี้ มิฉะนั้น ฝ่ายอังกฤษจะไม่ยอมถอนทหารออกจากประเทศไทยและเปิดการเจรจาใด ๆ กับคณะผู้แทนฝ่ายไทยต่อไป การยื่นข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษนี้ทำให้รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ตกอยู่ในฐานะที่นึ่งลำบากยิ่งขึ้น รัฐบาลไค้เสนอให้สภาผู้แทนราษฎรมิมติเห็นชอบที่จะมอบอำนาจให้คณะผู้แทนฝ่ายไทยในการเจรจากับฝ่ายอังกฤษต่อไป ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ให้เหตุผลว่าตามร่างหัวข้อความตกลง 21 ข้อ นั้น แม้จะ "รุนแรงมาก" แต่รัฐบาลจำต้องเปิดเจรจาต่อไปและต้องลงนามเซ็นหัวข้อความตกลงนั้น "เพราะถือเป็นการเสียสละเพื่อเอกราช" โดยเห็นว่า

๒๒. เราถือว่าเราเกือบจะอัสลายคู่ (Allied) แต่อังกฤษเขายังถือว่าเราเป็น
 ผู้ที่แพ้สงคราม เป็นชาติที่ตก เนชัน (Defeated Nation) และเขามองว่า
 การที่เขาไม่มาครอบครองเมืองไทยอย่างญี่ปุ่นก็นับว่าเป็นบุญมากแล้ว เพราะฉะนั้น
 จึงเห็นควรให้ฝ่ายไทยเซ็นสัญญาตามที่รัฐบาลอังกฤษเสนอมานี้... (รายงานประชุม
 สภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 29/2488 (ลับ) 11 ตุลาคม 2488)

ข้อเสนอของรัฐบาลดังกล่าวนี้ ได้รับการคัดค้านอย่างกว้างขวางจากสมาชิกสภา โดยเฉพาะในประเด็นการระจากข้อความตกลง 21 ข้อ นั้น โดยเห็นว่าในเมื่อได้มีการดำเนินนโยบายไค้คืนต่อท่านญี่ปุ่นและให้ความช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ทำไมถึงบังคับให้ต้องเซ็นสัญญากับอังกฤษอย่างหนักถึง 21 ข้อ แต่ในที่สุดเมื่อหาข้อยุติไม่ได้ รัฐบาลไค้เสนอให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาเพื่อร่วมพิจารณาข้อเสนอของรัฐบาล สภาผู้แทนราษฎรไค้เลือกตั้งคณะกรรมการจำนวน 9 คน ประกอบด้วย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ, นายควง อภัยวงศ์, พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์, พระยาศรีธรรมราช, นายถวิล อุดล, นายพื้น สุพรรณสาร, พระยาวิฑูรธรรมพิเนตุ และ นายเล็ง ศรีสมวงศ์ (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 29/2488 (ลับ) 11 ตุลาคม 2488)

คณะกรรมการข้างต้นไค้พิจารณาข้อเสนอของรัฐบาลในมา้ยวันเดียวกันนั้น

เข้าใจว่าอาจมีความขัดแย้งในการหาทางออกให้กับรัฐบาลในกรณีที่ต้องดำเนินเจรจา ภายใต้หัวข้อความตกลง 21 ข้อ อยู่ 2 วิธี ระหว่างทางเลือกใหม่คือให้ยุบสภาผู้แทนราษฎรเพื่อขอประชามติจากประชาชนในการเลือกตั้ง กับข้อเสนอเดิมของรัฐบาลคือให้สภาผู้แทนราษฎรอนุมัติให้รัฐบาลดำเนินการเจรจาท่อไป ภายใต้หัวข้อความตกลง 21 ข้อ นั้น และมอบชาว จำนวน 1.5 ล้านคน แก่ฝ่ายอังกฤษ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ช : 47-48) กล่าวถึงการพิจารณาในชั้นกรรมาธิการนั้นว่า

...ข้าพเจ้าได้ความรู้สึกว่า สมาชิกจะเล่นลูกไม่พลิกแพลงกับรัฐบาล หลวง ชำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นผู้เสนอขึ้นว่า สัญญาที่อังกฤษนี้สภาจะอนุมัติไม่ไคเพราะรู้สึกว่าเป็นการทำให้ชาติของบริษัทรุ่นทุกเกินควร จึงขอให้รัฐบาลยุบสภาเสีย แล้วไปขอมติจากประชาชนในการเลือกตั้งว่า จะควรอนุมัติสัญญานี้หรือไม่ ข้าพเจ้าก็คัดค้านว่าที่หลวงชำรงนาวาสวัสดิ์ เสนอนั้นไม่เป็นทางออกที่จะยังผลดีแก่ชาติ เพราะเรื่องเฉพาะหน้าเป็นปัญหาที่รีบด่วนซึ่งอังกฤษรุกเรามา การไปขอมติจากประชาชนด้วยการยุบสภาแล้วเลือกตั้งใหม่ จะกินเวลาตั้ง 90 วัน ระหว่างนี้การเจรจาก็จะดำเนินไปไม่ไค ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดศึคใจกับอังกฤษแล้ว อาจเกิดเหตุอะไรขึ้นในทางการเมืองต่างประเทศ จนหมดหนทางที่จะแก้ไขก็เป็นไค...

อย่างไรก็ตาม ผลการพิจารณาของคณะกรรมาธิการ เมื่อผ่านเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรในวันรุ่งขึ้น สาระหลักยังคงเป็นข้อเสนอเดิมของรัฐบาล และการคัดค้านจากสมาชิกสภา ก็เป็นไปอย่างเช่นเดิม ฝ่ายค้านไคเห็นว่า "การที่ฝ่ายอังกฤษเสนอร่างสัญญาให้เซ็นแสดงว่าเราเป็นฝ่ายแพ้" แต่ในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรไคลงมติมอบอำนาจให้รัฐบาลดำเนินการเจรจาทมร่างหัวข้อความตกลง 21 ข้อ ของฝ่ายอังกฤษต่อไป และไคอนุมัติให้รัฐบาลบริจาคว่าแก่สหประชาชาติ จำนวน 1.5 ล้านคน ด้วยคะแนนเสียง 82 : 6 คะแนน (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 30/2488 (ลับ) 12 ตุลาคม 2488) หลังจากนี้รัฐบาลจึงตัดสินใจยุบสภาผู้แทนราษฎร ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่ารัฐบาลกระทำเพื่อป้องกันความยุ่งยากทางสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างการเจรจาทมฝ่ายอังกฤษในชั้นต่อไป ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ช : 46, 49) แสดงความไม่พอใจต่อท่าทีของสภาผู้แทนราษฎรขณะนั้นว่า "เมื่อเห็นว่าชาติจะต้องรับผิดชอบหนี้สงครามอย่างมากมาย สภาซึ่งอนุมัติการประกาศสงครามกับเขา ก็กลับจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมรับอะไรด้วย และจะโยนความรับผิดชอบให้เป็นของรัฐบาลไคโดยลำพัง ซึ่งเป็นการเอาเปรียบกันอย่างไม่เป็นธรรม" และเน้นถึง

ความคล่องตัวของรัฐบาลในการเปิดเจรจากับฝ่ายอังกฤษภายหลังจากได้ยุบสภาผู้แทนราษฎร แล้วว่า "เป็นคราวเคราะห์ที่ยิ่งที่มีการยุบสภา เพราะมีฉันทันแล้ว เมื่อถูกอังกฤษรุมมา รัฐบาลอาจต้องนำเรื่องเสนอสภาอีก"

ในวันเดียวกับที่มีการประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรนั้น ซึ่งยังผลให้คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 ที่ได้รับการเลือกตั้งให้ดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ คงที่โลกกล่าวมาแล้วต้องหมดวาระลงด้วย เพื่อให้การดำเนินการปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 เป็นไปอย่างต่อเนื่อง รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง "เพื่อดำเนินการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่" ประกอบด้วย พระยามานวราชเสวี (ประธาน) นายพิชานู บุญยง, พระองค์เจ้าวรรมนไวยากร วรรมน, นายเคื่อน บุนนาค พระยาอรตการวิชัย-นิพนธ์, นายถวิล อุดล และนายไพโรจน์ ชัยนาม (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่ ๒๕๘/๒๔๘๘ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ อ้างถึงใน ประชัน รักพงษ์ ๒๕๒๐ : ๒๑๘) ในขณะที่คณะกรรมการดังกล่าวนี้กำลังพิจารณาขยายร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อยู่นั้น นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับหลักการสำคัญเพื่อให้คณะกรรมการยึดเป็นแนวทางปฏิบัติในการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ๗ ประการด้วยกัน (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่ ๒๕๘/๒๔๘๘ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๘๘ อ้างถึงใน ประชัน รักพงษ์ ๒๕๒๐ : ๒๑๙) คือ

1. ยกเลิกสมาชิกประเภทที่ ๒ ซึ่งมีอายุทั่วไปในเขตเฉพาะกาล
2. ยกเลิกบทบัญญัติซึ่งให้พระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง
3. สภานิติบัญญัติประกอบด้วย ๒ สภาคือ สภาอาวุโส และสภาผู้แทนราษฎร
4. สภาอาวุโสประกอบด้วย สมาชิกราษฎรเลือกตั้งทางอ้อม จากผู้มีความรู้ ความชำนาญโดยทั่วไป
5. สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วย สมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งโดยตรง
6. คณะรัฐมนตรีให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง โดยประธานสภาผู้แทนราษฎร และประธานสภาอาวุโส ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ บุคคลที่เป็น นายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ โดยถือว่า

โดยถือว่าเป็นผู้ซึ่งสมควรได้รับความไว้วางใจจากสภา

7. รัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสมาชิกสภาอาวุโสจะเป็นข้าราชการประจำไม่ได้

หลักการ 7 ประการข้างต้นนี้ นอกเหนือจากนายปรีดี พนมยงค์ จะได้เสนอต่อคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวแล้ว เข้าใจว่านายปรีดี พนมยงค์ ยังได้ผลักดันผ่านพรรคชาตินิยมและสมาชิกสภาประเภท 2 ด้วย พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ได้กล่าวถึงการประชุมของพรรคชาตินิยมและสมาชิกสภาประเภท 2 ในการพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ไว้อย่างส่วนว่า

... พวกที่ไปประชุมทุกคนเห็นว่าเป็นการที่จะต้องยกเลิกบทเฉพาะกาลโดยไม่มีปัญหา ท่านผู้สำเร็จราชการปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่นั้นใครรองอีกข้อหนึ่งว่า มาตรา 31 สมควรจะได้ยกเลิกเสียด้วย และผู้ที่มาประชุมในวันนั้นโดยเอกฉันท์ เรายกเลิกมาตรา 11 เสีย เช่นเดียวกัน... (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 7/2489 21 กุมภาพันธ์ 2489)

ที่ประชุมพรรคชาตินิยมและสมาชิกสภาประเภท 2 ดังกล่าวนี้นี้ ได้มีมติเห็นพ้องต้องกัน ในอันที่จะเสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 ตามหลักการ 7 ประการของนายปรีดี พนมยงค์ และได้ตกลงที่จะนำเสนอทำการปรับปรุงเพื่อการนี้ในสมัยการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งต่อไป ดังที่ปรากฏในรูปของ "ข้าราชการเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ" ความตอนหนึ่งได้กล่าวไว้

... ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงได้เชิญผู้ที่เป็นสมาชิกประเภท 2 พร้อมทั้งผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญที่มีใครเป็นสมาชิกประเภท 2 มาขอทราบความเห็นอีกครั้งหนึ่ง บรรดาผู้ที่ได้รับเชิญมาเห็นว่าเป็นเอกฉันท์ยืนยัน เจตนาให้เลิกสมาชิกประเภท 2 พร้อมทั้งมีความเห็นพ้องต้องกันกับความเห็นที่รัฐบาลได้อธิบายในหลักการสาระสำคัญที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญ ซึ่งสรุปแล้วมี 7 หลักการ นั่นคือ... อนึ่งสมาชิกประเภท 2 ส่วนที่ใดมาพบผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อันมีจำนวนเกินกว่า 3 ใน 4 ของจำนวนสมาชิกประเภท 2 ทั้งหมด ยังได้รับรองที่จะเสนอการแก้ไขรัฐธรรมนูญตามหลักการนั้นในคราวเปิดประชุมสภา... (ชาวโฆษณากา 2488 : 35-38 อาจถึงในไฟโรจน์ ชัยนาม, ผู้รวบรวม 2519 : 1 : 406-408)

ควรกล่าวไว้ว่า ในการผลักดันให้การดำเนินการปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 เป็นไปอย่างต่อเนื่องในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดังกล่าวมานี้ เป็นความต้องการร่วมจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และพวกนิยมเจ้าภายในขบวนการเสรีไทย และอาจกล่าวได้ว่าภายใต้ความต้องการร่วมนี้ ยังผลให้ทั้งฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และพวกนิยมเจ้ามีความเห็นพ้องต้องกัน ในอันที่จะอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล เสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ภายหลัง จากกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ได้ "ส่งโทรเลขกราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคล พร้อมทั้งถวายความหวังว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จนิวัติประเทศไทย เพื่อนำประเทศตามอุดมการณ์ของสหประชาชาติ" (กนคธีร์ ศุภมงคล 2527 : 204) ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้แสดงท่าทีไว้ว่า

...เมื่อจะมีการเปลี่ยนแปลงทางรัฐธรรมนูญในหลักการที่สำคัญเช่นนั้น ก็น่าจะหาทาง กราบบังคมทูลพระกรุณาในเสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทยในโอกาสที่เหมาะสม ซึ่งควรเป็นเวลาภายหลังสงคราม เพื่อจะโคตรงพระกรุณาพระราชทานรัฐธรรมนูญ ที่จะแก้ไขใหม่ด้วย... (กนคธีร์ ศุภมงคล 2527:204)

ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทย แล้ว นายปรีดี พนมยงค์ โค้งพ้นจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะ "รัฐบุรุษอาวุโส" มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 62) 11 ธันวาคม 2488) การดำเนินการในเรื่องปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 และอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จพระราชดำเนินนิวัติประเทศไทยในช่วงรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ตามที่ได้กล่าวมานี้ นับได้ว่าเป็นความพยายามประสานและร่วมมือกันในนโยบายสำคัญ สำหรับเปิดทางการเมืองไปสู่ในระบบรัฐสภา ระหว่างฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่ก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกา ยุติลงยังเป็นไปด้วยดี

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น การดำเนินการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับฝ่ายอังกฤษ มีส่วนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับ นายปรีดี พนมยงค์ ค่อย ๆ เสื่อมลงจนถึงจุดแตกแยกในท้ายที่สุด เนื่องจากมีความ

ขัดแย้งในการเซ็นสัญญาหรือความตกลงสมบูรณ์แบบกับฝ่ายอังกฤษ จากหลักฐานที่พอมืออยู่บ้างคือ "รายงานการเจรจาระงับสถานะสงครามกับบริเตนใหญ่" ซึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้บันทึกขึ้นภายหลังจากมีการเซ็นสัญญาในเดือนมกราคม 2489 (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2509 ช : 15-102) ช่วยชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นั้น มีส่วนสัมพันธ์มาจากฝ่ายอังกฤษได้หันมาเข้าหานายปรีดี พนมยงค์ มากกว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ความพยายามผลักดันของฝ่ายอังกฤษผ่านนายปรีดี พนมยงค์ นี้ เข้าใจว่ายังไม่พอใจแก่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และทำให้เริ่มแตกแยกกับนายปรีดี พนมยงค์ นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล (2527: 226) กล่าวถึงสาเหตุของความขัดแย้งในกรณีนี้ไว้ว่า "ท่านนายกรัฐมนตรีเกิดไม่พอใจในผู้สำเร็จราชการ คงจะหาว่าเข้าไปก้าวกายในหน้าที่ของนายกรัฐมนตรี" ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ช : 59) กล่าวถึงความขัดแย้งกับนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ว่า

...เนื่องจากการติดต่อกันระหว่างอังกฤษกับข้าพเจ้ามีเหตุที่จะต้องนึกใจกันน้อย ๆ คังกล่าวข้างตน ญาติในชั้นหลังอังกฤษจึงใช้วิธีเจรจาทางผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งทำให้เกิดความแตกแยกกันขึ้น ระหว่างผู้สำเร็จราชการและข้าพเจ้า ในฐานะเป็นหัวหน้ารัฐบาลของรับผิดชอบโดยตรงในผลของการเจรจา...

ความขัดแย้งระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ คังกล่าวนี้ จะเริ่มปรากฏชัดเมื่อฝ่ายอังกฤษได้ปรับเปลี่ยนหัวข้อความตกลงเป็น 51 ข้อ และมีหนังสือโดยอุปทูตอังกฤษ ลงวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2488 ถึงผู้สำเร็จราชการ

...แนะนำให้เราเซ็นสัญญา 51 ข้อ กับอังกฤษเสีย และรับรองว่า เมื่อภายหลังที่เราได้เซ็นสัญญาแล้ว อังกฤษจะปฏิบัติต่อเราอย่างเป็นธรรมที่สุดในการบังคับการตามสัญญา ทลอคจนการเปิดเผยขอสัญญา Reasonable application and publication... (2509 ช : 60)

ความข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษข้างต้นนี้ ดูเหมือนนายปรีดี พนมยงค์ เห็นพ้องด้วยและเห็นควรให้มีการเซ็นสัญญากับฝ่ายอังกฤษเพื่อเหตุการณ์จะได้กลับเข้าสู่ปกติ ด้วยเชื่อมั่นว่าที่ของฝ่ายอังกฤษที่จะให้หลักประกันต่อเอกราชและอธิปไตยของชาติไทย ส่วน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นั้นไม่อาจเห็นพ้องด้วยและได้มีความพยายามยับยั้งในการเซ็นสัญญาคังกล่าวนี้ ด้วยมีความหวาดระแวงท่าทีของฝ่ายอังกฤษซึ่งมีข้อเสนอในระหว่างสงครามว่า

"เสรีสงครามแล้วควรถัดให้เมืองไทยเป็นเมืองในอารักขา" (2509 ข : 17-18)
 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แสดงความสงสัยต่อสัญญาของฝ่ายอังกฤษว่า

...ข้าพเจ้าได้มาพิจารณาหนังสือของอุปทูตอังกฤษ ถึงผู้สำเร็จราชการแล้วเห็นว่า
 อังกฤษไม่อยู่ในฐานะที่จะปรานีเราใด ทว่าที่ของอังกฤษไม่เป็นมิตรต่อเราตลอดมา
 ตลอดระยะเวลาที่ข้าพเจ้าได้สังเกตการณ์อยู่นอกประเทศดังกล่าวแล้วแต่ก่อน...
 หวังโดยยากนักที่เมื่อไทยได้เซ็นสัญญากับอังกฤษไปแล้วอังกฤษจะปรานี ขอเรียกร้อง
 ที่อังกฤษยื่นต่อไทยทั้งหมด แสดงอยู่ชัดว่า อังกฤษมีเจตนาที่จะควบคุมเศรษฐกิจ
 ของไทย...(2509 ข : 60-61)

ความแตกต่างที่มีต่อข้อสัญญาของฝ่ายอังกฤษ ระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับ ม.ร.ว.
 เสนีย์ ปราโมช คงกล่าวมานี้ ให้นำไปสู่ความขัดแย้งในคณะรัฐมนตรีและเข้าใจว่าเป็น
 เหตุสำคัญที่ทำให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หนีออกจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์
 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ข : 85-86) มันถึงถึงการพิจารณาตัดสินใจในการ
 เซ็นสัญญากับอังกฤษในคณะรัฐมนตรีไว้ว่า

...ในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2488 คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาหารือกันอยู่
 จนค่ำ แต่ก็ไม่สามารถตัดสินใจ เพราะทางใดทางเสียก่าถึงกันทำให้เกิดความ
 ลังเลสงสัย...นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสได้รับเชิญมารวมประชุมปรึกษา
 หารือด้วย รัฐบุรุษอาวุโสแนะนำว่าควรเซ็น...วันที่ 13 ธันวาคม ได้มีการประชุม
 คณะรัฐมนตรีเพื่อแสดงความเห็นเป็นรายตัว ฝ่ายข้างมากเห็นว่าควรเซ็น ขางน้อย
 มีอยู่ 3 คนคือ พระยาอรรดการิยา พระสุทธินรธา และข้าพเจ้า...คณะรัฐมนตรี
 ประชุมกันจนเย็น ในที่สุดลงมติในวันที่ 13 ธันวาคมนั้น มอบหมายให้คณะทูตเซ็น
 สัญญา 51 ข้อ กับอังกฤษ...

ควรกล่าวไว้ว่าหลังจากคณะรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช มีมติให้เซ็น
 สัญญากับฝ่ายอังกฤษข้างต้นนี้ ฝ่ายสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาแทรกแซงและแสดงท่าทีให้ฝ่าย
 อังกฤษลดข้อเรียกร้องต่อฝ่ายไทยบางส่วนลง เพื่อให้เป็นไปตามข้อเสนอใหม่ของฝ่าย
 สหรัฐอเมริกาที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ยับยั้งการเซ็นสัญญากับฝ่ายอังกฤษตามที่
 คณะรัฐมนตรีมีมติแล้วนั้น

...ข้าพเจ้าได้ถือสิทธิสั่งงดการเซ็นสัญญาไปยังคณะทูต โดยไม่ให้ปรึกษาคณะรัฐมนตรี
 ก่อน ถ้าเกิดเรื่องข้าพเจ้าจะไตร่ตรองไปคนเดียวโทษรัฐบาลไม่ได้ แต่ข้าพเจ้าได้
 ขอให้ มร.โยสทไปบอกกล่าวให้รัฐบุรุษอาวุโสรู้ไว้เป็นการค้ำนัย...(2509 ข:95)

ตามบันทึกของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าท่าทีของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เริ่มผละออกจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เนื่องจากไม่อาจเห็นพ้องในการเซ็นสัญญาด้วยฝ่ายอังกฤษ แม้ว่าผลการแทรกแซงของฝ่ายสหรัฐอเมริกา จะช่วยกดดันให้ฝ่ายอังกฤษจำยอมต้องลดข้อเรียกร้องต่อฝ่ายไทยบางประการลง และได้มีการเซ็นสัญญาเลิกสถานะสงครามระหว่างฝ่ายอังกฤษกับไทย เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2489 แต่ความสัมพันธ์ระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ นั้น ดูเหมือนได้เข้าสู่จุดแตกแยกเป็นที่แน่ชัดและจะกลายเป็นปรปักษ์ทางการเมืองหลังจากนั้น

การแตกแยกระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ ข้างต้นนี้ นอกเหนือจากมีเหตุสัมพันธ์มาจากความขัดกันในเรื่องการเจรจาเลิกสถานะสงครามกับฝ่ายอังกฤษตามที่โคลกลาวมาแล้วนั้น ข้อควรกล่าวไว้อีกประการหนึ่งคือมีแรงผลักดันมาจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในนับแต่หลัง พ.ศ. 2475 ระหว่างฝ่ายพวกนิยมเจ้ากับฝ่ายคณะราษฎรที่ล้อมอยู่รอบบุคคลทั้งสองนี้ด้วย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เล่าว่า ภายหลังจากกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี "ในเวลานั้นฉันไม่ไว้วางใจใคร ๆ ในคณะรัฐมนตรี" (อ้างถึงใน Ray 1972 : 170) นายทวี บุณยเกตุ ให้ทัศนะถึงการแตกแยกระหว่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ว่า

...มันเป็นการยากที่เสนีย์ จะมีความจริงใจต่อปรีดีและคนอื่น ๆ ที่ได้รับเลือกเข้ามาร่วมในคณะรัฐมนตรีนั้น ทั้งนี้เพราะเสนีย์มาจากครอบครัวผู้เชื่อพระวงศ์และดูแทนราษฎรที่เป็นเพื่อนกับเขาส่วนมากก็อยู่ฝ่ายตรงข้ามกับดูถอกการ 2475 โคพยายามสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นระหว่างเสนีย์กับปรีดี... (อ้างถึงใน Ray 1972 : 114)

ความพยายามสร้างความแตกต่างให้กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กับนายปรีดี พนมยงค์ ตามที่นายทวี บุณยเกตุ กล่าวข้างต้นนี้ เป็นที่เข้าใจได้ว่าเป็นผลเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของพวกนิยมเจ้าภายในประเทศ นำโดยเชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และบรรดาอดีตนักโทษการเมืองที่ได้รับการปลดปล่อยใน พ.ศ. 2487 นั้น ได้เริ่มเกาะกลุ่มประกาศตัวจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองขึ้นมาแข่งขันทางรัฐสภากับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และได้มีความพยายามดึงเอานายควง อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งมีชื่อเสียงและบารมีทางการเมืองขึ้นมาเป็นผู้นำของกลุ่มหรือหัวหน้าพรรคการเมือง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าถึงการจัดตั้งพรรคก้าวหน้าขณะนั้นว่า

...ที่นี้ก็ตกลงว่าจะตั้งพรรคก็ตั้งตำแหน่งว่าใครจะเป็นหัวหน้าพรรค นี่ตอนนั้นก็อยาก
จะเรียนขอใหญ่อำนาจ, อิทธิพลของท่านผูกขาดเปลี่ยนแปลงในสมัยนั้น ดูแทนที่
ตั้งกันนะ มีวัตถุประสงค์ว่าจะเป็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่ใช่ผูกขาดจะเป็น Automatic
เป็นคนที่มีความมึนคืดอันในอันที่จะมีนโยบายปกครองแผนดินต่อไป ซึ่งไม่ใช่ผูกขาด
เปลี่ยนแปลงซึ่งปกครองมานานพอสมควรแล้ว แต่พอตั้งได้จะเอาใครเป็นหัวหน้า
พรรคต่อไป เข็มคุณคง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค ก็ผูกขาดอีกนั่นแหละ เพราะ
ว่าเวลานั้นใครจะทำอะไรถ้าไม่มีผูกขาดเป็นหัวหน้าแล้วยืนยันว่าไม่สำเร็จ จะ
ทำอะไรอะไร มาตราการอะไรหลายอย่างทำให้เกิดความล้มเหลว... ส่วนคุณเสนีย์นั้น
ก็ท่านก็กลับมาจากเมืองนอกมาเป็นนายอะไรก็ได้ไป เข็มท่านมาเป็นหัวหน้าพรรค...
(อ้างถึงใน สละ ลิขิตกุล 2528 : 42)

การเคลื่อนไหวของพรรคก้าวหน้าข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่ามีส่วนสำคัญผลักดันให้นายคง
อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเริ่มมีความขัดแย้งกับนายปรีดี พนมยงค์ใน
ช่วงเวลาเดียวกันนั้นหันกลับไปเกาะกลุ่มเข้ากับพวกนิยมเจ้าและกลุ่มขุนนางเก่าทำการ
แข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์นับหลังจากนั้นก็กล่าวได้ว่าจะเข้าสู่ช่วงหรือเป็นจุดเริ่มต้น
การแข่งขันของกลุ่มผู้นำฝ่ายพลเรือนหรือภายในขบวนการเสรีไทย ภายใต้การผลักดัน
การเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภา

4.2 การผลักดันไปสู่ระบอบรัฐสภา

การผลักดันการเมืองไปสู่การแข่งขันในระบอบรัฐสภา เป็นความเห็นพ้องและ
เป็นที่ต้องการของขบวนการเสรีไทย ทั้งนี้เพราะระบอบรัฐสภานั้นมีความสอดคล้องเข้า
กับลักษณะพื้นฐานหรือเป็นฐานอำนาจทางการเมืองของขบวนการเสรีไทย เห็นได้จาก
ทั้งกลุ่มปรีดี-พลเรือน กลุ่มผู้นำอีสาน และกลุ่มขุนนางเก่า-พวกนิยมเจ้า ล้วนเป็นกลุ่ม
การเมืองที่ทางอาศัยเวทีสภาผู้แทนราษฎรเป็นฐานขึ้นสู่อำนาจ ส่วนกลุ่มทหารเรือและ
บางส่วนของกลุ่มทหารบก แม้จะมีใต้อาศัยสภาผู้แทนราษฎรเป็นฐานขึ้นสู่อำนาจโดยตรง
แต่ก็ได้รับประโยชน์จากการเมืองในระบอบรัฐสภาหรือมีผลประโยชน์ร่วมกับรัฐบาลพลเรือน
มากกว่ารัฐบาลเผด็จการทหารจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างไรก็ตามก็ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า
บรรดากลุ่มการเมืองทั้งที่ใดกล่าวมานี้ ต่างมีแรงผลักดันและคาดหวังต่อระบอบรัฐสภา
แตกต่างกันโดยพื้นฐาน

กลุ่มปรีดี-พลเรือนนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีแรงผลักดันมาจากทั้ง แนวคิดพื้นฐานที่ดำรงมานับแต่ครั้งเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 ในเรื่องต้องการจัดวางระบอบ "การปกครองต้องตั้งอยู่บนรากฐานของกฎหมาย" (ทักษ์ เฉลิมเกียรติ 2519:39) หรืออีกนัยหนึ่งคือหลักการปกครอง "กฎหมายอยู่เหนือบุคคล" (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2528 : 264) และข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติคือผลกระทบอันเนื่องจากการขึ้นมามีบทบาทและอิทธิพลอย่างสูงของกลุ่มข้าราชการประจำโดยเฉพาะกลุ่มทหารบก เป็นแม่จายหรือรากฐานสำคัญที่ทำให้กลุ่มปรีดี-พลเรือน หันหลังให้กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และก้าวขึ้นมาเป็น "ผู้นำ" ของขบวนการเสรีไทยทำหน้าที่ในการรวมเอากลุ่มการเมืองต่าง ๆ เข้ามา รวมแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 เพื่อเปิดให้กับการแข่งขันทางการเมืองในรูปแบบของพรรคการเมือง ด้วยคาดหวังว่าจะยังความพอใจแก่พวกนิยมเจ้า และเพื่อเป็นพันธมิตรร่วมผลักดันและแข่งขันภายใต้วิถีระบอบรัฐสภา ความพยายามเหล่านี้อาจอนุมานได้จากคำกล่าวของนายปรีดี พนมยงค์ ในวาระที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงเจ้านายว่า "ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าต่างฝ่ายต่าง สุจริตมุ่งส่วนรวมของประเทศชาติ ไม่ชิงมั่งหวังส่วนตัว แม้แนวทางที่จะเดินไปสู่จุดหมาย จะเป็นคนละแนว แต่ในอวสานเราก็พบกันได้" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 35/2489 7 พฤษภาคม 2489) ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่าในการผลักดันไปสู่ระบอบรัฐสภานั้น กลุ่มปรีดี-พลเรือนต้องการลดบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือกลุ่มทหารบก เนื่องจากแลเห็นว่าการขึ้นมามีบทบาทและอิทธิพลของกลุ่มทหารบกเปิดทางให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้อำนาจเผด็จการและหรือมีท่าทีกลายเป็นผู้เผด็จการ (ดู 3.3)

อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ว่า ในการเตรียมการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภาของกลุ่มปรีดี-พลเรือนนั้น ยังผลให้ภายในกลุ่มปรีดี-พลเรือน ซึ่งเดิมเคยเป็นพันธมิตรทางการเมืองอย่างแนบแน่นนับแต่หลัง พ.ศ. 2475 ทั้งในการต่อต้านกับการคุกคามของกลุ่มขุนนางเก่าในปี พ.ศ. 2476 และร่วมต่อต้านล้มระบอบเผด็จการทหารจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปี พ.ศ. 2487 เริ่มแตกแยกออกจากกันโดยต่างเคลื่อนไหวยุคนละส่วนภายในขบวนการเสรีไทย ส่วนใหญ่ที่มีแนวคิดเสรีนิยม เช่น นายคิเรก ชัยนาม นายทองเปลว ชลภูมิ ม.ล.กรี เคชาคิงส์ นายสงวน จูฑะเทมีย์ นายอุทัย แสงมณี

เคลื่อนไหวร่วมกับ "ฝ่ายกลาง" ของขบวนการเสรีไทย ภายหลังจากสงครามฯ ได้รวมตัวจัดตั้งพรรคการเมืองสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ บางส่วนที่มีแนวคิดสังคมนิยม เช่น นายจรูญ สืบแสง นายเคื่อน บุนนาค นายสงวน ตุลารักษ์ เคลื่อนไหวอยู่ปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทยและได้หันไปร่วมจัดตั้งพรรคการเมืองกับกลุ่มผู้นำอีสานภายหลังสงครามฯ ส่วนนี้ก็ได้ให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ เช่นเดียวกับส่วนใหญ่ที่กล่าวมาแล้ว บางส่วนที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม เช่น นายควง อภัยวงศ์ นายประจวบ บุนนาค นายเล่ง ศรีสมวงศ์ เคลื่อนไหวอยู่ปีกขวาของขบวนการเสรีไทยและได้หันไปร่วมจัดตั้งพรรคการเมืองกับกลุ่มขุนนางเก่า-พวกนิยมเจ้า ที่อู่ทอานนายปรีดี พนมยงค์ ภายหลังจากสงครามฯ นายปรีดี พนมยงค์ (2526 ก : 353-354) ได้อธิบายถึงการแตกแยกดังกล่าวนี้ว่า

...เมื่อได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยสมบูรณ์ฉบับ 8 พฤษภาคม 2489 ซึ่งคณะราษฎรถือว่าได้ปฏิบัติหน้าที่สำเร็จตามที่ได้แถลงไว้แก่ราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้ว คณะราษฎรจึงสลายตัว ผูก่อการฯ หรือสมาชิกคณะราษฎรจึงได้แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพธุรกิจของตนคือ ส่วนหนึ่งไปประกอบธุรกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง อีกส่วนหนึ่งสมัครใจรับใช้ชาติทางการเมืองโดยสังกัดพรรคการเมืองต่าง ๆ ตามพรหวนคติของแต่ละคน อาทิ นายควง อภัยวงศ์ กับเพื่อนส่วนหนึ่งสังกัดพรรคประชาธิปไตย พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์กับเพื่อนส่วนหนึ่งสังกัดพรรคแนวรัฐธรรมนูญ นายสงวน ตุลารักษ์ กับเพื่อนส่วนหนึ่งสังกัดพรรคสหชีพ ฯลฯ ส่วนผมมิได้สังกัดพรรคใด...

กลุ่มผู้นำอีสานนั้นกล่าวได้ว่ามีแรงผลักดันมาจาก ความต้องการเข้ามาทำการแข่งขันทางการเมืองในระบอบรัฐสภา โดยรัฐสภาเป็นเวทีเปิดกว้างสำหรับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ เข้ามาทำการแข่งขันในรูปของพรรคการเมือง เพื่อให้ได้มาซึ่งรัฐบาลและนโยบายการพัฒนาประเทศที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ และหรือกระจายออกไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างเหมาะสม อันเป็นแนวคิดที่มีรากฐานสัมพันธมาจากความไม่พอใจและหรือความพยายามคัดค้านนโยบายพัฒนาประเทศของกลุ่มผู้นำส่วนกลาง นับตั้งแต่กลุ่มผู้นำอีสานเริ่มเข้ามามีบทบาทบนเวทีการเมืองระดับชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2476 (ดู 2.1) ทั้งนี้เพราะสิ่งสำคัญอันเป็นเป้าหมายที่กลุ่มผู้นำอีสานเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับชาติคือ ความต้องการที่จะมีส่วนกำหนดหรือมีส่วนร่วมในการจัดวางนโยบายพัฒนาประเทศเพื่อผลักดันผลประโยชน์หรือความเจริญตกกลับไปสู่ประชาชนในชนบทหรือท้องถิ่น ดังเช่น

แนวคิดของนายเตียง ศิริขันธ์ ที่กล่าวในครั้งเมื่อเสนอใหม่พรรคการเมือง นายเตียง ได้เน้นว่าการจัดวางนโยบายของรัฐบาลนั้น ต้องมาจากนโยบายของพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมาก กล่าวคือ "นโยบายที่เราจะทำนั้นต้องแอฟรูฟ (Approve) กับพรรคการเมืองที่เสนอขึ้นซึ่งมีสมาชิกเข้ามาสู่สภา มากที่สุด นโยบายของพรรคการเมืองในสภาผู้แทนราษฎรที่มีสมาชิกมากนั้นน่าจะเป็นนโยบายของรัฐบาล" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 4/2482 22 กรกฎาคม 2482)

ภายใต้ความต้องการดังกล่าวข้างต้นนี้ มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้กลุ่มผู้นำอีสานสัมพันธ์เข้าไปเคลื่อนไหวอยู่ปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทย โดยเกาะกลุ่มเข้ากับนายปรีดี พนมยงค์ ร่วมลมระบอบเผด็จการทหารจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดู 3.3) และสนับสนุนการปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2475 อย่างแข็งขัน ภายหลังจากสงคราม นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้เร่งเร้าให้สภาผู้แทนราษฎรลงมติกำหนดให้ คณะกรรมาธิการวิสามัญ พิจารณาปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญให้รวดเร็วขึ้น นายทองอินทร์กล่าวว่า

...ถ้าจะปล่อยให้คณะกรรมาธิการพิจารณาไปโดยไม่มีขอบเขตจำกัดว่าจะรายงานมาให้สภาผู้แทนราษฎรทราบภายในกำหนดเวลาเท่าไร ก็อาจจะทำให้การปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญตามความปรารถนาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนมากนั้นต้องเนิ่นนานไปก็ได... สำหรับความเห็นของข้าพเจ้านั้น ขอให้กำหนดภายใน 30 วัน นับตั้งแต่วันนี้เป็นคนไป... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 25/2488 27 กันยายน 2488)

ข้อเสนอของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ข้างต้นนี้ สภาผู้แทนราษฎรมีความเห็นพ้องและได้ลงมติกำหนดให้คณะกรรมาธิการฯ ส่งร่างเข้าสู่การพิจารณาในสภาผู้แทนราษฎรภายใน 30 วัน ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่ากลุ่มผู้นำอีสานนั้น คาดหวังว่าการผลักดันไปสู่ระบอบรัฐสภาจะเป็นช่องทางที่กลุ่มคนสามารถขึ้นมาทำการแข่งขันทางการเมืองกับกลุ่มผู้นำส่วนกลางได้ หรือเป็นแนวทางที่จะทำให้กลุ่มคนสามารถขึ้นมาใช้อำนาจผลักดันนโยบายการพัฒนากลับไปสู่ประชาชนในท้องถิ่น กลุ่มผู้นำอีสานนั้นต่างได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในท้องถิ่นอย่างแข็งขันนับตั้งแต่มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรปี พ.ศ. 2476 คนสำคัญของกลุ่มผู้นำอีสานอันได้แก่นายจำลอง ดาวเรือง, นายถวิล อุดล, นายเตียง ศิริขันธ์, นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ล้วนได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรอย่างต่อเนื่อง มีความเข้มแข็งในสภาผู้แทนราษฎร

และได้เป็นแกนนำจัดตั้งพรรคการเมืองมีชื่อว่าพรรคสหชีพขึ้นภายหลังสงครามมา เพื่อทำการแข่งขันกับกลุ่มการเมืองอื่น ๆ ในวิถีระบอบรัฐสภาและให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่ากลุ่มผู้นำอีสานนั้น มีท่าทีเป็นมิตรและต้องการตั้งพวกนิยม เจ้าเข้ามาร่วมแข่งขันในระบอบรัฐสภา เช่นเดียวกับกลุ่มปรีดี-พลเรือน ในระหว่างสงครามมา สมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ขึ้นมามีอำนาจในปี พ.ศ. 2487 นายจำลอง ดาวเรือง ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติล้างมลทินแก่ผู้กระทำผิดก่อการเมือง แต่ครั้งเมื่อได้รับแจ้งจาก นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีว่า รัฐบาลกำลังดำเนินการอยู่แล้ว นายจำลอง จึงได้ขอถอนญัตติดังกล่าวออกไป (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 13/2487 22 กันยายน 2487) อย่างไรก็ตามท่าทีของกลุ่มผู้นำอีสานมีทัศนคติต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม รุนแรงกว่า ทั้งกลุ่มปรีดี-พลเรือน และกลุ่มทหารเรือบางส่วนของกลุ่มทหารบก รวมทั้งพวกนิยมเจ้า หลังจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมกอำนาจอกลงในปี พ.ศ. 2487 นายเตียง ศิริขันธ์ ได้เสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎรให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญ "เพื่อพิจารณาสอบสวนการจ่ายงบประมาณในปีเก้าเฉพาะปีหรือเฉพาะราชการที่สงสัยว่าจะจ่ายไม่ถูกต้อง" ที่ประชุมลงมติเห็นชอบด้วยและได้ตั้งคณะกรรมการ จำนวน 7 คน เพื่อดำเนินการตามนั้น (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 6/2487 28 พฤศจิกายน 2487) ผลการสอบสวนของคณะกรรมการชุดนี้เวลาต่อมาพบว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ใช้จ่ายงบประมาณผิดประเภท จำนวน 83 ล้านบาท อันจะเป็นประเด็นสำคัญที่กลุ่มผู้นำอีสานนำไปใช้ในการโจมตีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายหลังสงคราม และได้กระทำอย่างมากขึ้นเมื่อครั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกาศคว่ำทวนกลับมาจะจัดตั้งพรรคการเมืองแข่งขันในวิถีทางรัฐสภา (ดู 4.3) ภายหลังสงครามมา นายถวิล อุดล กรรมการพิจารณาพระราชบัญญัติอาชญากรรมสงคราม ได้เสนอให้มีการลงโทษฝ่าย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในข้อหาเป็นอาชญากรรมสงคราม ด้วยศาลพิเศษหรือศาลประชาชน แทนศาลฎีกา แต่ข้อเสนอนี้ไม่ได้รับความเห็นพ้องจากสภาผู้แทนราษฎร (ดู 4.1) อาจกล่าวได้ว่าการที่กลุ่มผู้นำอีสานมีปฏิริยาต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังกล่าวนี้นี้ เนื่องจากแลเห็นว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้เผด็จการ และเห็นว่าการกลับมาใช้อำนาจของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม หมายถึงการนำไปสู่ระบอบเผด็จการทหาร ด้วยทัศนคติเช่นนี้

คูเหมือนมีส่วนผลักดันให้กลุ่มผู้นำอีสานเป็นเพียงกลุ่มเดียวในขบวนการเสรีไทย ที่กระตือรือร้นในการต่อต้านการประกาศตัวทวนกลับมาจัดตั้งพรรคการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2490 (ดู 4.3) และได้เสนอให้รัฐบาล พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาศวัสดิ์ ทำการโต้ตอบยี่ออำนาจคืนจากคณะรัฐประหาร 2490 (ดู 5.2)

พวกนิยมเจ้านั้น อาจกล่าวได้ว่ามีแรงผลักดันมาจาก ความต้องการหันมาทำการแข่งขันทางการเมืองในระบอบรัฐสภา เช่นเดียวกับกลุ่มผู้นำอีสาน หากแต่พวกนิยมเจ้ามีรากฐานสัมพันธ์มาจากแนวคิดที่ต่างกับกับกลุ่มผู้นำอีสาน ประการสำคัญคือความต้องการแข่งขันในระบอบรัฐสภาของพวกนิยมเจ้านั้น ก่อตัวมาจากทัศนะที่ต่อต้านการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญภายใต้การนำของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ เนื่องจากสิ่งสำคัญอันเป็นเป้าหมายของพวกนิยมเจ้าคือ ต้องการทวนกลับมาใช้อำนาจและเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ (ดู 3.2) ความสำเร็จทางด้านสถาบันทางสภาผู้แทนราษฎรหรือระบอบรัฐสภาขึ้นสู่อำนาจ อย่างทัศนะของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ช : 175) ที่เน้นให้ความสำคัญต่อสภาผู้แทนราษฎรว่า "เครื่องมือสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่จะสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยในยุคนี้คือสภา" หรือข้อเสนอที่ว่า "ผู้ถืออาวุธจะต้องไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง... ในยุคประชาธิปไตยนี้ทหารประจำการจะเป็นผู้ปกครองในระบอบประชาธิปไตยไม่ได้" (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2509 ก : 428-429) ทั้งนี้เพราะระบอบรัฐสภาเป็นช่องทางเดียวที่เปิดโอกาสให้สำหรับเชื้อพระวงศ์และบุคคลที่นิยมเจ้า สามารถจะขึ้นมาทำการแข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้

ภายใต้ความต้องการดังกล่าวมาข้างต้นนี้ มีส่วนสำคัญผลักดันให้พวกนิยมเจ้าเริ่มเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม อยู่ภายนอกประเทศ และเข้ามาสัมพันธ์เคลื่อนไหวอยู่ปีกขวาของขบวนการเสรีไทย เพื่อแสวงหาทางผลักดันให้เชื้อพระวงศ์ขุนนางเก่าและบุคคลที่นิยมเจ้าทวนกลับมามีส่วนร่วมทางการเมืองอีกครั้ง ขณะเดียวกันนั้นก็ได้พยายามผลักดันให้การเมืองหลุดพ้นจากการครอบงำของกลุ่มทหารซึ่งเป็นฐานสนับสนุนสำคัญของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่มานับแต่หลัง พ.ศ. 2475 ความสำเร็จในการสนับสนุนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ปรับปรุงแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 (ดู 4.1) ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่าพวกนิยมเจ้าคาดหวังว่าระบอบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้นนี้ จะเป็นหนทางที่สามารถทวนกลับมา มีบทบาทและอิทธิพลหรือขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองได้ ในรูปของการแข่งขันทางพรรค

การเมืองซึ่งพวกนิยมเจ้ายังคงมีฐานสนับสนุนอยู่มากโดยเฉพาะในเขตเมืองหลวง

กลุ่มทหารเรือกล่าวได้ว่ามีความเข้มแข็งผลักดันมาจาก ความต้องการสนับสนุนรัฐบาล พลเรือ เพื่อคานอำนาจกับการขึ้นของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือกลุ่มทหารบก อันเป็นภาวะที่เชื่อมโยงมาจากกลุ่มทหารเรือไม่พอใจต่อการจัดสรรงบประมาณพัฒนากองทัพ จากจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ภายในกองทัพเรือมีชาคผู้หน้าที่เข้มแข็งและมีบารมีที่จะ เข้าแข่งขันกับผู้นำกลุ่มทหารบก เห็นได้จาก การเคลื่อนไหวของกลุ่มทหารเรือที่มีเป้าหมาย อย่างชัดเจน ในอันที่จะให้การสนับสนุนกลุ่มปรีดี-พลเรือ ขึ้นมาคานอำนาจกับกลุ่มทหารบก โดยกลุ่มทหารเรือหันเข้ามา เคลื่อนไหวอยู่ฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทย ทำหน้าที่เป็น ฐานกำลังสำคัญในการค้ำประกันให้กับระบอบรัฐสภา หรือรัฐบาลพลเรือนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกับกลุ่มทหารเรืออยู่มาก หลังจากฝ่ายจอมพล ป. พิบูล- สงคราม หมกอำนาจอกลงในปี พ.ศ. 2487 นายทหารเรือที่ถูกจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปลดออกจากราชการได้รับการแต่งตั้งตั้งเดิม ครั้นสงครามยุติ กองทัพเรือไม่ได้รับผล กระทบเหมือนกองทัพบกซึ่งถูกปลดออกจากราชการจำนวนมาก (ดู 4.1 และ 4.3) ขณะเดียวกันนั้นกองทัพเรือก็เริ่มได้รับการเพิ่มพูนทางด้านอาวุธหลายครั้ง เช่นโครงการ ซื้ออาวุธใช้ในสงครามแล้วของกองทัพเรือสหรัฐอเมริกา (ดู อานนท์ ปุณฺทวิภากร 2516 : 467-468) และโครงการซื้อเรือรบจากราชนาวิกฤษ โดยคณะรัฐบาล พล.ร.ท. ถวัลย์ ช่างนาวาสวัสดิ์ ได้อนุมัติให้ตกลงซื้อเรือรบจำนวน 5 ลำ ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2490 (ดิริ เปรมจิตต์ 2521:569-570) พล.ร.ท.สังวร สุวรรณชีพ (2516 : 149) กล่าวถึงการได้รับอาวุธใหม่และความพึงพอใจของกลุ่มทหารเรือว่า "การทหาร เรือสมัยนี้มีการมุ่งไปในทางสะสมเรือลำเลียงทหาร และจัดหาซื้อของเหลือใช้สงคราม War Surpluss... ทำให้กองทัพเรือได้เพิ่มเรือ Submarin Shaser 4 ลำ หลวง นาวา ท่านก็แสดงความพอใจอยู่มาก" นอกเหนือจากกองทัพเรือจะได้รับการสนับสนุนจาก รัฐบาลพลเรือนในค่านาวาตามทีกล่าวมานี้ เขาใจว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้รัฐบาลฝ่าย นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้มีโครงการที่จะขยายกองทัพเรือขึ้นเป็น "ทบวงนาวี" ตาม แนวคิดของนายปรีดี พนมยงค์ อีกด้วย แนวคิดหรือโครงการดังกล่าวนี้แม้จะยังมีได้นำ ไปปฏิบัติอย่างจริงจังขณะนั้น แต่สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มทหารเรือกับกลุ่มปรีดี-พลเรือ หรือ รัฐบาลพลเรือนมีผลประโยชน์ร่วมและต่างให้การสนับสนุนต่อกันอยู่มาก ที่สำคัญคือแนวคิด

นี้มีอิทธิพลต่อนายทหารเรือระดับกลางจำนวนหนึ่งที่มีความกระตือรือร้นสูง และได้ผลักดันให้มีความพยายามก่อการล้มรัฐบาลฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2494 หรือ "กบฏแมนฮัตตัน" โดยมีแนวคิดสนับสนุนรัฐบาลพลเรือนและต้องการรื้อฟื้นโครงการของนายปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวนี้อีกกลับมาใช้พัฒนากองทัพเรืออีก นาวาตรีมนัส จารุกา (2502) หนึ่งในผู้ก่อการกบฏแมนฮัตตันนั้น เล่าถึงวัตถุประสงค์ต่อกรดังนี้ว่า

...นอกจากนั้นนายทหารเรือก็มักจะรู้สึกขุ่นเคืองที่จะนำเอาความคิดของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเคยมีโครงการในทัพเรือเป็นหน่วงการนาวี โดยในกองทัพเรือดำเนินการควบคุมในคานอื่น ๆ นอกจากการทหารควย เช่น การท่าเรือ เพื่อทำให้กองทัพเรือเป็นกองทัพที่ไร้ประโยชน์ทั้งในยามสงครามและยามสงบอย่างแท้จริง... (อ้างถึงใน สุภา กาเคอร์ 2516 : 88-89)

อย่างไรก็ตามฟังกล่าวไว้ว่า แม้ระบอบรัฐสภาหรือรัฐบาลพลเรือนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ จะให้การสนับสนุนการพัฒนากองทัพเรือ และกลุ่มทหารเรือก็ได้ให้การสนับสนุนรัฐบาลพลเรือนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อย่างแข็งขัน ทั้งนี้โดยมีความสัมพันธ์กระทำผ่านทั้งในฐานะผู้เคยร่วมงานต่อต้านญี่ปุ่นหรือเป็นเสรีไทยอย่างใกล้ชิดในระหว่างสงครามมา เช่นกับ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ, พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ, และพล.ร.ต.ชลีสินธุโสภณ เป็นต้น และในฐานะนายทหารเรือด้วยกันคือกองทัพเรือกับพล.ร.ต.ฉวีชัย ขำรงนาวาสวัสดิ์ หัวหน้าพรรคแนวรัฐธรรมนูญและนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น แต่ลักษณะของผู้นำกองทัพเรือคือ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ซึ่งขาดความเด็ดขาดและหรือไม่ต้องการเสี่ยงในทางการเมือง นับเป็นจุดอ่อนที่ทำให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้รับความสนับสนุนจากกองทัพเรืออย่างแท้จริงหรือโดยรวม ข้อควรสังเกตคือกลุ่มนายทหารเรือที่ให้การสนับสนุนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อย่างแข็งขัน และตัดสินใจเสี่ยงในทางการเมืองร่วมกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นั้น ล้วนเป็นนายทหารเรือระดับรอง อันได้แก่ พล.ร.ท.มัน นาวาวิจิตร, พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ และพล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ ส่วนท่าทีของ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน กล่าวได้ว่าไม่เคยแสดงออกหรือตัดสินใจเสี่ยงในทางการเมืองร่วมกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ยกเว้นในกรณีที่ได้เห็นว่าการให้การสนับสนุนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นั้น มีชัยชนะเหนือฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการแน่นอนแล้วอย่างเมื่อครั้งในปี พ.ศ. 2487 ซึ่งมีกองทัพญี่ปุ่นเข้ามาร่วมสนับสนุนควย อาจกล่าว

ใ้ว่าทำที่ล้งเลใจของ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน เมื่อเผชิญกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม เวลาต่อมา นั้นมีส่วนสำคัญที่ทำให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ต้องประสบกับความล้มเหลวในการพยายามหวนกลับมาใช้อำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2492 (ดู 5.2)

กลุ่มทหารบกที่หันมาให้การสนับสนุนฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กล่าวได้ว่ามีความต้องการให้การสนับสนุนรัฐบาลพลเรือนทำนองเดียวกับกลุ่มทหารเรือ ทั้งนี้โดยมีทั้งผลประโยชน์รวมและต้องการพัฒนาปรับปรุงกองทัพให้มีลักษณะเป็นทหารอาชีพมากกว่าทหารการเมือง ในระดับสูงของกลุ่มทหารบกนี้เห็นได้ชัดว่ามีผลประโยชน์รวมกับการขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายพลเรือน หลังจากฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมดอำนาจลงในปี พ.ศ. 2487 นายทหารบกที่ขึ้นมามีบทบาทเป็นผู้นำกองทัพก ล้วนเป็นบุคคลที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มปรีดี-พลเรือน ในฐานะผู้ร่วมงานต่อต้านญี่ปุ่นหรือเป็นเสรีไทย (ดู 4.1) ภายหลังจากสงคราม พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มปรีดี-พลเรือน ให้โอนจากอธิบดีกรมตำรวจไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ทั้งนี้โดยอาจได้รับคำแนะนำจากสหรัฐอเมริกาซึ่งใ้วางหรือกำหนดหลักการปฏิบัติเกี่ยวกับประเทศไทยไว้นับแต่วันที่ 22 มิถุนายน 2488 ใจความสำคัญมีว่า

...ภายหลังจากสงคราม รัฐบาลไทยคงจะประกอบด้วยคณะราษฎรต่อไปภายใต้ฝ่ายพลเรือน ซึ่งมีท่าน ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นหัวหน้า กลุ่มทหารอาจจะอยู่ภายใต้พลตำรวจเอก อดุล อดุลเดชจรัส ซึ่งยินยอมร่วมมือกับท่านปรีดี...(กนตธีร์ ศุภมงคล 2527:171)

ส่วนพล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาคโยชารักษ์, พล.อ.จิระ วิชิตสงคราม, พล.ท.พิชิต เกรียงศักดิ์พิชิต และ พล.อ.ทวน วิชัยชิตะ ต่างได้ลาออกจากราชการหันมาเป็นนักการเมืองร่วมกับฝ่ายพลเรือน ในระดับรองเข้าใจว่านอกจากมีผลประโยชน์รวมคือได้ตำแหน่งสูงในกองทัพแล้ว ยังพอใจรัฐบาลฝ่ายพลเรือนที่สนับสนุนให้มีการพัฒนาปรับปรุงกองทัพใหม่ เพื่อให้ทหารมีลักษณะเป็นทหารอาชีพและมีประสิทธิภาพสูง แนวคิดดังกล่าวนี้จะปรากฏชัดในกลุ่มนายทหารบกที่สังกัดอยู่กรมเสนาธิการ อาทิ พล.ต.เนตร เขมะโยธิน และ พล.ต.สมบุญรณ์ ศรานุกิต พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ (2516 : 148-149) กล่าวถึงการเตรียมปรับปรุงกองทัพกภายหลังสงครามว่า

... เราได้ทราบว่าแผนการทหารบกในโครงการใหม่ของ พล.ต.เนตร จะได้เริ่ม
 จักใหม่ ซึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา กองทัพบกอัเมี พล.อ.อดุลย์
 อดุลเดชจรัส เป็นผู้นับบัญชาการ กำลังมอบหมายให้คณะทูตพิเศษทหารคือ พล.ต.
 เนตร เป็นหัวหน้าไปปฏิบัติงานในอเมริกา...

กลุ่มนายทหารบกที่นำโดย พล.ต.เนตร เขมะโยธิน และ พล.ต.สมบูรณ์ ศรานูชิต
 ไม่ได้เข้าร่วมคณะรัฐประหาร 2490 และดูเหมือนเริ่มไม่พอใจคณะรัฐประหารซึ่งนำ
 การเมืองเข้ามาแทรกแซงในกองทัพ จึงได้พยายามเคลื่อนไหวต่อต้านคณะรัฐประหารใน
 ปี พ.ศ. 2491 แต่ล้มเหลว หลังจากนั้นได้เข้าไปเป็นแนวร่วมกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์
 ต่อต้านคณะรัฐประหารในปี พ.ศ. 2492 อีกครั้ง (ดู 5.2) ส่วน พล.ต.วีรวุฒินัน
 วีรวุฒินันโยธิน, พ.อ.เรือง เรืองวีระยุทธ และ พ.อ.สุรจิตร จารุเศรษฐี ไม่ได้แสดง
 ออกอย่างกระจ่างชัดนัก แต่เป็นที่เข้าใจว่าไม่มีท่าทีให้การสนับสนุนคณะรัฐประหาร 2490
 เช่นเดียวกับบรรดานายทหารบกซึ่งได้กล่าวมาแล้วนี้

อย่างไรก็ดีควรกล่าวไว้ว่า นายทหารบกที่คุมกำลังสำคัญในกองทัพ คือ พล.อ.
 อดุล อดุลเดชจรัส (ผู้นับบัญชาการทหารบก) และ พล.ต.วีรวุฒินัน วีรวุฒินันโยธิน (ผู้
 มังคัมภีร์กรมพลทหารบกที่ 1) นั้น ดูเหมือนว่าไม่มีบารมีหรือเป็นที่ยอมรับภายในกองทัพ
 มากนัก เนื่องจากห่างเหินกับนายทหารในกองทัพเป็นเวลานาน พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส
 เคยเป็นนายทหารบกมาก่อนก็จริง แต่ได้โอนมารับราชการในกรมตำรวจตั้งแต่ปี พ.ศ.
 2476 พล.ต.วีรวุฒินัน วีรวุฒินันโยธิน เคยประจำอยู่แต่ในกรมเสนาธิการไม่เคยคุมกำลัง
 ตำแหน่งสำคัญมาก่อน และที่สำคัญคือทั้ง พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส และ พล.ต.วีรวุฒินัน
 วีรวุฒินันโยธิน ซึ่งนามีบทบาทนำในกองทัพก็ด้วยการสนับสนุนของฝ่ายพลเรือน-เสรีไทย
 ซึ่งมีความขัดแย้งกับกองทัพอยู่แล้วในระดับหนึ่ง การขึ้นมามีบทบาทของกลุ่มทหารบกฝ่าย
 เสรีไทยนี้ ในทางปฏิบัตินั้นจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าสามารถควบคุมกองทัพได้จริง และโดย
 ตัวของกลุ่มนายทหารบกส่วนนี้ แม้จะมีท่าทีให้การสนับสนุนรัฐบาลพลเรือนฝ่ายนายปรีดี
 พนมยงค์ มานับแต่ต้น แต่ในท้ายที่สุดก็เริ่มมีความขัดแย้งกับรัฐบาลพลเรือนอยู่ด้วย อัน
 เนื่องมาจากมีความไม่พอใจต่าง ๆ ทั้งใญ่ปัญหาความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลและปัญหา
 คอร์รัปชัน เป็นต้น ภาวะดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่าทำให้ผู้นำกองทัพที่มีท่าที เช่นเดียวกับ
 ผู้นำทหารเรือคือ เริ่มถอยห่างและสังเกตุใจเมื่อเผชิญกับการทำลายของคณะรัฐประหารใน
 ปี พ.ศ. 2490 อย่างไรก็ดี นายทหารบกคุมกำลังส่วนนี้จะหมดบทบาทลงหลังรัฐประหาร

2490

ตามที่ไต่ถามมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าขบวนการเสรีไทยนั้นมีแนวคิดที่เห็นพ้อง และต้องการผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภา แม้ว่าแต่ละกลุ่มจะมีแรงผลักดันมาจาก สาเหตุหรือแรงจูงใจแตกต่างกันอยู่มากก็ตาม แต่ทุกกลุ่มนั้นล้วนมีผลประโยชน์ร่วมอยู่ กับระบอบรัฐสภาทั้งโดยตรงหรืออ้อม กลุ่มที่คุมอำนาจคานกำลังอันได้แก่กลุ่มทหารเรือ และบางส่วนจากกลุ่มทหารบก ใ้รับผลประโยชน์จากการอิงอยู่กับรัฐบาลพลเรือน ส่วน กลุ่มพลเรือนอันได้แก่ กลุ่มปรีดี-พลเรือน กลุ่มผู้นำอีสาน และพวกนิยมเจ้า ใ้รับผล ประโยชน์โดยตรงจากระบอบรัฐสภา โดยต่างหันมาทำการแข่งขันบนเวทีสภาผู้แทนราษฎร เพื่อก้าวขึ้นสู่อำนาจทั้งในการจัดตั้งรัฐบาลและในการจัดวางทิศทางทางการเมืองใหม่หรือ รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 การแข่งขันของกลุ่มพลเรือนดังกล่าวนี้ จะเริ่มปรากฏตัว ขึ้นภายหลังจากรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรไปหลายปี พ.ศ. 2486

ภายหลังจากรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ตัดสินใจทำการยุบสภาผู้แทน ราษฎรในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2486 และเปิดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาประเภท 1 ใหม่ นั้น กล่าวได้ว่าได้สร้างบรรยากาศทางการเมืองให้คึกคักและตื่นตัวขึ้นมาอีกครั้ง โดยเฉพาะ สำหรับพวกนิยมเจ้าซึ่งมีการเคลื่อนไหวทั้งจากเชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มและบรรดาคอคิดนักโทษ การเมืองที่ใ้รับการปลดปล่อยในสมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ปี พ.ศ. 2487 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และกลุ่มผู้นำอีสานต่างใ้ประกาศตัวผ่านหนังสือพิมพ์ว่า ใ้ทำการ รวบรวมบุคคลพร้อมที่จะจัดตั้งเป็นพรรคการเมือง โดย "มีผู้สนับสนุนสมัครซึ่งที่นั่งในสภา ในนามของแต่ละพรรคแล้วฝ่ายละไม่น้อยกว่า 20 จังหวัด" (ไทยใหม่ 24 พฤศจิกายน 2488) เข้าใจว่าในเวลานั้นบรรดาคอคิดนักโทษการเมืองก็ใ้มีการเคลื่อนไหวหันมาแข่งขัน เลือกตั้ง พ.อ.พระยาสุรพันธุเสนี (อิน บุนนาค) (2515:113) ใ้เหตุผลที่หันมาลง แข่งขันเลือกตั้งว่า "ถ้าไม่เล่นการเมือง การเมืองมันก็จะเล่นเรา" นาวาเอกพระยา ศรภักย์พิพัฒน์ (เลื่อน ศรภักย์วานิช) หลังจากเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ ใ้ให้สัมภาษณ์ หนังสือพิมพ์ว่า มีความคิดจะลงสมัครแข่งขันเลือกตั้งผู้แทน พร้อมกับกล่าวว่า "ถ้าจะต่อสู้ กัน ก็ขอให้ต่อสู้กันตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เยี่ยงประชาธิปไตยที่แท้จริง" (สัจจา 14 ธันวาคม 2488) อาจกล่าวได้ว่าความเห็นพ้องต้องกันระหว่างเชื้อพระวงศ์รุ่นหนุ่มและ

บรรดาอดีตนักโทษการเมือง ที่ต่างต้องการหนีมาอาศัยสภาผู้แทนราษฎรเป็นฐานอำนาจ
 แข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้นำไปสู่การรวมกลุ่มจัดตั้งพรรคการเมืองชื่อพรรค
 ก้าวหน้า นำโดย นายสอ เศรษฐบุตร ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ ร.ท.จงกล
 ไกรฤกษ์ พ.อ.พระยาสุรพันธ์เสนี โดยมี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค
 (สมุทร สุรักษะ 2507:355) พรรคก้าวหน้านั้นมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อต้องการรวบรวม
 บุคคลที่มีความคิดเห็นตรงข้ามกับคณะราษฎร เข้ามาทำการแข่งขันเพื่อการเมืองในวิถีทาง
 รัฐสภาอันถูกต้องต่อไป (Wilson 1962:241) การเคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคการเมือง
 ของพวกนิยมเจ้าดังกล่าวนี้นับได้ว่าเป็นความพยายามเริ่มทวนกลับมาต่อต้านกลุ่มผู้นำระบอบ
 ใหม่อีกครั้ง ภายหลังจากถูกกักกันให้จำคุกยุติการเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยตรงใน
 สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายทวี มุขยเกตุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับพรรคก้าวหน้า
 ว่า

... พรรคนี้เป็นพรรคนิยมเจ้า (Royalists) เพราะว่าพรรคพวกในพรรคนี้ดูเหมือน
 ต้องการสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชขึ้นมาใหม่ ไม่ชอบพวกผู้ก่อการ 2475
 และมองว่าปรีดีและพวก เป็นคู่แข่งสำคัญทางการเมืองของพวกเขาทั้งหลาย...
 (อ้างถึงใน Ray 1972:115)

ข้อพิจารณาคำกล่าวของนายทวี มุขยเกตุ ข้างต้นนี้ อาจมองได้ว่าความหวาดระแวงที่มี
 ต่อพวกนิยมเจ้าจะหันกลับไปสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมีอยู่ภายในกลุ่มผู้นำระบอบใหม่
 ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นว่าพวกนิยมเจ้านั้นได้มีความพยายามทวนกลับมาต่อต้านกลุ่มผู้นำ
 ระบอบใหม่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เริ่มประกาศตัวเองว่า "ข้าพเจ้าเป็นรอยะลิสต์"
 หรือ "คณะเจ้า" ความว่า

... ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าเป็นรอยะลิสต์... ข้าพเจ้าจึงสนับสนุนระบอบการปกครอง
 อันมีองค์พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ คือตามความพยายามฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญา-
 สิทธิราช และระบอบการปกครองใด ๆ เพื่อให้อำนาจอยู่ในกำมือของคนหมู่เดียว
 คณะเดียว... (ประชามิตร 12 ธันวาคม 2488)

ระบอบการปกครองใด ๆ เพื่อให้อำนาจอยู่ในกำมือของคนหมู่เดียวคณะเดียวในความหมาย
 ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ข้างต้นนี้ เป็นที่เข้าใจได้ว่าเป็นทัศนะของพวกนิยมเจ้า
 ที่ต่อต้านการนำของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่นับแต่หลังเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475

อย่างไรก็ตามการประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรและเปิดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาประเภท 1 ใหม่ นั้น นอกจากจะเป็นการสร้างบรรยากาศและหรือเปิดทางให้พวกนิยมเจ้า ได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองตามที่ไคกล่าวมาแล้วนั้น บรรยากาศเหล่านี้ยังมีผลสำคัญต่อการปรับตัวของขบวนการเสรีไทยด้วย โดยแต่ละกลุ่มต่างหันออกไปลงแข่งขันเลือกตั้ง และได้เคลื่อนไหวหันกลับไปเกาะกลุ่มที่มีอยู่เดิมจัดตั้งพรรคการเมืองตามแนวคิดและผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อเข้ามาผลักดันระบอบรัฐสภาไปในทิศทางที่สอดคล้องเข้ากับลักษณะพื้นฐานของกลุ่มตน

ปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทยนั้น ได้เคลื่อนไหวร่วมตัวจัดตั้งพรรคการเมืองอันมีชื่อเรียกว่าพรรคสหชีพ นำโดยกลุ่มผู้นำอีสาน (ดู Coast 1946:33, Wilson 1962:236) และบางส่วนจากกลุ่มปรีดี-พลเรือน ไคแก่ นายจรูญ สีบแสง นายเคื่อน มุนนาค นายสงวน ตุลารักษ์ (ปรีดี พนมยงค์ 2526 ก:354, สงวน ตุลารักษ์, สัมภาษณ์) เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งมีนายเคื่อน มุนนาค เป็นหัวหน้าพรรค (ภายหลังการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้รับเลือกตั้งเป็นหัวหน้าพรรคแทน) มีนายสงวน ตุลารักษ์ เป็นเลขาธิการพรรค (ภายหลังการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร นายฉวี อุคค เป็นแทน) และมี ม.จ.สกลวรรณภกร วรวรณ ทรงเป็นที่ปรึกษาของพรรค (หยุด แสงอุทัย 2517:227) นายชิต เวชประสิทธิ์ เล่าว่าเมื่อแรกที่คิดจะจัดตั้งเป็นพรรคการเมืองนั้น กลุ่มผู้นำอีสานได้ประชุมและตกลงที่จะเชิญนายเคื่อน มุนนาค และ ม.จ.สกลวรรณภกร วรวรณ เข้ามาร่วมจัดตั้งพรรคด้วย "เพราะเราต้องการผู้มีความรู้และนิยมในแนวทางสังคมนิยม เข้ามาช่วยเป็นกำลังทางความคิดวางหลักการนโยบายและการจัดตั้งพรรคการเมืองทั่วไป" (สัมภาษณ์) นายสงวน ตุลารักษ์ เล่าว่า ได้เข้าร่วมเป็นแกนนำจัดตั้งพรรคสหชีพกับกลุ่มผู้นำอีสาน "ด้วยมีความคิดนิยมสังคมนิยมคล้ายกัน โดยได้รับเลือกตั้งจากที่ประชุมให้เป็นเลขาธิการพรรคชั่วคราวก่อน ครั้นเมื่อกลับไปสมัครเลือกตั้งผู้แทนที่จังหวัดปราจีนบุรี แต่ไม่ได้จึงขอลาออกจากตำแหน่ง" (สัมภาษณ์)

การเคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคสหชีพดังกล่าวนี้ ได้รับความสนับสนุนจากเสรีไทยที่มีแนวคิดนิยมแนวทางสังคมนิยมด้วยกัน อันมีผลเข้าไปรวมเอาเสรีไทยส่วนนี้ทั้งที่เคยเป็น

และไม่เคยเป็นสมาชิกสภาประเภท 1 เข้ามาเกาะกลุ่มร่วมแข่งขันการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร กลุ่มที่เป็นสมาชิกสภาประเภท 1 อยู่เดิม ได้แก่ แนวร่วมที่เคยเกาะกลุ่มกับกลุ่มผู้นำอีสานมาแต่คนคือ นายชิต เวชประสิทธิ์ นายทอง กั้นทาสธรรม และนายฝั่ง ศรีจันทร์ กลุ่มที่เคยได้รับการเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2480 ได้แก่ นายทิม ภูริพัฒน์ (พี่ชายนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์) ได้ร่วมทำงานเสรีไทยอยู่เขตจังหวัดขอนแก่น นายเยื้อน พานิชวิทย์ หลังจากไม่ได้รับเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2481 ได้กลับไปรับราชการเป็นข้าหลวงจังหวัดเพชรบุรี และร่วมทำงานเสรีไทยที่จังหวัดนั้น (ศุภโยค พานิชวิทย์, สัมภาษณ์) นายอ้วน นาคกรทรพ ผู้มีความสนิทสนมกับนายเตียง ศิริขันธ์ ได้รับการทาบถามจากนายเตียง ศิริขันธ์ ร่วมจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคเสรีไทยอยู่เขตจังหวัดอุดรธานี (อ้วน นาคกรทรพ 2519) ส่วนเสรีไทยรุ่นหนุ่มที่หันมาลงสมัครแข่งขันเลือกตั้งเป็นครั้งแรก ได้แก่ เช่น ร.ท.กระจำจ ฑูลารักษ์ (ลูกพี่ลูกน้องนายสงวน ฑูลารักษ์) ซึ่งได้เล่าว่าเป็นเสรีไทยโดยร่วมเดินทางไปประเทศจีนกับคณะทูตไค่คินซุนนายสงวน ฑูลารักษ์ หลังจากนั้นได้เดินทางกลับมาจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคโดยได้รับความสนับสนุนจากประเทศจีน ทำงานอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นและสกลนคร มีโอกาสรู้จักกับนายเตียง ศิริขันธ์ ในระหว่างนั้นและนายเตียง ได้ชักชวนให้สมัครเลือกตั้งผู้แทน จึงลงสมัครที่จังหวัดขอนแก่น "เพราะมีพลพรรคเสรีไทยที่เคยมาฝึกอาวุธด้วยกัน ยืนยันให้การสนับสนุนและชักชวนให้สมัครที่จังหวัดนั้น" ครั้นเมื่อได้รับการเลือกตั้งแล้วได้ตัดสินใจ "เข้าร่วมกับพรรคสหชีพ เพราะมีความคุ้นเคย และเห็นว่ามันโยบายในด้านกรรมกรเกินชาติที่สุดคือ ต้องการส่งเสริมผู้ใช้แรงงานต่าง ๆ และมีนโยบายเน้นแนวทางสังคมนิยมในการแก้ไขปัญหาคณยากคนจนในชนบท" (สัมภาษณ์) นายคุสิศ บุษขรรณ เล่าว่า เคยเป็นนักเรียนไทยในฟิลิปปินส์ ครั้นเกิดสงครามไค่คินทางกลับกรุงเทพฯ และต่อมาได้รับการชักชวนเข้าทำงานเสรีไทย โดยร่วมทำงานอยู่ในสายของ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ มีหน้าที่ช่วยขนอาวุธไปจังหวัดทางภาคอีสาน ที่นั่นได้รู้จักกับนายเตียง ศิริขันธ์ และ "คุณเตียงได้ชักชวนให้สมัครผู้แทนรับใช้ชาติต่อไป" ประกอบกับตนเองมีความสนใจอยู่ก่อนแล้ว เมื่อสงครามมา ยุติจึงกลับไปลงสมัครที่จังหวัดปราจีนบุรีซึ่งเป็นบ้านเกิดของตน หลังจากได้รับเลือกตั้งแล้วได้ร่วมกับพรรคสหชีพ "เพราะเห็นพ้องว่านโยบายแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ ควรใช้วิธีการแบบสหกรณ์ของสังคมนิยม" (สัมภาษณ์) และนายศุภโยค พานิชวิทย์ (น้องชาย นายเยื้อน พานิชวิทย์) เล่าว่าบ้านเดิมอยู่จังหวัดอุษาคเนย์และมีความสนิทสนมกับทั้งครอบครัว

ของ พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ และครอบครัวนายปรีดี พนมยงค์ "ซึ่งต่าง อยู่ในระแวกบ้านเดียวกันและมีความคุ้นเคยสนิทสนมทั้งสามครอบครัว" ในระหว่างสงครามฯ คนเป็นนักศึกษาปีสุดท้ายของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้รับการชักชวน จากนายปรีดี พนมยงค์ ให้ร่วมทำงานเสรีไทย โดยให้เดินทางกับเพื่อน ๆ นักศึกษาอีก 6-7 คน ไปร่วมจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคกับนายเขื่อน พานิชวิทย์ ที่จังหวัดเพชรบุรี หลัง สงครามฯ ยุติได้รับการทาบตามทั้งจากกลุ่มผู้นำอีสานและนายปรีดี พนมยงค์ ให้ลงสมัคร แข่งขันเลือกตั้งผู้แทน จึงตัดสินใจหันมาลงสมัครพร้อมกับเพื่อนนักศึกษา ที่ร่วมงานเสรีไทย "โดยลงสมัครในเขตกรุงเทพฯ สังกัดพรรคสหชีพ เพราะมีความนิยมในแนวทางสังคมนิยม เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่พ่ายแพ้แก่พรรคประชาธิปไตย" (สัมภาษณ์)

แนวคิดของพรรคสหชีพนั้นกล่าวได้ว่ามีลักษณะ "สังคมนิยมประชาธิปไตย" (กรมพล ท่องธรรมชาติ, ในจิตวิทย านาดสุภา, ผู้รวบรวม 2515:113-114) กล่าวคือ มีลักษณะเสรีนิยมในทางการเมือง โดยพรรคสหชีพได้ให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ รวมผลักดันรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2489 และสนับสนุนการแข่งขันในวิถีทางแห่งระบอบ รัฐสภา แต่มีลักษณะสังคมนิยมในทางเศรษฐกิจ (Keyes 1967:280, Stanton 1956:181) นโยบายของพรรคสหชีพได้เห็นว่า "จะจัดเศรษฐกิจของประเทศให้เป็น ชรรวมแก่สังคมน ให้ประชาชนช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยร่วมใจร่วมแรงและร่วมทุนประกอบ กิจการงานต่าง ๆ อันจะก่อให้เกิดความจำเริญทรัพย์สินจำเริญธรรมและจำเริญปัญญาใน บ้านเมือง โดยยึดแนวของสหกรณ์" ทั้งนี้โดยอาศัยเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนโยบายหลักของพรรค (คู หยุค แสงอุทัย 2517:427-429)

ฐานคะแนนเสียงของพรรคสหชีพมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ต่างจังหวัด โดยเฉพาะ ในแถบจังหวัดทางภาคอีสานมีจำนวนมากที่สุด แล้วกระจายออกไปสู่ภาคอื่น ๆ ที่ภาคเหนือ เช่น นายทอง กัณฑ์ธรรม (แพร่) นายหึ่ง ศรีจันทร์ (อุตรดิตถ์) ภาคกลาง - ตะวันออก เช่น นายเขื่อน พานิชวิทย์ (อยุธยา) นายอุสิต บุญธรรม (ปราจีนบุรี) ภาคใต้ เช่น นายฉัตร เวชประสิทธิ์ (ภูเก็ต) นายเจริญ สืบแสง (บุตรนายจรรยา สืบแสง) และนายจรรยา สืบแสง (ปัตตานี) (คู สมบัติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520: 347-355, สุชิน คันติกุล 2515:180-182) ส่วนในเขตกรุงเทพฯ กล่าวได้ว่าพรรค

สหชีพไม่ได้รับความนิยมหรือไม่มีฐานคะแนนเสียงเลยก็ว่าได้ เห็นได้ภายหลังจากมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2489 และเปิดให้มีการเลือกตั้งซ่อมเพิ่มเติมในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2489 พรรคสหชีพได้ส่งบุคคลลงสมัครในเขตต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ เช่น นายเคื่อน บุนนาค (พระนคร เขต 1) นายสุภโยค พานิชวิทย์ (พระนคร เขต 2) ม.จ.สกลวรรณากร วรารณ (พระนคร เขต 3) แต่บุคคลดังกล่าวนี้พ่ายแพ้แก่พรรคประชาธิปัตย์ทั้งหมด (ไทยใหม่ 6 สิงหาคม 2489) ในขณะที่ในเขตต่างจังหวัดนั้นพรรคสหชีพได้รับเลือกตั้งเข้ามาจำนวนมากที่สุด สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2525:186) โคซี่ให้เห็นว่า "ถ้าจะกล่าวว่าพรรคแนวรัฐธรรมนูญเป็นแกนสำหรับพวกกอการ 2475 ย่อมพูดได้อย่างเต็มปากกว่าพรรคสหชีพเป็นแกนกลางของผู้นำจากชนบท โดยเฉพาะทางภาคอีสานโดยแท้"

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคสหชีพนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทนของคนชั้นล่างในสังคม คนสำคัญของพรรคนี้ล้วนมาจากคนในท้องถิ่นหรือผู้นำในชนบท มีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับประชาชนในท้องถิ่นและหรือคนชั้นล่างในสังคม พรรคนี้มีนโยบายอย่างชัดเจนที่ต้องการผลักดันการพัฒนาประเทศและหรือผลประโยชน์กระจายออกไปสู่ผู้คนในชนบท อย่างวัตถุประสงค์ของพรรคที่กำหนดไว้ว่า "ระบอบการปกครองภายในก็จะได้ส่งเสริมและวางบทบัญญัติเพื่อให้ราษฎรในท้องถิ่น ได้มีส่วนที่จะปกครองตนเอง เพื่อความเหมาะสมแก่ถิ่นของตนให้มากขึ้น" (ไทยใหม่ 24 พฤศจิกายน 2488) หรือนโยบายของพรรคสหชีพในเรื่องสหกรณ์ที่ผลักดันผ่านนโยบายของรัฐบาลสมัยนายปรีดี พนมยงค์ ดังข้อที่กำหนดไว้ว่า "จะให้บรรดาสหกรณ์ชาวนา เป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในบริษัทชาวไทย จำกัด" โดยรัฐบาลจะได้ "เริ่มวางวิธีการให้สหกรณ์ชาวนาเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในบริษัทชาวไทย" ทั้งนี้เพื่อที่จะ "ให้ชาวนาเป็นเจ้าของต่อไป" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489)

อย่างไรก็ตาม ผลการเลือกตั้งพรรคสหชีพไม่ได้รับคะแนนเสียงข้างมากในการจัดตั้งรัฐบาล จึงหันไปเกาะกลุ่มเป็นแนวร่วมกับพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้โดยมีแนวคิดเสรีนิยมในทางการเมืองคล้ายกันคือต่างสนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 และที่สำคัญคือมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นตัวกลางประสานเชื่อมระหว่างสองพรรคดังกล่าวนี้ นายปรีดี พนมยงค์ กล่าวเมื่อแรกเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีว่า "ข้าพเจ้าไม่ได้สังกัดพรรคไหน

ข้าพเจ้าสังกัดสภาผู้แทนราษฎรคือทุกพรรค" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489) แต่เป็นที่เข้าใจได้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ มีอิทธิพล และมีส่วนในการสนับสนุนการจัดตั้งพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญ (กรมล ทอง-ธรรมชาติ 2524:24; Wilson 1962 : 236; Batson 1980 : 284) สำหรับพรรคแนวรัฐธรรมนูญนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสะท้อนการเคลื่อนไหวจากฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทย

ฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทยได้หันกลับไปรวมตัวกับบุคคลในคณะราษฎร จัดตั้งพรรคการเมืองมีชื่อเรียกว่าแนวรัฐธรรมนูญ (Wilson 1962 : 236) แกนนำที่จัดตั้งคือสมาชิกคณะราษฎรที่นิยมนายปรีดี พนมยงค์ หรือผู้ที่เคยเป็นสมาชิกประเภท 2 (Riggs 1966 : 163) อันได้แก่ พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ นายสงวน จูฑะเตมีย์ นายคิเรก ชัยนาม นายทองเปลว ชลภูมิ ม.ล.กรี เตชะติวงศ์ หลวงชำนาญนิติเกษตร (อุทัย แสงมณี) และ พ.อ.ช่วง เขวงศักดิ์สงคราม (ประชัน รักพงษ์ 2520 : 228) พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ผู้มีความสนิทสนมกับนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะ "เป็นเพื่อนบ้านที่มีความคุ้นเคยกันมาช้านาน" (ศุภโยค พานิชวิทย์, สัมภาษณ์) ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าพรรค นายทองเปลว ชลภูมิ ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการพรรค แนวคิดของพรรคแนวรัฐธรรมนูญนี้กล่าวได้ว่ามีลักษณะเสรีนิยมประชาธิปไตย กล่าวคือมีแนวคิดเสรีนิยมทั้งในทางการเมืองและในทางเศรษฐกิจ เห็นได้จากนโยบายหลักของแนวรัฐธรรมนูญนั้น ได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนคือมีวัตถุประสงค์สืบทอดเจตนารมณ์ของคณะราษฎร เพื่อรักษาไว้และปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ ตลอดจนยึดหลักหกประการของคณะราษฎร (ประชัน รักพงษ์ 2520:228-229 ; Wilson 1962: 236-237) และที่สำคัญคือเป็นกลุ่มที่ริเริ่มและมีบทบาทในการผลักดันรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2489 ภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์

การจัดตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญนี้ นอกจากจะได้รับการสนับสนุนจากคณะราษฎร โดยเฉพาะฝ่ายพลเรือนที่นิยมนายปรีดี พนมยงค์แล้ว ยังได้รับการสนับสนุนจากเสรีไทยที่มีแนวคิดเสรีนิยมด้วยกัน คนสำคัญเช่น นายทวี ตะเวทีกุล นายพร มลิทอง นายวิรัช หึงสุนทร นายประสาธ สุขุม และ ร.ท.จารุบุตร เรืองสุวรรณ ซึ่งได้กล่าวไว้ว่าได้รับการทาบทามจาก พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ (สู่นาค 2526 อ้างถึงใน

จารุภัทร เรื่องสุวรรณ 2527:40) ฐานะคะแนนเสียงของพรรคแนวรัฐธรรมนูญนั้นมี ลักษณะกระจายคือ มีทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ในกรุงเทพฯ มีเช่น นายศิริเกษม ศิษยานาม (พระนคร เขต 2) นายประสาธ สุขุม (พระนคร เขต 5) นายวิรัช หึงสุนทร (ธนบุรี เขต 2) นายพร มลิตอง (ธนบุรี เขต 3) ส่วนนายทวี ตะเวทีกุล ลงสมัครพระนคร เขต 1 นั้น พ่ายแพ้แก่นายโชติ คุ้มพันธ์ ด้วยคะแนนเสียง 5673 : 6216 เสียง นายวิลาศ โอสถานนท์ ลงสมัครแข่งขันพระนคร เขต 2 พ่ายแพ้แก่นายควง อภัยวงศ์ ด้วยคะแนน 2817 : 12226 เสียง (สัจจา 8 มกราคม 2489) ในต่างจังหวัดมี อาทิ นายทองเปลว ชลภูมิ (ปราจีนบุรี) พล.ร.ท.ฉวีชัย ชำรงนาวาสวัสดิ์ (อยุธยา) ร.ท.จารุบุตร เรื่องสุวรรณ (ขอนแก่น เขต 1) และ พ.อ.ช่วง เขวงศักดิ์สงคราม (นครปฐม) เป็นต้น

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคแนวรัฐธรรมนูญนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทนของคนชั้นกลางในสังคม บุคคลสำคัญในพรรคนี้ล้วนมาจากคณะราษฎร ซึ่งเติบโตขึ้นบนพื้นฐานของระบบราชการ มีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับกลุ่มข้าราชการ ชุมชน การค้าส่วนใหญ่ในกลุ่มบุคคลในพรรคนี้เข้าไปดำเนินการเป็นกิจการที่อิงอยู่กับระบบราชการ มานับตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2475 ทั้งในรูปของการได้รับเงินปันผล เงินโบนัส และบำเหน็จจากการเป็นกรรมการของบริษัทต่าง ๆ ที่คณะราษฎรให้การสนับสนุน หรือจากการถือหุ้นในรัฐวิสาหกิจและบริษัทที่ราชการ รวมทั้งการทำวิสาหกิจส่วนตัวหรือการให้ความอุปถัมภ์ ชุมชนเอกชนต่าง ๆ (ดู สังคีต ทิริยะรังสรรค์ 2526 : 90-91, 101-102) อย่างไรก็ตามผลการเลือกตั้งนั้นพรรคแนวรัฐธรรมนูญก็มีสภาพ เช่นเดียวกับพรรคสหชีพคือ ไม่ได้รับคะแนนเสียงข้างมากในการจัดตั้งรัฐบาล ในท้ายที่สุดได้ดึงเอาพรรคสหชีพมาเป็นพันธมิตรร่วมจัดตั้งรัฐบาล โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำหรือผู้ประสาน

อย่างไรก็ดี ควรกล่าวไว้ด้วยว่าฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทย นอกจากได้มีการเคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ยังมีบางส่วนได้เคลื่อนไหวทั้งการจัดตั้งพรรคการเมืองมีชื่อว่าพรรคอิสระ และอยู่เป็นสมาชิกสภา อิสระ ไม่สังกัดพรรคการเมืองใด พรรคอิสระนำโดย นายวิจิตร จูฬิตานนท์ เสรีไทยผู้ทำหน้าที่เป็น "ผู้ช่วยหัวหน้ากองกลาง หัวหน้าการเงินและพลาธิการ" ในกองบัญชาการขบวนการเสรีไทย (ฉันทนา 2522 : 248) พรรคนี้ออกตัวขึ้นหลังจากมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ

ฉบับ พ.ศ. 2489 แล้ว กล่าวกันว่าเพื่อ "รวบรวมศิษย์เก่าจากมหาวิทยาลัยวิชา
 ธรรมศาสตร์และการเมือง ลงสมัครแข่งขันเลือกตั้งเพิ่มเติมตามบทเฉพาะกาลของรัฐ-
 ธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2489" (ทหารเก่า 2521 : 31) นายเนือง สุขพล หนึ่งใน
 บรรดาศิษย์เก่ามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งได้รับการชักชวนจาก
 นายวิจิตร ลุลิตานนท์ ให้หันมาลงสมัครแข่งขันเลือกตั้งนั้น เล่าว่าเดิมในระหว่างสมัย
 สงครามฯ ตนทำงานอยู่เทศบาลกรุงเทพฯ โดยมี นายประสิทธิ์ ลุลิตานนท์ (น้องชาย
 นายวิจิตร ลุลิตานนท์) เป็นผู้บังคับบัญชา และกำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยวิชา
 ธรรมศาสตร์และการเมืองปีที่ 3 ได้รับการชักชวนจากนายประสิทธิ์ ให้เข้าร่วมเป็นเสรี
 ไทย โดยถูกส่งลักลอบเดินทางออกไปฝึกการรบพิเศษกับหน่วย ไอ. เอส. เอส. ที่
 ศรีลังกา ภายหลังสงครามฯ ยุติได้เดินทางกลับประเทศและโอนไปรับราชการในกระทรวง
 การคลัง ในระหว่างนั้นได้รับการทวงถามจากนายวิจิตร ให้หันมาลงแข่งขันเลือกตั้งผู้แทน
 "แต่ขณะนั้นยังไม่พร้อมทั้งด้านเงินทุนและสนใจเรื่องปริญญาโทอยู่ จึงตัดสินใจไม่ลงสมัคร
 ส่วนเพื่อนนักศึกษาบางคนได้สมัครลงแข่งขันสังกัดพรรคอิสระ" (สัมภาษณ์) สำหรับผู้แทน
 ที่อยู่อิสระไม่สังกัดพรรคการเมืองได้แก่เช่น นายวิโรจน์ กมลพันธุ์ (อยุธยา) เสรีไทย
 ผู้ทำงานจัดตั้งหน่วยใต้ดินอยู่เขตอ่างทอง-อยุธยา-ภาคกลาง (ไซว สุทธิพิทักษ์ 2526 :
 884) ทั้งพรรคอิสระและผู้แทนอิสระดังกล่าวมานี้ ต่างเกาะกลุ่มเข้าเป็นแนวร่วมกับพรรค
 สหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ แข่งขันกับฝ่ายพรรค
 ประชาธิปไตย อันเป็นผลสะท้อนมาจากการเคลื่อนไหวส่วนปีกขวาของขบวนการเสรีไทย

ปีกขวาของขบวนการเสรีไทยได้เคลื่อนไหวรวมตัวจัดตั้งพรรคการเมืองมีชื่อว่า
 พรรคประชาธิปไตย นำโดย นายควง อภัยวงศ์ ผู้ได้รับเลือกตั้งเป็นหัวหน้าพรรค และ
 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นรองหัวหน้าพรรค ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
 เล่าถึงแรงจูงใจที่หันมาเล่นการเมืองและร่วมกับพรรคประชาธิปไตยว่า "เห็นว่าเมื่อฝ่าย
 ทหารหมดอำนาจลงแล้ว การแข่งขันในระบบรัฐสภาต้องมีฝ่ายค้าน ขณะนั้นฝ่ายเสรีไทย
 ภายในประเทศคุมเสียงข้างมากในสภาฯ จึงหันมาแข่งขันเพราะต้องการทำหน้าที่ฝ่ายค้าน"
 และได้เข้าร่วมจัดตั้งพรรคประชาธิปไตย "ก็เพราะได้รับการทวงถามจากคุณควง อภัยวงศ์
 ซึ่งมีความสนิทสนมและชอบพอกันในระหว่างที่คุณควงฯ เข้ามาร่วมช่วยทำหน้าที่จัดการส่งข่าวให้
 ฝ่ายสัมพันธมิตร และได้รับการขอร้องจากคุณควงฯ ให้ช่วยรับตำแหน่งรองหัวหน้าพรรค"

(สัมภามณ์) การเคลื่อนไหวจัดตั้งพรรคประชาธิปไตยนี้ ได้รับความสนับสนุนจากเสรีไทย ที่มีแนวคิดอนุรักษนิยมกัน คนสำคัญเช่น พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สีนาคโยชารักษ์, นาวาเอก มุง ศุภชลาศัย, พล.ท.หลวงชาตินักรบ (เสนาธิการทหารบก) ผู้ซึ่งร่วมกับคณะนาย ตีเรก ชัยนาม ลักลอบเดินทางไปเจรจาสัมกับฝ่ายอังกฤษที่ศรีลังกาในระหว่างช่วงปลาย สงครามโลก (ตีเรก ชัยนาม 2510 : 323) นายกว้าง ทองดี เสรีไทยผู้ร่วม จัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคเขตจังหวัดมหาสารคาม (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 35/2489 7 พฤษภาคม 2489) นายใหญ่ สวิตชาติ เสรีไทยผู้ร่วมจัดตั้งค่ายฝึก พลพรรคเขตจังหวัดนครสวรรค์ (ฉันทนา 2522 : 147) และพระยาอรรณการีย์นพนธ์ (ปลัดกระทรวงมหาดไทย) เสรีไทยผู้ร่วมจัดตั้งฝึกพลพรรคในเขตพระนครและธนบุรี (ฉันทนา 2522 : 285-286) ที่สำคัญคือได้รับความสนับสนุนจากกลุ่มที่ต่อต้านคณะราษฎร อยู่เดิม อันได้แก่ กลุ่มขุนนางเก่า นำโดย พระยาศรีวิสารวาท (ทหารเก่า 2521 : 30) กลุ่มอดีตนักโทษการเมืองซึ่งได้รวมตัวจัดตั้งพรรคกาวหน่าอยู่ก่อนแล้ว นำโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการพรรคประชาธิปไตย) (สมุทร สุรักชชะ 2507 : 355) และพรรคประชาธิปไตย นำโดย นายโชติ คุ้มพันธุ์ (นัฐฤติ สุทธิสงคราม 2519 : 1) รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกสภาประเภท 1 ที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม ภาคเหนือ อาทิ นายสุวิชัย พันธุเศรษฐ (เชียงใหม่) นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ (เชียงราย) ภาค อีสาน เช่น นายทองดี ๗ กาฬสินธุ์ นายบุญช่วย อัดถากร นายฟอง สิทธิธรรม, นายเลียง ไชยกาล (Keyes 1967 : 280; Stanton 1956 : 181)

แนวคิดของพรรคประชาธิปไตยนั้นกล่าวได้ว่ามีลักษณะอนุรักษนิยมประชาธิปไตย กล่าวคือ มีลักษณะเสรีนิยมในทางเศรษฐกิจ แต่ในทางการเมืองมีลักษณะ "อนุรักษนิยม" (Wilson 1962 : 206) หรือ "อนุรักษนิยม - นิยมเก่า" (Nuechterlein 1965 : 48) นโยบายหลักของพรรคนี้คือต่อต้านการนำของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ และหรือ แนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ในฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งยังต้องการเชิดชู สถาบันพระมหากษัตริย์ ฐานคะแนนเสียงของพรรคประชาธิปไตยมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ใน เขตเมืองหลวงหรือพระนครและธนบุรี ได้แก่ นายสอ เศรษฐบุตร (ธนบุรี เขต 1) นายเลื่อน ศรีภักย์วิเศษ (ธนบุรี เขต 1) นายโชติ คุ้มพันธุ์ (พระนคร เขต 1) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (พระนคร เขต 1) พระยาศรีวิสารวาท (พระนคร เขต 2)

นายคาง อภัยวงศ์ (พระนคร เขต 2) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (พระนคร เขต 3) ในต่างจังหวัดมี นายสุวิชัย พันธุ์เกษม นายใหญ่ สวิตชาติ (นครสวรรค์) และ นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ เป็นแกนนำภาคเหนือ ภาคอีสานมีนายทองดี ณ กาฬสินธุ์, นายบุญช่วย อัครถาวร และนายฟอง สิทธิธรรม เป็นตัวอื่น ส่วนนายเลียง ไชยกาล ภายหลังได้แยกตัวออกไปจัดตั้งพรรคประชาชน (ดู สมมติ จำปาเงิน, บูรพาธรรม 2520: 347-355)

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์นั้น อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทนของคนชั้นสูงในสังคม คนสำคัญของพรรคนี้ล้วนมีภูมิหลังเป็นบุคคลในครอบครัวของขุนนางเก่าหรือเชื้อพระวงศ์ มีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับคนชั้นสูงและเจ้าที่ดิน พรรคนี้มีนโยบายต้องการสงวนหรือรักษาสีทธิของคนชั้นสูงทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในทางการเมืองพรรคนี้มีแนวคิดต้องการสงวนสภาสูง (พฤฒสภาหรือวุฒิสภา) ไว้กับคนชั้นสูง โดยสมาชิกสภาสูงนั้นมาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ ส่วนในทางเศรษฐกิจ พรรคนี้ให้การพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของนายทุน-เจ้าที่ดิน อย่างไรก็ตามผลการเลือกตั้งพรรคประชาธิปัตย์มีสภาพเช่นเดียวกับพรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญคือ ไม่ได้รับคะแนนเสียงข้างมาก และในท้ายที่สุดต้องกลายเป็นพรรคฝ่ายค้าน เมื่อพรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญได้รวมตัวจัดตั้งรัฐบาล

ตามที่ไต่ถามมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า ภายหลังจากมีการประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรนั้น มีผลสำคัญต่อการปรับตัวของขบวนการเสรีไทย โดยแต่ละกลุ่มต่างหันออกไปรวมตัวจัดตั้งพรรคการเมือง ทั้งนี้ เพื่อก้าวขึ้นสู่อำนาจทั้งในการจัดตั้งรัฐบาล และในการจัดวางรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ไปในทิศทางที่สอดคล้องกับพื้นฐานของกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มนั้นมีความแตกต่างกันทั้งแนวคิดและผลประโยชน์อย่างมาก นอกเหนือจากจะมีผลประโยชน์ขัดกันอยู่โดยพื้นฐานระหว่างคนชั้นสูงกับคนชั้นกลางและล่างแล้ว ยังมีความขัดกันทางแนวคิดในเรื่องการจัดวางรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อีกด้วย โดยเฉพาะระหว่างแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยกับอนุรักษนิยมประชาธิปไตย หรือระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ กล่าวคือ

ในขณะที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดพื้นฐานต้องการกระจายอำนาจไปสู่

ปวงชนส่วนใหญ่ หรือทำให้อำนาจอธิปไตยของประชาชนเป็นไปอย่างสมบูรณ์ โดยได้วางหลักการให้สมาชิกทั้งสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาเป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้ง มิใช่โดยการแต่งตั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นตัวแทนของปวงชนอย่างสมบูรณ์ ในการแสดงมติแทนปวงชนในสภา และต้องการผลักดันให้ทั้ง 2 สภา นี้ค้ำมีอำนาจในการควบคุมฝ่ายบริหาร เพราะถือว่าค้ำเป็นตัวแทนของประชาชนที่ผ่านกระบวนการการเลือกตั้ง แต่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยนั้นมีแนวคิดพื้นฐานต้องการสงวนอำนาจบางส่วนไว้กับองค์พระมหากษัตริย์ เช่นในเรื่องสภาสูงฝ่ายนี้ต้องการสงวนให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง เพื่อเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ ในการเข้าควบคุมการทำงานของสภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาล ภายใต้แนวคิดดังกล่าวนี้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยจึงไม่อาจเห็นพ้องกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของวุฒิสภาหรือสภาสูง ซึ่งฝ่ายพรรคประชาธิปไตยต้องการให้เป็นเพียงสภายับยั้งไม่มีอำนาจในการควบคุมฝ่ายบริหาร ความขัดกันดังกล่าวนี้จะผลักดันให้ต่างฝ่ายต่างต้องการเข้ามาแข่งขันหรือกำหนดคัมภีร์นิติต่าง ๆ ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ โดยจะเริ่มปรากฏขึ้นหลังการเลือกตั้ง

หลังจากการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรในเดือนมกราคม 2489 ลึกลับที่สุด ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแข่งขันและผลักดันการเมืองไปสู่ระบอบรัฐสภา ระหว่างฝ่ายหนึ่งนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ประกอบด้วยกลุ่มผู้นำอีสาน (พรรคสหชีพ) และกลุ่มปรีดี-พลเรือน (พรรคแนวรัฐธรรมนูญ-อิสระ) ฝ่ายนี้มีแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยและมีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับคนชั้นกลาง-ล่าง กับอีกฝ่ายหนึ่ง นำโดย นายควง อภัยวงศ์ ประกอบด้วย กลุ่มขุนนางเก่า-พวกนิยมเจ้า (พรรคประชาธิปไตย) ฝ่ายนี้มีแนวคิดอนุรักษนิยมประชาธิปไตย และมีผลประโยชน์ผูกพันอยู่กับคนชั้นสูง-เจ้าที่ดิน การแข่งขันในช่วงดังกล่าวนี้จะสะท้อนออกทั้งในรูปของการจัดตั้งรัฐบาล และการกำหนดคัมภีร์นิติต่าง ๆ ในร่างรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 อาจกล่าวได้ว่าตลอดการแข่งขันในช่วงนี้ ทั้งสองฝ่ายยังคงสามารถประนีประนอมกันได้ ภายใต้ความต้องการให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่

ภายหลังจากเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎรได้เริ่มเปิดประชุม พระยามานวราชเสวี (นายปลอด วิเชียร ณ สงขลา) ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานสภา นายเดือน มุนนาค เป็นรองประธานสภา (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 1/2489 25

มกราคม 24๐9) จากนั้นได้มีการชาวเสียมเลือกนายรัฐมนตรี ที่ประชุมลงมติเห็นควรมอบให้ นายปรีดี พนมยงค์ แทนนายปรีดี พนมยงค์ ปฏิเสธไม่รับตำแหน่ง โดยแจ้งว่ามีภาระกิจต่าง ๆ มาก (ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, ผู้รวบรวม 2517 : 498) สภาผู้แทนราษฎรได้ทำการชาวเสียมเลือกนายรัฐมนตรีใหม่ ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ต้องการให้นายคิเรก ชัยนาม เป็นนายรัฐมนตรี ค้วยเห็นว่า "นายคิเรก ชัยนาม ซึ่งชววนเสรีไทยได้เคยส่งไปเจรจากับลอร์ดหลุยส์ เมาทแมคเคน เป็นการลับที่เกาะลังกา ระหว่างสงครามนั้น เป็นนายรัฐมนตรีจะเหมาะสมกว่า" (ปรีดี พนมยงค์ 2519 : 25) ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ต้องการให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายรัฐมนตรี นายควง อภัยวงศ์ ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ขณะนั้นว่า "ถ้าได้รับการเลือกตั้งจากสภาผู้แทนก็จะยอมรับตำแหน่งนายรัฐมนตรี" (นิกร 28 มกราคม 2489) ผลการลงมติในสภาผู้แทนราษฎรปรากฏว่า นายควง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกเป็นนายรัฐมนตรี โดย "นายควง อภัยวงศ์ ได้รับคะแนนเสียงสนับสนุน 86 จากสมาชิกผู้เข้าประชุม 160 คน ผู้ที่ได้คะแนนรองลงมาก็คือ นายคิเรก ชัยนาม และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (ไทยใหม่ 31 มกราคม 2489) กล่าวกันว่า การแข่งขันเลือกตั้งนายรัฐมนตรีครั้งนี้

...เป็นครั้งสำคัญของคณะก่อการ 24 มิถุนายน 2475 ที่ยังยึดมั่นอยู่ในอุดมคติเดิมของตน กับอีกฝ่ายหนึ่งที่มีอุดมคติผิดไปจากเดิม บัดนี้นายควง อภัยวงศ์ มีอุดมคติทางการเมืองเปลี่ยนไปจากอุดมคติของคณะปฏิวัติ 24 มิถุนายน เสียแล้ว... (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526 : 614)

ความข้างต้นนี้เข้าใจว่าหมายถึงการแตกแยกระหว่างนายควง อภัยวงศ์ กับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งไม่ได้สนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายรัฐมนตรี

อย่างไรก็ตาม ครั้นเมื่อนายควง อภัยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายรัฐมนตรี นายควง อภัยวงศ์ ได้หันหลังให้กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และเกาะกลุ่มกับพวกนิยมเจ้า-ขุนนางเก่า อย่างชัดเจน คณะรัฐมนตรีที่นายควง อภัยวงศ์ จัดตั้งขึ้นส่วนใหญ่เป็นบุคคลมาจากกลุ่มขุนนางเก่าและปึกฉวาของชววนการเสรีไทย อันได้แก่เช่น พระยาศรีวิสารวาจา (รัฐมนตรีการคลัง) พระยาอัครราชทรงศิริ (รัฐมนตรีเกษตรธิการ) เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ (รัฐมนตรียุติธรรม) พระสุทธอรรถนฤมนตรี (รัฐมนตรีช่วยการต่างประเทศ) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (รัฐมนตรีการต่างประเทศ) พล.ท.ซิค มั่นศิลป์ สีนาคโยธาภิรักษ์

(รัฐมนตรีกลาโหม) พล.ท.พิชิต เกรียงศักดิ์พิชิต (รัฐมนตรีสาธารณสุข) นาวาเอกหญิง ศุภชลาศัย (รัฐมนตรีอุตสาหกรรม) นายประจวบ บุนนาค (รัฐมนตรีช่วยสาธารณสุข) นายเลียง ไชยกาล (รัฐมนตรี) นายสุวิชัย พันธุ์เกษม (รัฐมนตรี) นายใหญ่ สวิตชาติ (รัฐมนตรี) นายฟอง สิทธิธรรม (รัฐมนตรี) และนายบุญเที่ยง ทองสวัสดิ์ (รัฐมนตรี) (ดู สมบัติ จำปาเงิน, บูรณารวม 2520 : 279-280)

จากนั้นคณะรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้แถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภาผู้แทนราษฎร ในการแถลงนโยบายนี้ได้มีการซักถามและหรือโจมตีจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อย่างมาก นายสงวน ตุลารักษ์ โจมตีว่า

...การตอบข้อเท็จจริงและความคิดเห็นของท่าน (นายควง อภัยวงศ์) ไม่พยายามที่จะยืนยันแน่นอนว่า ท่านจะมีอะไรเกิดขึ้นอย่างไรแน ๆ เล ๆ จะเอาหรือไม่เอา คิดจะทำอย่างนี้ไม่ได้เอาอย่างนี้เป็นอย่างโน้น นโยบายไม่แน่นอน เช่นนี้ทำไมท่านจึงอุตสาหกรรมไปรับ...

นายดิเรก ชัยนาม กล่าวโจมตีว่า "นโยบายซึ่งท่านได้แถลงไว้นั้นท่านเอากำปั้นทุบดินเท่านั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นว่ามีนโยบายของรัฐบาลใดในโลกนี้ที่แถลงสั้น ๆ" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2489 7 กุมภาพันธ์ 2489) นายเตียง ศิริขันธ์ กล่าวหา "ข้าพเจ้ายอมรับสภาพด้วยความจริงใจว่า ตลอดเวลาที่ฟังคำอภิปรายทางรัฐบาลแถลงนโยบาย วานนี้และวันนี้คือ ข้าพเจ้ารับสภาพว่าข้าพเจ้าไม่ทราบนโยบายคือหมายความว่านโยบายที่แถลงมานั้นไม่มีนโยบาย" อย่างไรก็ตามในที่สุดเมื่อมีการลงมติอย่างเปิดเผย รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ก็ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร ด้วยคะแนนเสียง 89 จากผู้เข้าร่วมประชุม 166 คน ในจำนวน 89 คะแนนเสียงนี้มีสมาชิกสภาประเภท 2 ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ จำนวนหนึ่งรวมอยู่ด้วย เช่น นายทวี บุญยเกตุ นายสพรัง เทพหัสดิน ณ อยุธยา และ ม.ล.กรี เคชากิจวงศ์ เป็นต้น (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 4/2489 8 กุมภาพันธ์ 2489) สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคะแนนเสียงของฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ อยู่ในฐานะไม่มั่นคงนัก นายอุสิต บุญธรรม กล่าวเมื่อแรกรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ แถลงนโยบายว่า "ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดีต่อรัฐบาลนี้ที่ได้จัดตั้งคณะขึ้นมา และได้มาแถลงนโยบายทั้ง ๆ ที่ท่านไม่ได้รับคะแนนส่วนมากจากสภา...อย่างที่เราเรียกว่าเมเยอร์วิธี" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร :

ครั้งที่ 3/2489 7 กุมภาพันธ์ 2489)

รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ บริหารประเทศอยู่ไม่นานนัก ต้องประสบกับความพ่ายแพ้ในการลงมติทางสภาผู้แทนราษฎรและโคกคัสสินใจลาออกหลังจากนั้น อันเนื่องมาจากการเสนอร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน พ.ศ. 2489 โดยนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ฝ่ายรัฐบาลโคกคัสสินร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ นายควง อภัยวงศ์ กล่าวว่า "ข้าพเจ้าคิดว่าทำไมได้ ทำไมได้เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าเอเลียดเมตต์ของเราเสีย และเราไม่มีอะไรอยู่ในมือเลยที่จะทำ เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วข้าพเจ้าจึงเห็นว่าไม่ควรรับหลักการอันนี้" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 13/2489 14 มีนาคม 2489) ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวโต้แย้งกับนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ในประเด็นหลักการที่ว่า "ท่านสมาชิกเสนอร่างพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการปกครองโดยตรงเข้ามาในสภาฯ เพื่อที่จะให้รัฐบาลรีบไปปฏิบัตินั้นข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ยุติธรรม" มีการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ อย่างไรก็ตามในที่สุดที่ประชุมลงมติรับหลักการร่างพระราชบัญญัตินี้ด้วยคะแนน 65:63 ยังผลให้นายควง อภัยวงศ์ ประกาศลาออกจากนายกรัฐมนตรีทันที โดยกล่าวว่า "เมื่อสมาชิกฯ จะให้ทำ ทางรัฐบาลเห็นว่าไม่ทำ ข้าพเจ้าก็ต้องลาออก" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 14/2489 18 มีนาคม 2489) ภาวะดังกล่าวนี้ได้เปิดทางให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ขึ้นมาจัดตั้งรัฐบาลแทน

สภาผู้แทนราษฎรได้ทำการชาวเสียงเลือกตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ เสียงส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันมอบตำแหน่งให้นายปรีดี พนมยงค์ "ในภาวะคับขันและสถานการณ์เช่นนี้ ซึ่งจะต้องเจรจากับพันธมิตรในปัญหาสำคัญ ๆ ต่าง ๆ อยู่ต่อไปค่านั้น ผู้จะเป็นนายกรัฐมนตรีควรจะเป็น คร.ปรีดี พนมยงค์ ในที่สุด คร.ปรีดี พนมยงค์ ก็ยอมรับตำแหน่งนั้น" (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526 : 619) เพื่อในการนี้นายจำรัส สุวรรณชีพ สมาชิกสภาประเภท 2 ได้ลาออกจากตำแหน่งและมีการแต่งตั้งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นแทน (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 15/2489 21 มีนาคม 2489) หลังจากมีพระราชโองการประกาศแต่งตั้งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่ส่วนใหญ่ประกอบด้วยกลุ่มปรีดี-พลเรือน และหรือเสรีไทยฝ่ายกลาง

อันได้แก่ เช่น นายศิริเอก ชัยนาม (รัฐมนตรีการต่างประเทศ) นายทวี มุขยเกตุ (รัฐมนตรีเกษตรธิการ) นายสงวน จุฑาเดชะ (รัฐมนตรีอุตสาหกรรม) นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (รัฐมนตรีคมนาคม) ม.ล.กรี เคษาคีวงศ์ (รัฐมนตรีพาณิชย์) นายอุทัย แสงมณี (รัฐมนตรียุติธรรม) นายเคื่อน มุขนาค (รัฐมนตรีศึกษาธิการ) นายวิจิตร ลุคิตานนท์ (รัฐมนตรีช่วยการคลัง) พล.อ.จิระ วิชิตสงคราม (รัฐมนตรีกลาโหม) พ.อ.ช่วง เขวงศักดิ์สงคราม (รัฐมนตรีมหาดไทย) พ.อ.ทวน วิชัยชิตกะ (รัฐมนตรี) และนายวิโรจน์ กมลพันธ์ (รัฐมนตรี) เป็นต้น (ดู สมมติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520 : 281) จากนั้นรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร และได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎรอย่างท่วมท้น ด้วยคะแนนเสียง 115 : 3 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489) ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่าภายใต้การแข่งขันการจัดตั้งรัฐบาลตามที่กล่าวมานี้ ทั้งฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ และฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ยังคงประนีประนอมกันได้ในระดับหนึ่ง คือมีประเด็นหลักหรือภาระกิจร่วมในการผลักดันร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

การพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นั้น ได้เริ่มมีการดำเนินในช่วงนับแต่รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ โดยนายทองเปลว ชลภูมิ ได้เป็นผู้เสนอให้สภาผู้แทนราษฎรหยิบยกร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาพิจารณาด้วยเหตุฉะฉานว่า

... โดยเฉพาะสมาชิกซึ่งได้รับร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญนี้ได้เริ่มมานานแล้ว... สำหรับการแก้ไขรัฐธรรมนูญนั้น เราก็ได้ฟังความเห็นจากบรรดาหนังสือพิมพ์และประชาชนเป็นส่วนใหญ่ว่า ต้องการที่จะให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยด่วน... เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าคิดว่าเพื่อจะให้เป็นไปตามมติมหาชน และเป็นไปตามความประสงค์ของสมาชิกประเภทที่ 2 และผูกอการ 24 มิถุนายน ข้าพเจ้าจึงใคร่ที่จะให้สภานี้ได้เริ่มพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเสียตั้งแต่วันจันทร์หน้าเป็นต้นไป... เราต้องการระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 5/2489 14 กุมภาพันธ์ 2489)

ข้อเสนอของนายทองเปลว ชลภูมิ ข้างต้นนี้ ที่ประชุมมีมติเห็นพ้องต้องกัน หลังจากนั้นสภาผู้แทนราษฎรได้เริ่มพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 ของคณะผู้แทนสมาชิกประเภท 2 โดยมี พระยามานรราชเสวี นายทองเย็น หลีละเมียร พล.ท.พิชิต เกரியงศักดิ์พิชิต ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายยล สมานนท์ และนายศิริเอก

ชัชานาม เป็นผู้ร่วมลงนามเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรี
 ในขณะนั้นได้ชี้แจงการแก้ไขปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ว่า "เป็นความตั้งใจของสมาชิก
 ประเภทที่ 2 ทั้งหมดและผูกมัดการทั้งหมด" นายสอ เศรษฐบุตร ได้กล่าวสนับสนุนว่า
 "เราควรรับหลักการของรัฐธรรมนูญนี้ในรูปที่สมาชิกประเภทที่ 2 ได้เสนอมา...เอาหลัก
 สำคัญว่าเราจะคงมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญกัน เลิกบทเฉพาะกาลเสียก่อนได้เป็นดี"

(รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 7/2489 21 กุมภาพันธ์ 2489) การพิจารณา
 ในวาระนี้เมื่อข้อโต้แย้งจากพวกนิยมเจ้าบาง โดยเฉพาะในประเด็นหลักการที่กำหนดให้มี
 2 สภา นายโชติ คุ้มพันธ์ ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

...การที่มีสมาชิกประเภท 2 เราถือว่าไม่เป็นประชาธิปไตย เมื่อเป็นเช่นนี้เรา
 จะเอาสภาสูงไว้ทำไมอีกเล่า...ปัญหาผู้เผด็จการไม่ใช่อยู่ที่สภาเดียวหรือ 2 สภา...
 ฉะนั้นแก้ไขจากยกเลิกบทเฉพาะกาลและมาตรา 11 แล้ว เป็น 2 สภานั้น มีทาน
 จะสกปรกตลอดเวลา... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2489 25
 กุมภาพันธ์ 2489)

อย่างไรก็ตามในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติรับหลักการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ด้วยคะแนน
 เสียง 149 : 1 พร้อมกับนั้นสภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณา
 ร่างรัฐธรรมนูญชุดหนึ่งจำนวน 15 คน ในจำนวนนี้ประกอบด้วยฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ 6 คน
 คือ นายปรีดี พนมยงค์, นายคิเรก ชัยนาม, นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์, นายเคื่อน บุนนาค,
 นายเตียง ศิริขันธ์ และนายเชื่อน พานิชวิทย์ ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ 6 คนคือ เจ้า-
 พระยาศรีธรรมมาธิเบศ, ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, พระยา
 อรรถการวิสัยนิพนธ์ นายปวิญญา จุฑมาศย์ และนายอินทร สิงห์เนตร และคนกลางอีก
 3 คนคือ พระยามานวราชเสวี ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ และนายพิชาญ บุญยง
 ทั้งนี้โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นประธานคณะกรรมการฯ (ภายหลังต่อมาเมื่อนายปรีดี
 พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้ลาออก สภาฯ แต่งตั้ง พล.ร.ต.ถวัลย์ ช่าง-
 นาวาสวัสดิ์ เป็นกรรมการ พระยามานวราชเสวี เป็นประธานฯ แทน) และมี
 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขานุการคณะกรรมการฯ (รายงานประชุมสภา
 ผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 9/2489 28 กุมภาพันธ์ 2489)

คณะกรรมการข้างต้นได้พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.

2489 ของคณะผู้แทนสมาชิกสภาประเภท 2 ต่อเนื่องจนถึงในสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อ "พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2489 ซึ่งคณะกรรมการวิสามัญได้พิจารณาเสร็จแล้ว" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 21/2489 11 เมษายน 2489) จากนั้นสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวนี้อย่างต่อเนื่องตลอดเดือนเมษายน 2489 จึงเสร็จสมบูรณ์เป็นหลักหลักที่เห็นพ้องต้องกันระหว่างฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กับฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ คงจำกัดอยู่เพียงหลักการใหญ่ในเรื่องยกเลิกทศพลีกษระ แยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง และสภานิติบัญญัติประกอบด้วยสภาคือสภาผู้แทนราษฎรกับวุฒิสภา ส่วนประเด็นที่มีปัญหาได้รับการถกเถียงกันมากและดูเหมือนลึกลงไปไม่อาจเห็นพ้องเป็นที่ตกลงกันได้คือในเรื่องเกี่ยวกับอำนาจของวุฒิสภาหรือสภาสูง เห็นได้จาก "ในการลงมติเกี่ยวกับอำนาจของวุฒิสภาในการที่จะควบคุมรัฐมนตรีนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติกด้วยคะแนนเสียงเท่ากันถึง 2 ครั้ง และไล่เฉียดกันมากอีก 1 ครั้ง" (ไพโรจน์ ชัยนาม, ผู้รวบรวม 2519: 1:125) กล่าวคือ

ในมาตรา 54 ซึ่งกำหนดไว้ว่า วุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจควบคุมข้าราชการแผ่นดินตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ไม่อาจเห็นพ้องด้วยโดยนายโชติ คุ้มพันธ์ ได้แปรญัตติเสนอให้ตัดสภาอาวุโสหรือวุฒิสภาออก ผลการลงมติกะแนนลับปรากฏว่ามีคะแนน 57:57 เท่ากัน ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้ลงคะแนนเสียงชี้ขาดให้เป็นไปตามร่างเดิม (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 25/2489 17 เมษายน 2489) ส่วนในมาตรา 56 ซึ่งกำหนดให้เพียงสภาผู้แทนราษฎรเป็นสภาที่มีอำนาจอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีรายตัวหรือคณะ ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ต้องการผลักดันให้วุฒิสภามีอำนาจดังกล่าวนี้ด้วย นายถวิล อุดล ได้แปรญัตติเสนอให้เพิ่มเติมวุฒิสภาในมาตรานี้ ผลการลงมติกะแนนลับมีลักษณะเช่นเดียวกับมาตรา 54 คือ มีคะแนนเสียง 58:58 เท่ากัน ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้ลงคะแนนเสียงชี้ขาดให้เป็นไปตามร่างเดิม (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 26/2489 18 เมษายน 2489) และในมาตรา 69 ซึ่งกำหนดให้การแถลงนโยบายบริหารราชการแผ่นดิน คณะรัฐมนตรีต้องได้รับความไว้วางใจจากรัฐสภาซึ่งประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ไม่อาจเห็นพ้องด้วยและได้แปรญัตติเสนอให้ตัดวุฒิสภาออก ผลการลงมติกะแนน

ลับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งต้องการยืนยันตามร่างเดิมเป็นฝ่ายชนะ ด้วยคะแนนเสียง 64 : 63 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 31/2489 25 เมษายน 2489)

ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กับฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ในเรื่องอำนาจของพฤฒสภาที่ปรากฏบนเวทีสภาผู้แทนราษฎรข้างต้นนี้ ลึกลงไปนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลสะท้อนมาจากความแตกต่างโดยพื้นฐาน ระหว่างแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยกับอนุรักษนิยมประชาธิปไตยในกลุ่มผู้นำพลเรือน ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดพื้นฐานต้องการกระจายหรือขยายอำนาจให้แก่ประชาชนในระบอบรัฐสภา โดยกำหนดให้สมาชิกรัฐสภาทั้ง 2 สภานั้น "เป็นผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้น มิใช่โดยการแต่งตั้ง" ทั้งนี้เพื่อ "เป็นผู้แทนของปวงชนอย่างสมบูรณ์ ในการแสดงมติแทนพวงชนในสภา" อันเป็นการจัดวางกติกาทิศทางการเมืองหรือรัฐธรรมนูญให้สอดคล้องกับ "ระบอบการปกครองที่ล้อมคอกปวงชนเป็นใหญ่" (ปรีดี พนมยงค์ 2526 ก : 352) ภายใต้แนวคิดนี้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้กำหนดแต่แรกให้ "สภาอาวุโสประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งตัวแทนของตนมาทำการเลือกตั้ง หรือเป็นการเลือกตั้ง 2 ชั้น ไม่มีการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์" นายทองเปลว ชลภูมิ ให้เหตุผลกรณีนี้ว่าเพื่อให้พฤฒสภานั้นเป็น "เครื่องกันชนระหว่างสภาผู้แทนราษฎรกับพระมหากษัตริย์" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2489 25 กุมภาพันธ์ 2489) และต้องการผลักดันให้พฤฒสภามีอำนาจในการควบคุมราชการแผ่นดินหรือฝ่ายบริหารเช่นเดียวกับสภาผู้แทนราษฎร เพราะถือว่าพฤฒสภานั้นเป็นตัวแทนผ่านการเลือกตั้งจากประชาชนเช่นเดียวกัน และที่สำคัญคือเห็นว่าการมี 2 สภาซึ่งต่างมีอำนาจควบคุมฝ่ายบริหาร จะเป็นแนวทางป้องกันการใช้อำนาจเผด็จการจากฝ่ายรัฐบาล โดย "ให้มีสภา 2 สภาเป็นหลักประกัน" หรือ "ถ่วงดุล" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 8/2489 25 กุมภาพันธ์ 2489) หรือที่นายสงวน ตุลารักษ์ เน้นว่า "เห็นว่าในรูปแบบสองสภานั้นมีทางที่จะเป็นประชาธิปไตยดีกว่าสภาเดียว เพราะสภาเดียวเปิดโอกาสให้ฝ่ายรัฐบาลกับสภาที่ไม่ถูกกันนั้นดำเนินการไปในทางที่เป็นเผด็จการได้มาก" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 7/2489 21 กุมภาพันธ์ 2489) อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ว่าภายใต้แนวคิดของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นี้ มีจุดหลักอยู่ตรงที่เป็นความพยายามต้องการลดบทบาทและอิทธิพลของคนชั้นสูงในทางการเมืองด้วย ด้วยการกำหนดให้พฤฒสภาหรือสภาสูง เป็นการเลือกตั้งจากประชาชนทางอ้อม แทนที่จะเป็นการแต่งตั้ง

จากพระมหากษัตริย์ อันเป็นจุดสำคัญที่ขัดแย้งกับแนวคิดอนุรักษนิยมประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ในฝ่ายนายคอง อภัยวงศ์ ซึ่งต้องการสงวนสภาสูงไว้ให้แก่คนชั้นสูง

ฝ่ายนายคอง อภัยวงศ์ นั้นมีแนวคิดพื้นฐานต้องการให้รัฐสภา ประกอบด้วย สภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภาหรือระบบ 2 สภาเช่นเดียวกันฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ แต่เป็นที่เข้าใจได้ว่าวุฒิสภานั้นมาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ทั้งนี้เพื่อสงวนอำนาจและสิทธิบางประการ ไว้ให้กับคนชั้นสูงในระบอบรัฐสภา หรืออีกนัยหนึ่งคือต้องการให้วุฒิสภาหรือสภาสูงเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ ในการเข้าควบคุมการทำงานของสภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาล แนวคิดดังกล่าวนี้จะสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 ซึ่งฝ่ายนายคอง อภัยวงศ์ หรือพรรคประชาธิปัตย์มีบทบาทสำคัญในการร่าง โดยได้กำหนดให้สภาสูงหรือวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ และเพิ่มพระราชอำนาจให้กับพระมหากษัตริย์ทั้งในการยับยั้งร่างกฎหมายของสภาผู้แทนราษฎร และในการควบคุมการบริหารราชการของรัฐบาล กระมล ทองธรรมชาติ (2520 : 70-71) ได้วิเคราะห์รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 และชี้ให้เห็นถึงแนวคิดของฝ่ายนายคอง อภัยวงศ์ ดังกล่าวไว้ว่า "เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ต้องการจะให้วุฒิสภาเป็นตัวแทนของประมุข คอยตรวจสอบการทำงานของสภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาล" ทั้งนี้ "เจตนารมณ์ที่ปรากฏชัดอยู่ในบทบัญญัติที่ให้อำนาจวุฒิสภามีอำนาจในการยับยั้งร่างกฎหมายของสภาผู้แทนเพิ่มขึ้น (ม. 132) และมีอำนาจในการควบคุมการบริหารราชการของคณะรัฐมนตรีมากขึ้น (ม. 129, 130, 131)" ภายใต้แนวคิดนี้ฝ่ายนายคอง อภัยวงศ์ จึงไม่อาจเห็นพ้องกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องอำนาจของวุฒิสภาซึ่งมาจากการเลือกตั้งของประชาชนทางอ้อม และต้องการผลักดันให้วุฒิสภานั้นมีอำนาจเพียง "เป็นสภายับยั้ง" ดังเช่นการแปรญัตติของนายใหญ่ สวิตชาติ ที่เสนอว่า "วุฒิสภานั้นควรจะเป็นสภายับยั้ง เติมไปด้วยความสุ่มรอบคอบและรอบรู้" หรือการอภิปรายจากนายสุวิชัย พันธุเสรมฐ ที่เห็นว่าวุฒิสภาควร "เป็นเรื่อง เซค แอนคัมบาลานซ์ คือสำหรับจะเป็นสถาบันยับยั้งซึ่งใจของสภาสามัญหรือสภาผู้แทน" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 24/2489 16 เมษายน 2489) ทั้งนี้โดยมีเหตุผลว่า "ในการที่สภาอาวุโสมีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดินแล้ว จะทำความอลเวงมากมาย" อย่างการอภิปรายของนายคอง อภัยวงศ์ ที่กล่าวถึงกรณีว่า "ถ้าให้สภาสูงไว้ว่างใจหรือเปิด

อภิปรายไต่ท่าอะไรไต่มันจะยุ่งกันใหญ่" เพราะ "รัฐบาลจะต้องอภิปรายสองหนคือ เสนอพระราชบัญญัติมาแล้วมาไต่สภาล่าง สภาล่างเห็นควยแล้วก็เสนอไปยังสภานบน ต้องไปชี้แจงสภานบนอีกที" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 25/2489 17 เมษายน 2489) อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ว่าภายใต้ความไม่อาจเห็นพ้องของฝ่าย นายควง อภัยวงศ์ ดังกล่าวนั้น ลึกลงไปนั้นเป็นปฏิกริยาของคนชั้นสูง ที่คัดค้านการเปิด ให้คนชั้นกลางและล่างหรือคนในท้องถิ่นขึ้นมามีบทบาทและอิทธิพลในสภาสูง อันเป็นจุดสำคัญ ที่ขัดแย้งกับแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตยที่ดำรงอยู่ในฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งต้องการ ผลักดันให้คนชั้นกลางและล่างขึ้นมามีบทบาทในระบอบรัฐสภามากขึ้น และจะกลายเป็นปัญหา สำคัญที่ผลักดันให้ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ หันหลังให้กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ภายหลังจากไม่อาจแข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ภายใต้วีถีทางในระบอบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้นนี้

ดังนั้น แม้ว่าในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรไต่ลงมติเห็นชอบต่อร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ พ.ศ. 2489 อย่างท่วมท้น ด้วยคะแนนเสียง 165:1 (รายงานประชุมสภาผู้แทน ราษฎร : ครั้งที่ 32/2489 29 เมษายน 2489) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเห็นพ้องตอง กันที่จะหันมาทำการแข่งขันในวิถีทางระบอบรัฐสภาภายในขบวนการเสรีไทย แต่สิ่งที่ ไม่อาจมองข้ามไปภายใต้ความสำเร็จในการผลักดันมาสู่ระบอบรัฐสภานี้คือความขัดกันทาง แนวคิดและไต่ยังความไม่พอใจให้เกิดแก่ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งพ่ายแพ้ในการสถาปนา รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 และอาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่ความแตกหักภายใน ขบวนการเสรีไทย นับเป็นปัญหาทางการเมืองและหรือความขัดแย้งทางแนวคิดที่ดำรงอยู่ ภายใต้วงมุนำพลเรือน ดังเช่นการไต่แย้งระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่ปรากฏภายหลังก่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ถือว่ารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นี้ "เป็นรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ตามลักษณะแห่งความเป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์" (2526 ก : 352) แต่รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 นั้น "เป็นอำมาตยาธิปไตยครบถ้วน ทั้งบทรถาวรและบทเฉพาะกาล" อำมาตยาธิปไตยในความหมายของนายปรีดี พนมยงค์ คือ "การปกครองโดยข้าราชการ, ข้าราชการ, ที่ปรึกษาซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งโดยพระองค์ เองหรือโดยคำเสนอของรัฐบาลหรือองคมนตรีซึ่งเป็นที่ปรึกษาของพระองค์" (2526 ก : 382-383) ส่วน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2514 : 9) ยืนยันว่า "ตั้งแต่ออก รัฐธรรมนูญฉบับแรกมาแต่ต้นจนบัดนี้ รัฐธรรมนูญฉบับ 2492 นี้เป็นประชาธิปไตยที่สุด" แต่

รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้นมีลักษณะ "ห้วงกฏท้ายมังกร" (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2509 ข : 176) ห้วงกฏท้ายมังกรนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไม่ได้ อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าคืออะไร แต่เป็นที่เข้าใจว่าจะหมายถึงในเรื่องของพฤกษศาสตร์ ที่ได้อธิบายมาแล้ว

ความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำพลเรือนในการจัดวางรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ตามที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ นอกจากจะเป็นผลสะท้อนมาจากรากฐานทางผลประโยชน์ที่ต่างกัน ระหว่างคนชั้นกลางและล่างกับคนชั้นสูงแล้ว อาจกล่าวเพิ่มเติมได้อีกว่ามีส่วนสัมพันธ์มาจาก ความขัดแย้งทางแนวคิดเกี่ยวกับ "ประชาธิปไตย" และหรือกำเนิดระบอบรัฐธรรมนูญใน สังคมไทยแตกต่างกันโดยพื้นฐานสำคัญ 2 ประการ ในประการแรกนั้นเข้าใจว่าฝ่าย นายปรีดี พนมยงค์ ใฝ่รับอิทธิพลแนวคิดมาจากประเทศฝรั่งเศสซึ่งเน้นการกระจายอำนาจ ออกไปสู่ประชาชน อันเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับลักษณะพื้นฐานทางสังคม-การเมืองของ คนชั้นกลาง-ล่าง คนสำคัญของฝ่ายนี้ เช่น นายปรีดี พนมยงค์ และนายทองเปลว ชลภูมิ ล้วนได้รับการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศส อิทธิพลแนวคิดนี้จะปรากฏในงานเขียนชิ้นสำคัญ ของนายปรีดี พนมยงค์ อย่างน้อย 2 ชิ้น ด้วยกันคือ "ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ เบื้องต้นกับการร่างรัฐธรรมนูญ" (2517) และ "คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประชาธิปไตย 24 มิถุนายน" (2525) ส่วนฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ เข้าใจว่าจะได้รับอิทธิพล แนวคิดมาจากประเทศอังกฤษซึ่งเน้นการสงวนอำนาจบางประการให้แก่พระมหากษัตริย์หรือ คนชั้นสูงอันเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับลักษณะพื้นฐานทางสังคม-การเมืองของคนชั้นสูง คนสำคัญของฝ่ายนี้ เช่น พระยาศรีวิสารวาท, นายโชติ คุ้มพันธ์, นายเลื่อน ศรราชวิวัฒน์, นายสอ เศรษฐบุตร, ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต่างจบการศึกษา จากประเทศอังกฤษ อิทธิพลแนวคิดนี้จะปรากฏในงานเขียนของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อย่างน้อย 2 ชิ้นด้วยกันคือ "ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง" (2508) และ "เบื้องหลัง ประวัติศาสตร์" (2490) ประชาธิปไตยที่แท้จริงสำหรับฝ่ายนี้มีประเทศอังกฤษเป็นแม่แบบ งานเขียนที่ปรากฏเช่น ประชาธิปไตยที่แท้จริง (ม.จ.วิชิตพันธ์ รัชนี้ 2507) หรือ ประชุมพงศาวดารประชาธิปไตย (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช 2512) ในประการที่สอง นั้นเป็นไปได้ว่ามีความสัมพันธ์มาจากความเชื่อที่ต่างกันมานับแต่ครั้งเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 ระหว่างฝ่ายหนึ่งที่ว่า "รัฐธรรมนูญสยามเกิดจากการยึดอำนาจ นำโดย

คณะราษฎรแล้วมาตกลงกัน" ความเชื่อนี้จะดำรงอยู่ในฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กับอีกฝ่ายหนึ่งที่เชื่อว่า "รัฐธรรมนูญสยามเกิดจากการพระราชทาน" ความเชื่อนี้จะดำรงอยู่ในพวกนิยมเจ้าหรือฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ (ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2528: 281-286) อาจกล่าวได้ว่าความเชื่อที่แตกต่างกันนี้มีส่วนเข้าไปกำหนดที่มาของอำนาจในระบอบรัฐธรรมนูญต่างคือ สำหรับความเชื่อที่ว่ารัฐธรรมนูญเกิดจากการยึดอำนาจแล้วตกลงกัน อำนาจการปกครองใหม่อยู่ที่ประชาชนหรือปวงชนเป็นใหญ่ ส่วนความเชื่อที่ว่ารัฐธรรมนูญเกิดจากการพระราชทานนั้น อำนาจการปกครองใหม่ยังคงสงวนไว้จำนวนหนึ่งให้แก่พระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ตามหลังจากสภาผู้แทนราษฎรลงมติรับร่างรัฐธรรมนูญนั้นแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เพื่อลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้แทนรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 โดยมีรัฐพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 นับเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ 3 ของประเทศไทย และมีผลปรับเปลี่ยนลักษณะการเมืองภายในของไทยในประการสำคัญคือ อำนาจทางการเมืองซึ่งเดิมตกอยู่กับกลุ่มทหารมาเป็นการแข่งขันภายในกลุ่มผู้นำพลเรือน หรืออีกนัยหนึ่งนั้นกล่าวได้ว่าลักษณะ "การต่อสู้ทางการเมืองของไทยได้เปลี่ยนศูนย์กลางจากการแย่งชิงอำนาจด้วยรัฐประหาร มาเป็นการต่อสู้ทางการเมืองภายในระบบรัฐสภา" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ เศรษฐพร กุศรีพิทักษณ์ 2518:6) โดยกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ได้หันมาประกาศจัดตั้งพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตามการแข่งขันทางการเมืองหลังจากนี้ยังคงมีลักษณะ 2 ฝ่ายใหญ่คือ ฝ่ายหนึ่งนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ประกอบด้วยพรรคสหชีพ แนวรัฐธรรมนูญและอิสระ กับอีกฝ่ายหนึ่งนำโดย นายควง อภัยวงศ์ อามี พรรคประชาธิปไตยเป็นฐานสนับสนุน การแข่งขันดังกล่าวนี้จะปรากฏออกทั้งในรูปการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภาและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้โดยต่างฝ่ายต่างมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ต้องการขึ้นมาจัดตั้งรัฐบาล ตลอดจนการแข่งขันในช่วงนี้กล่าวได้ว่าทั้งสองต่างได้ทวีความขัดแย้งเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ และได้แตกหักในท้ายที่สุดเนื่องจากไม่สามารถประสานผลประโยชน์กันได้ ได้ผลักดันให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยซึ่งพ่ายแพ้การแข่งขัน ค่อย ๆ หันหลังให้กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และได้มีความพยายามเคลื่อนไหวระดมพลังอนุรักษ์นิยมขึ้นมาต่อต้านระบอบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้น

การแข่งขันภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ได้เริ่มต้นขึ้นในเรื่องของการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภา ตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญนั้นได้กำหนดวิธีการเลือกตั้งในวาระเริ่มแรกให้มี "องค์การเลือกตั้ง" ขึ้น ซึ่งได้แก่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่อยู่ในตำแหน่งในวันสุดท้ายก่อนใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 โดยให้มีหน้าที่เลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกพฤฒสภาจำนวน 80 คน และได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งภายใน 15 วัน นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญคือวันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 ในการแข่งขันดังกล่าวนี้เข้าใจว่า ทั้งฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ต่างได้ทำบัญชีชื่อของตนเข้าสมัครแข่งขันฝ่ายละ 80 คน ตามโควตานั้น สะท้อนให้เห็นได้จาก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (2511 : 83) ได้กล่าวถึงบรรยากาศการเลือกตั้งครั้งนั้นว่า "เมื่อมีการเลือกตั้งพฤฒสภานั้น การเมืองในรูปพรรคกำลังเกิดแข่งขันกันอย่างสุดเหวี่ยง" ส่วนนายปรีดี พนมยงค์ (2519 : 29) ได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวครั้งนั้นว่า

...พรรคสหชีพ แนวรัฐธรรมนูญ อีกระนั้นต่างก็แยกกันทำบัญชีชื่อผู้สมัคร ก่อนถึงวันเลือกตั้งเพียง 2-3 วัน ฝ่าย 3 พรรคหลังนี้ทราบกลยุทธ์ของฝ่ายประชาธิปัตย์ เพราะมีคนของประชาธิปัตย์เองบอกให้ทราบ ดังนั้น 3 พรรคหลังจึงรีบปรึกษากันทำบัญชีชื่ออันหนึ่งอันเดียวกันบาง...

ผลการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาจำนวน 80 คน จากผู้สมัครรับเลือกตั้ง จำนวน 245 คน (ไทยใหม่ 25 พฤษภาคม 2489) เกือบทั้งหมดตกอยู่กับบัญชีรายชื่อของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้เพียงคนเดียวคือ นายเล้ง ศรีสมวงศ์ (ดู สมบัติ จำปาเงิน , ผู้รวบรวม 2520 : 448-449) และเข้าใจว่านายเล้ง ศรีสมวงศ์ ได้ลาออกหลังจากนั้น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช (2509 ช : 179) กล่าวว่า "นายเล้ง ศรีสมวงศ์ ผู้ได้รับเลือกโดยไม่รู้ตัวล่วงหน้า ได้เห็นรายชื่อเพื่อนสมาชิกด้วยกันแล้ว ก็จึงลาออกไปเสียก่อนภายใน 3 วัน 7 วัน โดยไม่ทันจะได้เข้าประชุมกับเขา"

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่าภายหลังการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาข้างต้น ได้สร้างความไม่พอใจแก่ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์เป็นอันมาก โดยสะท้อนออกที่ว่า "การเลือกตั้งสมาชิกสภาครั้งนั้นมิได้เป็นไปโดยสุจริตยุติธรรม" (ความจริงเกี่ยวแก่การเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภา 2489 : 11 อ้างถึงใน อ.พิบูลสงคราม 2519 : 4 : 656) ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์

นั่นกล่าวกันว่า การเลือกครั้งนี้ "ไม่เป็นที่ถูกใจและพอใจของประชาชน การวิพากษ์วิจารณ์
ต่อการเลือกตั้ง และต่อบุคคลที่เป็นสมาชิกพรรคสภาที่มีมากขึ้น และรุนแรงขึ้นจนกระทั่ง
หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น ให้นิยามพรรคสภาว่าสภาแห่งกระบือ" (ทหารเก่า 2521:132)
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2509 ช:177) กล่าวไว้ว่า

...ผลของการเลือกตั้งสมาชิกพรรคสภา 80 คน ปรากฏว่าพวกท่านปฏิบัติกันอย่าง
เคียดขาด คนที่ ๆ เช่น เจ้าพระยาศรีธรรมราชเบศร์ซึ่งอยู่ในบัญชีฝ่ายคุณคงสอบตก
โคคะแนนเป็นที่ 81, ส่วนอาชญากรสงคราม เศรษฐสังกราม เศรษฐสันติ คนที่
เคยแจวเรือจ้างในท่าแพริตติ ตลอดจนจนตอกการที่ประวัติกุศลและลงกรุปองแล้วนั้น
ไคนิ่งเกาอี้เป็นสมาชิกพรรคสภาหรือพรรคสภา แปลตามศัพท์ว่าที่ประชุมแห่งกระบือ...

ส่วนนายปริตติ พนมยงค์ (2519:30) ได้กล่าวว่า

...การออกเสียงเลือกตั้งปรากฏว่าผู้สมัครฯ ในบัญชีฝ่ายประชาธิปไตยทุกคน จึงทำให้
ฝ่ายแพ แคนใจมากและถือว่าเสียหายที่ใครรับรองแก่ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์สูงเหล่านั้นไว้
แล้วโพนทะนาว่าผู้ออกเสียงเลือกตั้งใครเลือกคนผิด แทนที่จะเลือกเจ้าพระยา, พระยา,
พระ กลับเลือกคนอย่างนายคนนั้นคนนั้น ฯลฯ...

สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นว่าฝ่ายพรรคประชาธิปไตยไม่พอใจต่อผลการเลือกตั้งและดูเหมือน
เริ่มไม่ยอมรับฝ่ายนายปริตติ พนมยงค์ นับได้ว่าเป็นก้าวแรก ๆ ที่ทั้งสองฝ่ายต่างไม่อาจ
สามารถประนีประนอมและหรือประสานผลประโยชน์กันภายใต้วิถีระบอบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้น
ภาวะดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่ามีส่วนสำคัญที่จะเข้าไปผลักดันให้ ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยหันไป
ฉวยโอกาสหยิบยกเอากรณีเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่ง
เกิดขึ้นภายหลังจากการเลือกตั้งสมาชิกพรรคสภาได้เพียง 15 วัน ขึ้นมาเป็นประเด็นการ
เมืองสำคัญโจมตีรัฐบาลฝ่ายนายปริตติ พนมยงค์ และได้ใช้เป็นประเด็นการเมืองหันไป
เคลื่อนไหวระดมพลังฝ่ายอนุรักษนิยมเข้ามาล้มอำนาจฝ่ายนายปริตติ พนมยงค์ ในท้ายที่สุด
ภายหลังจากที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยนั้นต้องประสบกับความพ่ายแพ้เพียง ๆ ขึ้น และดูเหมือนว่า
ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยเริ่มมีความหวาดกลัวต่อการขึ้นมามีอำนาจของฝ่ายนายปริตติ พนมยงค์
"ซึ่งมีนโยบายค่อนข้างไปทางสังคมนิยมและหันไปให้การสนับสนุนขบวนการชาตินิยมเรียกร้อง
เอกราชในต่างประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (Batson 1980:284)

ภายหลังจากการเลือกตั้งสมาชิกพรรคสภา รัฐบาลนายปริตติ พนมยงค์ ได้กราบ-

บังคับพลลาออกเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2489 "เนื่องจากได้มีการเลือกตั้งสมาชิก
 พฤษสภาแล้ว" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 2/2489 7 มิถุนายน 2489)
 สภาผู้แทนราษฎรและพฤษสภาไม่เห็นพ้องเลือกให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี
 ต่อไปเป็นวาระที่ 2 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงลงพระปรมาภิไธย
 ในประกาศพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2489 แต่ก่อนที่จะมีการจัดตั้ง
 คณะรัฐบาลใหม่นั้น ในวันรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคต
 ด้วยพระแสงปืน ณ พระบรมมหาราชวัง นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้ขอให้รัฐสภา
 เปิดประชุมเป็นการด่วน และได้แจ้งให้ประชุมรัฐสภาทราบ "อธิบดีกรมตำรวจกับอธิบดี
 กรมการแพทย์ได้ไปถวายตรวจพระบรมศพและสอบสวนได้ความสันนิษฐานได้ว่า คงจะทรง
 คล่าพระแสงปืนตามพระราชอัยยาศัยที่ทรงชอบแล้วเกิดอุบัติเหตุขึ้น" (รายงานประชุม
 สภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2489 11 มิถุนายน 2489) พร้อมกันนั้นรัฐบาลได้เสนอ
 ผู้ที่สมควรสืบราชสันตติวงศ์ ควรได้แก่ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช
 ที่ประชุมรัฐสภามีมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ แต่โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงบรรลุนิติ
 ภาวะ ตามรัฐธรรมนูญมีบทบัญญัติให้สมาชิกพฤษสภาผู้มีอายุสูงสุด 3 คน เป็นคณะผู้สำเร็จ
 ราชการแทนพระองค์ชั่วคราว ประกอบด้วย พระสุธรรมวิจิตร, พระยานลราชสุวัจน
 และนายสงวน จุฑาเดมิย์ ซึ่งต่อมารัฐสภามีมติแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
 ประกอบด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร (ประชาชนฯ) และพระยา
 มานวราชเสวี (ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, ดูรวบรวม 2517:535, 543) ในวันเดียวกัน
 นั้นรัฐบาลได้แถลงการณ์ให้ประชาชนทราบถึงการเสด็จสวรรคต และนายปรีดี พนมยงค์
 ได้ลาออกจากนายกรัฐมนตรี เนื่องจาก "สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี
 ได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2489 11
 มิถุนายน 2489)

อย่างไรก็ตามรัฐสภามีมติเลือกให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป
 อีกนับเป็นวาระที่ 3 มีพระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้งเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.
 2489 คณะรัฐมนตรีชุดใหม่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นชุดเดิม มีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีใหม่เพียง
 2 คน คือ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้เป็นรัฐมนตรีอุตสาหกรรม พล.ร.ต. ถวัลย์ ช่าง-
 นาวาสวัสดิ์ ได้เป็นรัฐมนตรียุติธรรม จากนั้นรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงนโยบาย
 ต่อสภาผู้แทนราษฎร ประเด็นหลักที่รัฐบาลได้รับการซักถามจากฝ่ายค้านหรือฝ่ายพรรค

ประชาธิปไตย ไม่พ้นในเรื่องสาเหตุแห่งการเสด็จสวรรคต สมาชิกฝ่ายค้านได้หยิบยก โดยเฉพาะในเรื่อง "ตามที่มิชชันนารีกล่าวในการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศครั้งนั้น อาจมีสมาชิกบางคนเกี่ยวข้องกับคดียุทธศาสตร์ทางการเมืองได้หรือไม่" ขึ้นมาอภิปรายซักถาม พล.ต.ต.พระรามอินทรา อธิบดีกรมตำรวจกล่าวตอบว่า "การสอบสวนยังพาดพิงไปไม่ถึง" นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้ชี้แจงว่า

...สำหรับข่าวที่ลือแพร่สะพัดไปนั้น เนื่องมาจากความอิจฉาริษยาเป็นมูลเหตุ และในขณะนั้นทางการกำลังรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ อยู่ เวลานี้ยังไม่กล้าแถลงการณ์ใด ๆ มิใช่เพราะการสอบสวนของตำรวจกำลังดำเนินอยู่ แต่เป็นการแนนอนเหลือเกินว่าทางรัฐบาลนี้จะไต่สวนในข้อเท็จจริงต่อไป และเมื่อวันทางรัฐบาลนี้ อันซาฟาเป็นนายกรัฐมนตรี จะแถลงให้สภาฯ และประชาชนได้ทราบโดยละเอียดต่อไป...

แม้ว่าในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรลงมติให้ความไว้วางใจรัฐบาล ด้วยคะแนนเสียง 90:26 คะแนน (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 4/2489 13 มิถุนายน 2489) แต่นับหลังจากนี้เป็นคนไปกล่าววิจารณ์รัฐบาลของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ต้องประสบกับมรสุมและแรงต้านทานในทางการเมืองจากพลังฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างหนักหน่วง อันเนื่องมาจากฝ่ายพรรคประชาธิปไตยได้ใช้กรณีเสด็จสวรรคตดังกล่าวนี้ เป็นประเด็นเคลื่อนไหวโจมตีรัฐบาลและนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งในและนอกสภาผู้แทนราษฎรอย่างไม่ลดละ จนกลายเป็นปัญหาสำคัญที่บั่นทอนชื่อเสียงและเกียรติภูมิรัฐบาลของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ถึงจุดคอขวด ๆ เสื่อมลงและต้องหมดอำนาจไปเมื่อเผชิญกับการท้าทายจากกลุ่มทหารบกหรือคณะรัฐประหารในช่วงปลายปี พ.ศ. 2490

ภายหลังจากรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลได้มีความพยายามแก้ไขปัญหาคณะเสด็จสวรรคต ด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง "ให้มีหน้าที่สอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอันันทมหิตลเสด็จสวรรคต แล้วให้เสนอรายละเอียดเพื่อนำความกราบบังคมทูลต่อไป" คณะกรรมการชุดนี้ได้เริ่มเปิดประชุมพิจารณาในกรณี ณ ห้องโถงใหญ่ของกระทรวงยุติธรรมต่อหน้าประชาชนอย่างเปิดเผย ทั้งยังได้ให้มีการถ่ายทอดเสียงของการประชุม การซักถามพยาน ตลอดจน

ดำเนินการพิจารณาทุกอย่างทั้งของผู้เชี่ยวชาญทางอาชีววิทยา "เพื่อให้ประชาชนได้ฟัง โดยตลอด" (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526:709-710) แต่เป็นที่เข้าใจว่าความพยายามดำเนินการเหล่านี้ของรัฐบาล ไม่สามารถหยุดยั้งกระแสการโจมตีจากฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้ ยังผลให้รัฐบาลประกาศภาวะฉุกเฉินเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2489 และเริ่มมีการจับกุมบรรณาธิการหนังสือต่าง ๆ อันเนื่องจาก "ได้โจมตีรัฐบาลอย่างรุนแรงในกรณีสวรรคต" (วิเทศกรณีย์ 2518:428) บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ที่ถูกจับกุม ได้แก่ เช่น เกียรติศักดิ์ สหภาพและเที่ยงธรรม เป็นต้น (คู ฉะนิย อัมพูนันท์ 2501:481-486) รวมทั้งได้มีการจับกุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์คือ นายเลียง ไชยกาล และนายโชติ คุ้มพันธ์ "ในข้อหาให้ร้ายนายกรัฐมนตรีและรัฐบาลกรณีสวรรคต" (ไทยใหม่ 7 กรกฎาคม 2489) ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นทั้งฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ต่างกำลังอยู่ในช่วงหาเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่มเติมตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญ

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่มเติมตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญนั้น ได้กำหนดให้มีขึ้นในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2489 โดยมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรใน 47 จังหวัด จำนวนสมาชิกที่จะมีการเลือกตั้งเพิ่มเติมมีจำนวน 82 ที่นั่ง โดยมีผู้สมัครเข้าแข่งขันลงสมัครรับเลือกตั้งจากพรรคการเมืองต่าง ๆ อย่างคึกคัก และอาจกล่าวได้ว่าการเลือกตั้งครั้งนี้ "เป็นการชิงชัยระหว่างพรรคการเมืองอย่างแท้จริงคือ ฝ่ายรัฐบาล 2 คือ พรรคสหชีพและแนวรัฐธรรมนูญฝ่ายหนึ่ง กับฝ่ายประชาธิปัตย์อีกฝ่ายหนึ่ง" (สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:257) บรรยายการเลือกตั้งนี้กล่าวกันว่า "การรณรงค์หาเสียงของผู้สมัครรับเลือกตั้ง กำลังดำเนินอยู่อย่างสุดเหวี่ยง" (อ. พิบูลสงคราม 2519:4:675) และเป็นที่เข้าใจว่าการหาเสียงเลือกตั้งนั้นคงเกี่ยวพันไปถึงกรณีสวรรคตอย่างแน่นอน ดังที่ปรากฏขึ้นในกรณีคำสั่งของกระทรวงมหาดไทยหรือ "คำสั่งโบว์ดำ" ฝ่ายรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ โดยกระทรวงมหาดไทย "ได้ออกคำสั่งถึงคณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัด ให้ประชุมกัน ณ ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อชี้แจงแก่ราษฎรมิให้หลงเชื่อคำโฆษณาหลอกลวงของบุคคลบางจำพวก" ด้วยเหตุผลว่า "ทางการสืบสวนได้ความว่าพรรคประชาธิปัตย์บางคนได้หลอกลวงราษฎรให้เข้าใจผิดในรัฐบาลรวม 6 ประการด้วยกัน" ข้างฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้โจมตีคำสั่งของกระทรวงมหาดไทยนี้ และว่าเท่ากับ "เป็นการโจมตี

พรรคประชาธิปไตยโดยตรงและเป็นการหาเสียงสนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้งพรรครัฐบาลใน
 ท่านองค่างั้งแกมบังคับให้ประชาชนออกเสียง ให้กับผู้สมัครรับเลือกตั้งพรรครัฐบาล"
 (ดู สิทธิรัตน์ เรื่องวางฆวาร์ 2521:254-256) ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวถึง
 พรรคประชาธิปไตยในการเลือกตั้งนี้ว่า "โค้อาศัยกรณีสวรรคตเป็นเครื่องมือในการรณรงค์
 หาเสียงเลือกตั้ง" (อ. พิบูลสงคราม 2519:4:676)

อย่างไรก็ตามผลการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรจำนวน 82 ที่นั่งนี้ ส่วนใหญ่ตกอยู่กับ
 ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ โดยกระจายอยู่กับพรรคสหชีพ แนวรัฐธรรมนูญและอิสระ ใน
 จำนวนนี้มีนายปรีดี พนมยงค์ รวมอยู่ด้วย โดยนายปรีดี พนมยงค์ ไคลงสมัครเข้ารับ
 เลือกตั้งในเขตจังหวัดอยุธยา "ชาวอยุธยาพอใจที่จะให้ ดร.ปรีดี พนมยงค์ รัยใช้ชาติ
 บ้านเมืองต่อไป เขาจึงละเว้นไม่สมัครเข้าแข่งขันเลือกตั้ง ท่านจึงได้เป็นสมาชิกสภา
 ผู้แทนราษฎร" (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526:715) ส่วนพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้ง
 เพียง 15 คน (มูรชาชีร์ รักชาติเจริญ 2526:146) หลังการเลือกตั้งครั้งนี้จากกล่าว
 ได้ว่าเป็นอีกก้าวหนึ่งที่ยังความแตกแยกที่มีอยู่เดิมให้แตกหักลึกลงไปอีก ความรู้สึกหรือ
 ท่าทีที่หันหลังให้ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มีอยู่ในฝ่ายพรรคประชาธิปไตยเด่นชัดยิ่งขึ้น นายควง
 อภัยวงศ์ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ภายหลังการเลือกตั้งว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจากรัฐบาล
 และ "เราจะหวังอะไรกับผู้สร้างรัฐธรรมนูญควมมันสมอง...แต่ลมควยเทาของตัวเอง"
 (อ้างถึงใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2506:363) นายเลื่อน ศรภักย์วานิช (2491:320)
 กล่าวถึงบรรยากาศการเมืองขณะนั้นว่า "รู้สึกเบื่อหน่าย เพราะผิดความคาดหมายที่ว่า
 จะได้เป็นประชาธิปไตยกันจริง ๆ เสียสักที" ความรู้สึกเหล่านี้เป็นที่เข้าใจว่าฝ่ายพรรค
 ประชาธิปไตยเริ่มไม่ยอมรับการแข่งขันภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 และยังคงใช้
 กรณีเสด็จสวรรคตเป็นประเด็นทางการเมืองเคลื่อนไหวโจมตีรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์
 ต่อไป

การเคลื่อนไหวโจมตีของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในกรณีเสด็จสวรรคต ด้วยการ
 "ถือโอกาสปลุกปั่นให้เป็นความรับผิดชอบของนายกรัฐมนตรี" (กนดชีร์ สุภมมงคล 2527:
 314) เข้าใจว่ามีส่วนสำคัญที่กดดันให้นายปรีดี พนมยงค์ จำต้องกราบบังคมทูลลาออก
 จากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2489 รัฐสภาไค้ปรึกษาหารือ
 ชาวเสียงเลือกนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ผลปรากฏว่า พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์

ผู้มีความสนิทสนมกับนายปรีดี พนมยงค์ และดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคแนวรัฐธรรมนุญ ได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งสืบทอดจากนายปรีดี พนมยงค์ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงนามประกาศแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาลชุดใหม่ เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2489 คณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่ยังคงมาจากคณะรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ ชุดเดิม มีเพิ่มเติมมาจากพรรคสหชีพอีกบางส่วน นายจำลอง ดาวเรือง (รัฐมนตรี) นายเตียง ศิริขันธ์ (รัฐมนตรี) และนายเขื่อน ทวนิชวิทย์ (รัฐมนตรี) (ดู สมบัติ จำปาเงิน, ผู้รวบรวม 2520:282-283) จากนั้นรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรและได้รับความไว้วางใจ ด้วยคะแนนเสียง 147:45 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 2/2489 26 สิงหาคม 2489)

อย่างไรก็ตามการขึ้นมาบริหารงานของรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ต้องประสบกับมรสุมทางการเมืองเช่นเดียวกับรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ คือมีความยุ่งยากในทางการเมืองอันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในกรณีสวรรคต ขณะเดียวกันนั้นก็ต้องเผชิญกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมนานาประการ อันได้แก่เช่น ปัญหาเงินเฟ้อ การขาดแคลนข้าวและการคอร์รัปชัน เป็นต้น และปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศในการปลดปล่อยภาระผูกพันอันเนื่องจากสงครามและความพยายามดำเนินการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ ในกรณีปัญหาเกี่ยวกับการให้ความกระจ่างในเรื่องสวรรคตนั้น กล่าวกันว่ารัฐบาลได้อธิ "เป็นเรื่องใหญ่ หากกรรมการของศาลพิเศษพิจารณาได้ผลไปในทางใดโดยชัดเจน คือดำเนินการลอบปลงพระชนม์ก็จะให้ตำรวจจากคอบูที่สงสัยว่ามีส่วนในเหตุอันทำให้สวรรคต ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใครเข้าตะแลงแกงให้หมดเพื่อให้สิ้นสுகกันเสียที" (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526:716) โดยภายหลังจากคณะกรรมการศาลพิเศษซึ่งได้จัดตั้งขึ้นครั้งสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้ประชุมดำเนินการสอบสวนตามอำนาจหน้าที่จนครบทุกประเด็นแล้ว จึงได้เสนอเรื่องต่อรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2489 รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน นายไสว สุทธิพิทักษ์ เป็นเลขานุการพิจารณาเรื่องนี้อีกครั้งแล้วจึงเสนอต่อรัฐบาล (ไสว สุทธิพิทักษ์ 2526:718) จากนั้นรัฐบาลได้ส่งเรื่องให้กรมตำรวจทำการสืบสวนต่อไป ในกรณีนี้รัฐบาลได้เปลี่ยนตัวอธิบดี

กรมตำรวจใหม่ โดยรัฐบาลได้แต่งตั้งให้ พล.ต.อ.พระพิจารณ์พลกิจ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งแทน พล.ต.ท.พระรามอินทราซึ่งถูก "เตะโค้ง" ไปเป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย (เฉียบ อัมพูนันท์ 2501:518) ทั้งนี้เพื่อทำให้ "ภาพพจน์ของการดำเนินการสอบสวนจะได้ดีขึ้น" (สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:261) อย่างไรก็ตามในการคลี่คลายเกี่ยวกับกรณีสวรรคตตลอดสมัยรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์นั้น ไม่สามารถสร้างความกระจ่างเป็นที่แน่ชัดได้ และกลายเป็นจุดอ่อนของรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ที่เปิดทางให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยยังคงเคลื่อนไหวโจมตีอย่างต่อเนื่องและได้นำไปเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งในการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล (ดู 4.3)

นอกเหนือจากความยุ่งยากในกรณีสวรรคตตามที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ รัฐบาลยังต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมอันเป็นผลพวงมาจากสงครามมา ปัญหาสำคัญคือเรื่องเงินเฟ้อและค่าครองชีพที่ถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในการแก้ไขปัญหาค่าครองชีพนี้ รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การหนึ่งขึ้นซึ่งมีชื่อว่า "องค์การสรรพอาหาร" โดยนายทองเปลว ชลภูมิ เป็นผู้เสนอโครงการแก่รัฐบาล ด้วยมีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมราคาสินค้าและนำของราคาถูกลงออกจำหน่ายแก่ประชาชน (รายงานประชุมคณะรัฐมนตรี : ครั้งที่ 50/2489 26 พฤศจิกายน 2489 อ้างถึงใน ชงชัย ทิ้งกันไทย 2521:246) เพื่อในการนี้รัฐบาลได้อนุมัติเงินขึ้นแรกจำนวน 50 ล้านบาท ดำเนินการจัดหาสินค้ามาจำหน่ายแก่ประชาชนในราคาถูกลง (สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:263-264) ทั้งนี้โดยมีนายทองเปลว ชลภูมิ เป็นผู้อำนวยการฯ และนายทอง กันทาธรรม เป็นรองผู้อำนวยการฯ (สิริ เปรมจิตต์ 2521:556) การดำเนินการขององค์การสรรพอาหารนั้น "ในระยะแรกได้ผลดี" แต่ภายหลังต่อมาต้องล้มเลิกไปโดยรัฐบาลได้สั่งยุบเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2490 เนื่องจากการบริหารงานควบคุมไม่ทั่วถึง (ประชัน รักพงษ์ 2520:207-208) และที่สำคัญคือมีปัญหาคอรัปชันซึ่งกำลังระบาดหนักอยู่ในขณะนั้น ร.ต.อ.เฉียบ อัมพูนันท์ (2501:507-508) ผู้หนึ่งที่ถูก "ส่งไปเพื่อดำเนินการช่วยเหลือองค์การนี้" ได้กล่าวถึงการคอรัปชันภายในขององค์การสรรพอาหารไว้ว่า

...ข้าพเจ้าก็ไม่มีความสามารถพอเพียงที่จะควบคุมมิให้ เจ้าหน้าที่ขององค์การสรรพอาหารส่วนใหญ่คอรัปชันได้... เพราะภาคนั้นเป็นเวลาหลังสงคราม ทางก็หัวโชนๆ ควบกันทั้งนั้น และก็มีการที่สลับซับซ้อนในวิธีโกงมากมาย โดยเฉพาะวิธีโกงที่ไม่เป็น

การนิเทศกฎหมายที่เรียกกันว่า "กินตามน้ำ..."

ปัญหาการคอร์รัปชันในวงราชการ นับเป็นปัญหาสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่รัฐบาล พล.ร.ท. ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ประสบปัญหาอย่างหนักและไม่สามารถแก้ไขให้ผ่านไปได้อีก ทั้งนี้ โดยรวมไปถึงปัญหาเรื่องการลักลอบส่งข้าวไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย พล.ร.ท.สังวร สุวรรณหิพ (2516:152) สารวัตรใหญ่ทหารและรักษาการอธิบดีกรมศุลกากรขณะนั้น กล่าวถึงบรรยากาศการคอร์รัปชันในวงราชการไว้ว่า

...ข้าวคอร์รัปชันรุนแรงหนักขึ้น และคิดมั่วหมองมาถึงรัฐมนตรีบางนาย และ โดยเฉพาะการส่งข้าวไปเลี้ยงราษฎรชาวปักษ์ใต้ เกิดเรื่องหนีออกนอกประเทศ หนาขึ้น แลก็มีหมองมาถึงเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองชั้นผู้ใหญ่ในวงกรมมหาดไทย คำรวจ พาณิชย...

ตามความข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าการคอร์รัปชันในขณะนั้น "มิใช่เพียงการคอร์รัปชัน อันเกิดจากการแสวงหาผลประโยชน์ ที่จำกัดอยู่เฉพาะในวงการของพ่อค้าและข้าราชการ เท่านั้น หากแต่ยังได้แผ่ขยายเข้าไปสู่วงคณะรัฐบาลและรัฐสภาอีกด้วย" (Darling 1965:55) ได้มีการวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่มีการคอร์รัปชันแพร่ระบาดในวงข้าราชการ ขณะนั้นว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้าราชการเกิดการเสียขวัญและวินัยในการปฏิบัติงาน รวมทั้งมีช่องทางที่สามารถจะฉวยโอกาสได้ในภาวะภายหลังสงครามฯ (Wilson 1962: 23)

อย่างไรก็ตามทั้งปัญหาการคอร์รัปชัน และรวมไปถึงความไม่มีประสิทธิภาพของ รัฐบาล พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ในการแก้ไขปัญหาค้นอื่น ๆ อีกเช่น ปัญหา ค่าครองชีพตามที่ได้อ้างมาแล้วนั้น มีส่วนสำคัญหรือกลายเป็นปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ภายในฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะระหว่างรัฐบาลหรือฝ่ายพลเรือนกับฝ่ายกุมกำลัง อันหมายถึง พล.อ.ออดุล ออดุลเกษรวิธ และพล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน และค้อย ๆ ผลักดันให้ฝ่ายกุมกำลังสำคัญทั้งสองดังกล่าวนี้ เริ่มมีท่าทีถอยห่างหรือถอนการให้ความสนับสนุน รัฐบาล พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ นายไสว สุทธิพิทักษ์ (2526 : 771-772) ได้กล่าวถึงการประชุมของบุคคลสำคัญ อันประกอบด้วยนายปรีดี พนมยงค์ (รัฐบุรุษ อาวุโส) พล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ (นายกรัฐมนตรี) พล.อ.ออดุล ออดุลเกษรวิธ

(ผู้บัญชาการทหารบก) พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน (ผู้บัญชาการทหารเรือ) พล.ร.ท. สัจจวร สุวรรณชีพ (สารวัตรใหญ่ทหาร) นายสงวน จุฑาเดมิยะ (อดีตผู้สำเร็จราชการ แทนพระองค์และสมาชิกพฤกษสภา) พล.ท.เรือง เรืองวีระยุทธ (ปลัดกระทรวงกลาโหม) และ พล.ต.อ.พระพิจารณ์พลกิจ (อธิบดีกรมตำรวจ) ซึ่งได้เปิดการประชุมในคืนวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 เพื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ของรัฐบาลในขณะนั้นไว้ว่า หลังจาก พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ได้วิจารณ์ท่าทีรัฐบาลและตำรวจว่าไม่มีสมรรถภาพแล้ว ได้ กล่าวสำคัญว่า

...ถ้ารัฐบาลยังกระทำตัวเลวอยู่เช่นนี้ เมื่อเกิดการปฏิวัติหรือรัฐประหารขึ้นมา ในขณะนั้น คิดว่าจะไม่ปราบปราม เพราะไม่ต้องการเอาทหารไทยฆ่าทหารไทย คุยกันเอง ไม่ต้องการให้คนไทยฆ่าคนไทยกันเอง พล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน ได้กล่าวสนับสนุนความคิดนี้...

อาจกล่าวได้ว่าความขัดแย้งที่ปะทุขึ้นภายในฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวข้างต้นนี้ มีส่วนสำคัญในการบั่นทอนความมั่นคงอยู่ภายในฝ่ายที่สนับสนุนระบอบรัฐสภาด้วยกัน และ ยังผลให้รัฐบาลพล.ร.ท.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ค่อย ๆ อ่อนตัวลงเป็นลำดับ เมื่อเผชิญ กับแรงกดดันและการท้าทายที่เพิ่มขึ้นของพลังฝ่ายอนุรักษนิยม นำโดยพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งพ่ายแพ้การแข่งขันในระบอบรัฐสภา และเป็นไปได้ว่าเริ่มมีความหวาดกลัวท่าทีของ รัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในการดำเนินนโยบายต่างประเทศซึ่งได้ยกเลิกกฎหมาย ว่าด้วยคอมมิวนิสต์และจัดตั้งสันติภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้การสนับสนุนขบวนการ ชาตินิยมในประเทศแถบเพื่อนบ้าน

การดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลไทยภายหลังสงครามนั้น นอกเหนือ จากความพยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับชาติฝ่ายสัมพันธมิตรให้กลับคืนมาดังเดิมแล้ว ยังมี ปัญหาสำคัญในเรื่องการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ ซึ่งในเรื่องนี้องค์การต่อต้าน ญี่ปุ่นภายในประเทศได้พยายามผลักดันมานานนับแต่ช่วงปลายสงครามโลกฯ และได้ดำเนินเรื่อย มาในสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ แต่ยังคงติดขัดมีปัญหายู่ตรงที่คงได้รับการสนับสนุน จากบรรดาชาติมหาอำนาจทั้ง 5 ประเทศ อันได้แก่ สหรัฐอเมริกา, อังกฤษ, จีน, สหภาพ โซเวียตและฝรั่งเศส สำหรับสหรัฐอเมริกา จีน และอังกฤษนั้น ภายหลังจากไคมีความ สัมพันธ์ทางการทูตตามปกติแล้วได้ให้การสนับสนุน ส่วนฝรั่งเศสและสหภาพโซเวียตต่างได้

วางเงื่อนไขสำคัญกับรัฐบาลไทยคือ ฝ่ายฝรั่งเศสนั้นต้องการดินแดนอินโดจีนที่ไทยได้รับในปี พ.ศ. 2484 กลับคืนไปอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ส่วนฝ่ายสหภาพโซเวียตได้เรียกร้องให้ประเทศไทยควรมีความสัมพันธ์ทางการทูตต่อกันและควรประกาศเปิดเขตนโยบายเป็นมิตรโดยสุจริตใจต่อสหภาพโซเวียต ทั้งขอให้คำนิยามที่ของรัฐบาลชุดก่อน ๆ ที่วางตนเป็นปฏิปักษ์ต่อสหภาพโซเวียต อย่างไรก็ตามการเจรจากับฝ่ายฝรั่งเศสและสหภาพโซเวียตนั้น ได้กระทำต่อเนื่องมาถึงสมัยรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ จนในท้ายที่สุดเป็นอันตกลง สหประชาชาติได้ประกาศรับประเทศไทยเป็นสมาชิกเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2489 (ดู กนต์ธีร์ ศุภมงคล 2527:291-336) ทั้งนี้โดยฝ่ายรัฐบาลไทยยินยอมมอบดินแดน 4 จังหวัด คือ พระตะบอง, พินสวดสงคราม, นครจำปาศักดิ์ และลานช้าง ให้แก่ฝรั่งเศส ขณะเดียวกันก็ได้ดำเนินการยกเลิกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ เพื่อปูทางไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสหภาพโซเวียต

การดำเนินการยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์นั้น เริ่มมีการเคลื่อนไหวมานับแต่ครั้งสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ในขณะที่ได้มีการประกาศตั้งและกล่าวโจมตีรัฐบาลอยู่บางฝ่ายระเค็นจะมีการนำไปสู่การปกครองในระบบคอมมิวนิสต์ (นิกิต 26 เมษายน 2489) นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้แถลงต่อสื่อมวลชนกล่าวชี้แจงว่า

...ข้าพเจ้าขอยืนยันว่าประเทศไทยจะไม่วันเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะชนบทนิยมประเพณี ระเบียบแบบแผน และประวัติศาสตร์ของไทยมีความแตกต่างจากรัสเซียเป็นอย่างมาก...ข้าพเจ้าได้ศึกษาเรื่องเศรษฐกิจมาเพียงพอที่จะกล่าวได้ว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์จะไม่เกิดขึ้นในประเทศไทย และเราก็ไม่ต้องการไปกล่าวคอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้ากล่าวชี้แจงให้เห็นเด่นชัดเช่นนี้ เพราะครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยถูกหว่านเป็นคอมมิวนิสต์... (สยามรายวัน 4 พฤษภาคม 2489)

อย่างไรก็ตามการยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ ได้มีการดำเนินการจริงในสมัยรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ โดยนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งกล่าวกันว่า "เป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย" ในขณะนั้นและ "มีนโยบายสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มนักการเมืองฝ่ายซ้าย" (ดู ชงชัย ทึ่งกันไทย 2521:226-228) เป็นผู้เสนอร่างพระราชบัญญัติยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ต่อสภาผู้แทนราษฎร เหตุผลสำคัญคือ "เพื่อให้เป็นไปตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย และเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่จะได้เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับสหภาพโซเวียตรัสเซีย"

ร่างพระราชบัญญัตินี้ได้รับการคัดค้านอย่างกว้างขวางจากฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ แต่ในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรมีมติรับหลักการ ด้วยคะแนนเสียงลับ 47:37 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 6/2489 12 กันยายน 2489) และรัฐบาลได้ประกาศเป็นพระราชบัญญัติยกเลิกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์เวลาถัดมา (ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 63) 12 พฤศจิกายน 2489) กล่าวกันว่าในการประกาศยกเลิกกฎหมายดังกล่าวนี้ รัฐบาลได้กระทำ "อย่างไม่มีผู้เต็มใจนัก" (Wilson 1959:91) แต่เป็นที่เข้าใจว่าการดำเนินการยกเลิกกฎหมายนี้ เป็นความพยายามหนึ่งในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในอันที่จะเข้าสมัครเป็นสมาชิกของสหประชาชาติเพื่อชำระนโยบายเป็นกลางบนเวทีการเมืองระหว่างประเทศ ความพยายามดำเนินนโยบายเป็นกลางนั้น รัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีการเคลื่อนไหวดำเนินนโยบายต่างประเทศสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ให้การสนับสนุนขบวนการชาตินิยมในประเทศแถบเพื่อนบ้าน และได้นำไปสู่การจัดตั้งในรูปของสันติภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การให้ความสนับสนุนกับขบวนการชาตินิยมในประเทศแถบเพื่อนบ้านนั้น ในทางหนึ่ง รัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้การสนับสนุนทางด้านการทูต เช่น ได้ส่งอาวุธสมัยที่ฝ่ายสัมพันธมิตรนำมาทิ้งให้ในระหว่างสงครามมา จัดส่งไปช่วยเหลือขบวนการชาตินิยมเวียดนาม (ดู ฉะยม อัมพุนันท์ 2501:562-564) นายปรีดี พนมยงค์ (2516 ข : 14-15) กล่าวถึงกรณีนี้ไว้ว่า

...เมื่อสิ้นสุดสงครามแล้ว ผู้รักชาติเวียดนามได้มาติดต่อขออาวุธ ข้าพเจ้าก็ได้จัดอาวุธเสรีไทยจำนวนหนึ่งมอบให้ โดยคุณหลวงสังวรรา (พล.ร.ท.สังวร สุวรรณชีพ) ไซสารวัตรทหารคุมขบวนรถไฟบรรทุกไปที่ชายแดนพระตะบองขณะนั้นยังอยู่กับไทย โสจุจินท์โคเขียนจดหมายมาขอใจอาวุธที่โคไปนั้น โคจัดตั้งทหารรักชาติเวียดนามโค 2 กองพัน จึงให้ชื่อเป็นเกียรติว่า "กองพันจากสยาม"...

ในอีกทางหนึ่งนั้นรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้การสนับสนุนการจัดตั้งสันติภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในกรุงเทพฯ ทั้งนี้โดยการผลักดันของนายปรีดี พนมยงค์ และมีกลุ่มผู้นำอีสานเป็นกำลังสำคัญ เพื่อเป็นการสร้างเสถียรภาพส่วนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยนายปรีดี พนมยงค์ มีแนวคิดต้องการที่จะให้ประเทศไทย เป็นผู้นำของประเทศที่จะได้รับอิสระทั้งหลายในภูมิภาคดังกล่าวนี้ ด้วยเชื่อมั่นว่า "ความเป็นเอกราชของประเทศไทย

และความสำเร็จในการสร้างความสัมพันธ์กับประเทศสัมพันธ์มิตร และประเทศอื่น ๆ นั้น จะสามารถช่วยสนับสนุนให้ประเทศไทยเป็นผู้นำของประเทศที่เกิดใหม่เหล่านี้ได้"

(Nuechterlein 1965:94) การเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่ม โดยอาศัยช่วงเวลาที่เว้นวรรคของรัฐบาลไทย เดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อเจรจา เกี่ยวกับการส่งมอบคืนจังหวัดต่าง ๆ ในอินโดจีน ด้วยการเปิดการเจรจากับชาติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือมีอาณาเขตในภูมิภาคที่กล่าวนี้ ดังเช่นเมื่อครั้งนายปรีดี พนมยงค์ ได้ เยือนประเทศฝรั่งเศส นายปรีดี พนมยงค์ มีข้อเสนอแนะให้ "ฝรั่งเศสร่วมกับไทย เป็นผู้อุปถัมภ์ สหภาพเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งจะประกอบด้วยประเทศไทย รัฐอิสระใน ลาวและกัมพูชา รวมทั้งประเทศเวียดนามซึ่งรวมสมาคมอยู่ในสหภาพฝรั่งเศส, พม่า, มลายา, ฟิลิปปินส์และอินโดนีเซีย" แม้ว่าข้อเสนอแนะนี้จะล้มเหลว แต่นายปรีดี พนมยงค์ ได้มี "ความพยายามเสาะหาโครงการสร้างการเมืองระดมภูมิภาคใหม่ต่อไป" และได้ "ก่อตั้งสันติภาพเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นในเดือนกันยายน พ.ศ. 2490" (เดวิดและ ริชาร์ด 2526:29-30; Nuechterlein 1965:95) ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ "เป็นเวทีที่ประสานงานระหว่างรัฐเอกราชทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ที่ทำการ ของสันติภาพฯ นี้มีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ โดยมีนายเตียง ศิริขันธ์ ดำรงตำแหน่ง ประธานสันติภาพฯ นายถวิล อุดล รับผิดชอบด้านประชาสัมพันธ์หรือเป็นเจ้าหน้าที่ประสาน งาน และมีผู้แทนจากขบวนการเวียคมินห์ ประเทศลาวและขบวนการชาตินิยมอื่น ๆ เข้าร่วมทำงานอยู่ในคณะกรรมการสันติภาพฯ (เดวิดและริชาร์ด 2526:30; Keyes 1967:31)

การดำเนินการของรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งในการให้ความสนับสนุน แก่ขบวนการชาตินิยมในแถบประเทศเพื่อนบ้านดังกล่าวข้างต้นนี้ และยกเลิกกฎหมายว่าด้วย คอมมิวนิสต์ตามที่ได้ออกมาแล้วนั้น กล่าวได้ว่าได้สร้างความหวาดระแวงให้เกิดแก่ฝ่าย ออนุรักษนิยมทั้งกับพรรคประชาธิปไตยและภายในระบบราชการโดยเฉพาะกลุ่มทหารบก หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ "ก่อให้เกิดความหวาดกลัวแก่กลุ่มทหารและนักการเมืองที่ต่อต้านลัทธิ คอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะกลุ่มนายควง อภัยวงศ์" (ขงชีย ฟิงกันไทย 2521:235) และมีส่วนผลักดันให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยหันมา เป็นแกนนำสำคัญเคลื่อนไหวต่อต้านระบอบ รัฐบาลซึ่งสนับสนุนการมีอำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เห็นได้จากภายใต้ความพยายาม

ของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในอันที่จะสนับสนุนการจัดตั้งรัฐบาลที่เป็นกลาง ทั้งในทาง การเมือง เศรษฐกิจและนโยบายต่างประเทศขึ้นในช่วง พ.ศ. 2488-2490 นั้น นอกจาก จะต้องเผชิญกับการต่อต้านทั้งจากข้าราชการ ตำรวจและทหารแล้ว ที่สำคัญคือการต่อต้าน จาก "พวกอนุรักษนิยมภายในขบวนการเสรีไทยด้วยกันเอง" (ดู Flood 1975:58) หรืออีกนัยหนึ่งฝ่ายพรรคประชาธิปไตยซึ่งได้แตกหักกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และโคหันกลับ ไประดมพลังฝ่ายอนุรักษนิยมเข้ามาโค่นล้มรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ยังผลให้ความ พยายามของขบวนการเสรีไทยในอันที่จะหันมาสร้างการแข่งขันทางการเมืองในระบอบรัฐสภา ของล้มเหลวลง ความล้มเหลวของระบอบรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้น กล่าวได้ว่านอกเหนือจากปัจจัยแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ-สังคม ที่ไม่เอื้ออำนวยให้การ ก่อตัวของการเมืองระบอบรัฐสภาในภาวะภายหลังสงครามมา อันเนื่องมาจากมีความยุ่งยาก และสับสนในปัญหาต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจตกต่ำ เงินเฟ้อ การขาดแคลนข้าว และ การคอร์รัปชัน เป็นต้น ที่สำคัญคือการก่อตัวของระบอบรัฐสภานี้ ต้องประสมกับแรงต้านทาน และการกีดกันจากพลังฝ่ายอนุรักษนิยม นำโดยพรรคประชาธิปไตยซึ่งพ่ายแพ้การแข่งขันกับ ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และโคหันกลับไปประนีประนอมกับกลุ่มทหารบกซึ่งไม่พอใจรัฐบาล พลเรือน-เสรีไทย เข้ามาเป็นแนวร่วมชนิกกำลังต่อต้านระบอบรัฐสภา โดยทำการรัฐประหาร ล้มรัฐบาลพล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ลงในช่วงปลายปี พ.ศ. 2490

4.3 แรงต้านทานจากพลังฝ่ายอนุรักษนิยม

พลังฝ่ายอนุรักษนิยมนับแต่ช่วงหลังเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น ยังคงมี พลังอยู่อย่างเหนียวแน่นในสังคม-การเมือง ทั้งนี้ เป็นผลพวงเนื่องมาจากความล้มเหลว ของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่หรือคณะราษฎร ที่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-สังคมในระดับพื้นฐาน อีกทั้งยังไม่สามารถแพร่ขยาย อุดมการณ์ใหม่เข้าไปแทนที่อุดมการณ์เก่าที่มีมาแต่ดั้งเดิม จึงช่วยทำให้กลุ่มการเมืองฝ่าย อนุรักษนิยมอันหมายถึงพวกนิยมเจ้าและกลุ่มขุนนางเก่านั้น เริ่มหวนกลับมาเคลื่อนไหวและ คอย ๆ ฟันตัวขึ้นมาบีบหนทางทางการเมืองในช่วงภายหลังสงครามโลกา ด้วยการให้ความ สนับสนุนหรือเข้ามาร่วมจัดตั้งพรรคการเมือง และจะกลายเป็นแกนนำสำคัญที่เคลื่อนไหว ต่อต้านการเมืองในระบอบรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 โดยหันไปใช้กรณี เสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ขึ้นมาเป็นประเด็นทางการเมือง เคลื่อนไหวระดมพลัง

อนุรักษนิยมซึ่งแฝงอยู่มากในระบบราชการโดยเฉพาะกลุ่มทหารบกและตำรวจ เข้ามาเป็น
แนวร่วมผลักดันกำลังต่อต้านฝ่ายเสรีนิยม-สังคมนิยม หรือฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์

ภายหลังเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 ในด้านการเผยแพร่อุดมการณ์ใหม่
นั้น กล่าวได้ว่ารัฐบาลของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่มีความพยายามอยู่ไม่น้อย ในอันที่จะ
เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครองและอุดมการณ์ใหม่ลงไปสู่ประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ
โดยการกระทำผ่านสื่อมวลชนของรัฐบาลซึ่งได้เริ่มจัดตั้งกรมโฆษณาการขึ้นเป็นหน่วยงานเฉพาะ
ใหม่ พ.ศ. 2476 กรมโฆษณาการมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือเผยแพร่อุดมการณ์ใหม่หรือ
ประชาธิปไตย โดยหลักการต้องพึงกระทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนใน
ระบอบการปกครองประชาธิปไตยและ "ต้องอบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้จักคุณค่าและเกิด
ความนิยมในการปกครองระบอบใหม่นี้" (หจข., สร.(2).0201.18/3 "กิจการของ
สำนักงานโฆษณาการ" 2 กันยายน 2477) ทั้งนี้ "เพื่อที่จะก่อให้เกิดความมั่นคงแน่นแฟ้น
ในระบอบการปกครอง" และ "เพื่อให้ประชาชนได้รู้ความเป็นไปในวิธีการบริหารบ้านเมือง
ของตน" เป็นต้น (หจข., สร.(2) 0201.18/3 "คำบรรยายระเบียบราชการของ
สำนักงานโฆษณาการ" 21 สิงหาคม 2478) เพื่อในการนี้กรมโฆษณาการใช้พยายามใช้
สื่อประเภทต่าง ๆ ในการเผยแพร่ คือมีทั้งด้านเอกสาร จัดปาฐกถา ภาพยนตร์ วิทยุ
กระจายเสียง ฯลฯ ในด้านวิทยุกระจายเสียงกรมโฆษณาการได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยาย
เผยแพร่ความรู้จำนวนมาก อาทิ เรื่องรัฐธรรมนูญ (โดย ม.จ.วราภวไพทยากร วรารณ
2476) หน้าที่พลเมือง (โดยพระราชธรรมนิเทศ 2476-2477) อำนาจอธิปไตย
(โดย พ.ศ.หลวงรณสีหพิชัย 2477) การบริหารราชการแผ่นดิน (โดย พ.อ.หลวง
พิบูลสงคราม 2477) พุทธศาสนากับประชาธิปไตย (โดยนายเชื่อง สิริภักดิ์ 2478)
และธรรมจริยากับประชาธิปไตย (โดยนายจินดา พันธุ์จินดา 2482) เป็นต้น (กุ
สุวิมล พลจันทร์ 2531: บทที่ 4) ในด้านเอกสารหนังสือกรมโฆษณาการได้จัดพิมพ์
ความรู้เกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ออกเผยแพร่หลายครั้ง เช่น คู่มือพลเมือง (กรม
โฆษณาการ 2479) บันไดการเมือง (หลวงสารานุประพันธ์ 2476) ในด้านปาฐกถา
กรมโฆษณาการได้จัดให้มีหน่วยปาฐกถาย่อยออกไปในจังหวัดต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกล นอกจากนี้
รัฐบาลยังได้ใช้วิธีอื่น ๆ เข้ามาช่วยในการเผยแพร่การปกครองระบอบใหม่ลงไปสู่ประชาชน
ท้องถิ่น เช่น ได้ขอความช่วยเหลือจากสมาชิกสภาประเภท 1 กลับไปช่วยเผยแพร่ในท้องถิ่น

ของท่าน สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ภายใต้การนำของ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา ได้มีความพยายามแพร่อุดมการณ์ใหม่ (คูสูวิมล พลจันทร์ 2531: บทที่ 1)

ครั้งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น แม้ว่าได้มีความพยายามหันไปใช้ลัทธิชาตินิยมอย่างมาก (ดู 2.2) แต่ก็กล่าวได้ว่ามีลักษณะต้องการทำลายล้างอุดมการณ์เก่า เช่น เกี่ยวกับการเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยในช่วงสมัยรัฐบาล พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา เพราะ

...แม้ว่าชาตินิยมจะมีได้เน้นถึงประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ แต่ก็มีผลสอดคล้องกับอุดมการณ์ของคณะราษฎร ในลักษณะที่ชาตินิยมในยุคนั้นไม่ได้เน้นสถาบันกษัตริย์ ตรงกันข้ามเป็นเรื่องของความพยายามที่จะใช้ชาติเป็นหลักยึดของประชาชนแทนสถาบันกษัตริย์... (สุจิต บุญบงการ, ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ชนะพรพันธ์, บรรณาธิการ 2519:114)

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าลักษณะ "ชาตินิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พยายามต่อต้านศักดินานิยม" อยู่ด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ 2524:234) โดยมีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขสังคม-วัฒนธรรมให้เป็นสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะแฝงไว้ใน การต่อต้านอุดมการณ์และผู้นำระบอบเก่า อย่างเช่นในเรื่องการปรับปรุงตัวอักษรและการใช้สรรพนามใหม่ กล่าวกันว่า มีลักษณะต่อต้านเจ้านาย (ดู มุขปา ทิพย์สถาพกุล 2529:41)

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของรัฐบาลกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ในการสร้างอุดมการณ์ใหม่ ทั้งประชาธิปไตยและชาตินิยมตามที่กล่าวมาแล้วนี้ กล่าวได้ว่าไม่สามารถแพร่ขยายหรือมีอิทธิพลเห็นอุดมการณ์เก่าได้ คือ "หลังจากปี พ.ศ. 2475 แล้วก็ตาม อุดมการณ์ทางการเมืองใหม่ก็มีไปปรากฏตัวขึ้นอย่างแน่ชัด" (ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ชนะพรพันธ์, บรรณาธิการ 2519:39) ในขณะเดียวกันนั้น "คณะราษฎรต้องประสบกับความลำบากอย่างที่สุด ในการที่จะโน้มน้าวให้ประชาชนชาวไทยเป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันกษัตริย์" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2517:146) อุดมการณ์ประชาธิปไตยนั้นอาจจะเผยแพร่กระจายได้ระดับหนึ่งเพียงในหมู่นักการศึกษา โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง กล่าวกันว่า "แม้ว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมจะเป็นผู้พ่ายแพ้ในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ แต่เขาประสบความสำเร็จในด้านการปลุกฝังลัทธิประชาธิปไตย

และเราความสำนึกทางการเมืองให้กับนักศึกษาธรรมศาสตร์เป็นจำนวนมากไม่เลย" (2517:143) ส่วนประชาชนทั่วไปในวงกว้างนั้น กล่าวได้ว่า "ประชาชนคนไทยส่วนมากยังมีความยึดมั่นในอนุรักษนิยม" (สุจิต มุขมุงการ, ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้รวบรวม 2515:101) อันเป็นอุดมการณ์เก่าหรือลัทธิอนุรักษนิยม กระมล ทองธรรมชาติ ได้อธิบายถึงความเหนียวแน่นของอุดมการณ์หรือลัทธิอนุรักษนิยมในสังคมไทยไว้ว่า

...นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา อุดมการณ์หรือลัทธินี้ได้เสื่อมอิทธิพลลงไปมาก เพราะถูกทำลายโดยผู้เลือกใส่ลัทธิเสรีประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม ลัทธิอันนี้ยังเป็นลัทธิที่ใคร่เปรียบกวลัทธิอื่น ๆ ในแง่ที่ว่า เป็นลัทธิที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทยเอง มิได้ถูกนำมาจากภายนอก นอกจากนี้ลัทธิอันนี้ยังเป็นลัทธิที่มีองค์ประกอบเป็นสัญลักษณ์ที่มั่นคง ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ที่คอยเผยแพร่อุบัติตลอดเวลา จึงทำให้ลัทธิอันนี้เป็นลัทธิที่ยังมีพลังอยู่ในสังคมไทย... (ในฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้รวบรวม 2515:109)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2517:84-85) ได้อธิบายถึงความล้มเหลวในการเผยแพร่อุดมการณ์ใหม่หรือประชาธิปไตยในสังคมไทยไว้ว่า "การที่อุดมการณ์ใหม่ เช่น อุดมการณ์ประชาธิปไตยประสบความล้มเหลวในการแพร่ขยาย... ก็เพราะการขัดกันระหว่างโลกทัศน์เก่าที่เป็นไปในรูปแบบของศักดินาหรืออำนาจนิยม กับโลกทัศน์ใหม่ของประชาธิปไตยนั่นเอง"

อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ว่า ความพยายามแพร่ขยายอุดมการณ์ใหม่ของรัฐบาลกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ตามที่ได้อ้างวามานั้น จำกัดอยู่ในเวลาช่วงสั้นและอุปสรรคที่สำคัญในการแพร่ขยายอุดมการณ์ใหม่นี้ น่าจะมีส่วนอยู่ที่ "คณะราษฎรยังไม่ได้แก้ไขลักษณะเจ้าขุนมูลนายที่แฝงอยู่ในระบบราชการ กลับใช้ระบบราชการเดิมเป็นเครื่องมือของการปฏิบัติ อีกทั้งไม่ได้ใช้ความพยายามเต็มที่ที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมศักดินา" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ 2524:213) สิ่งเหล่านี้ช่วยให้อุดมการณ์เก่าและความเป็นอนุรักษนิยมยังคงฝังตัวอยู่อย่างหนาแน่นในระบบราชการโดยเฉพาะกลุ่มทหารและตำรวจ และจะกลายเป็นพื้นฐานทางสังคม-การเมืองที่ดีสำหรับกลุ่มการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยมนำโดยพรรคประชาธิปัตย์ เมื่อมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองหรือมีแกนนำในการระดมพลังจากกลุ่มการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยม ในอันที่จะนำไปสู่การทำลายล้างหรือต่อต้านกับการเปลี่ยนแปลงที่ถูกผลักดันจากพลังฝ่ายอื่น ๆ ที่มีลักษณะก้าวหน้า อันหมายถึงฝ่ายเสรีนิยม-สังคมนิยมหรือฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เนื่องจากลักษณะเจ้าขุนมูลนายที่แฝงอยู่ในระบบราชการจะกลายเป็นแนวร่วมหรือ

ผนึกกำลังสำคัญให้กับกลุ่มการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยม ทั้งนี้ "จะเห็นได้ว่าระบบราชการไทย เป็นพลังอันยิ่งใหญ่ ที่ต่อต้านอุดมการณ์ที่มีลักษณะเป็นเสรีนิยม" เนื่องด้วย "สภาพแวดล้อม ของระบบราชการไทยที่ย่ำระเหยแบบแผนและระบบอาวุโส เป็นพลังต้านอุดมการณ์ทางการเมืองที่ไม่ใช่อนุรักษนิยม" (ชัยอนันต์ สมุทวิช, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ผู้รวบรวม 2515:52)

ส่วนในทางเศรษฐกิจภายหลังเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลของกลุ่มผู้นำระบอบใหม่ ไม่ได้ทำลายฐานทางเศรษฐกิจของเจ้านายและขุนนางเก่าในระดับพื้นฐาน ความไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระบอบโครงสร้างหลังพ.ศ. 2475 นั้น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้อธิบายไว้ว่า

...ความสามารถของคณะราษฎรที่จะเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจของประเทศเป็นผลมาจากความอ่อนแอของคณะราษฎรเอง คณะราษฎรเป็นพรรคการเมืองที่ไม่มีความเข้มแข็ง ทั้งทางด้านการเงินและการจัดองค์การ ในด้านอุดมการณ์สมาชิกคณะราษฎรทุกลงกัน ไม่ใ้หวังจะนำระบบเศรษฐกิจชนิดใหม่มาใช้หลังการปฏิวัติ... จึงปรากฏว่าคณะไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงในระบบเศรษฐกิจไทยได้ คือไม่สามารถเร่งพัฒนาการผลิต ไม่สามารถเปลี่ยนเทคโนโลยีของการผลิตภายในประเทศ และไม่สามารถล้มระบบกรรมสิทธิ์แบบศักดินาให้สิ้นเชิงได้... (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ 2524:210-211)

ความไม่สามารถล้มระบบกรรมสิทธิ์แบบศักดินาให้สิ้นเชิงได้ ในความหมายของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2524:212-213) คือ

...คณะราษฎรไม่สามารถเวนคืนที่ดินของชนชั้นศักดินาเป็นของรัฐ ไม่สามารถปฏิรูปที่ดินได้ในลักษณะใดๆเลย การครอบครองปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดินของเจ้าและขุนนางเดิมคงอยู่ต่อไปหลังการปฏิวัติ ไม่ว่าจะเป็นที่ดินในในเมืองหรือในชนบทเจ้าและขุนนางเดิมยังคงสามารถเรียกเก็บค่าเช่าจากชาวนาได้ เช่นเดียวกับก่อนปฏิวัติ...

ความไม่สามารถปฏิรูปที่ดินดังกล่าวข้างต้นนี้ มีรูปธรรมที่เห็นได้ชัดเจนคือ "ที่นาบริเวณภาคกลางริมคลองเป็นของเจ้านาย ขุนนางเก่า และผู้มีอันจะกินในนครหลวงยังคงครอบครองอยู่" (ชวลิต วายุภักตร์, ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภาพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ 2527:619) อาจกล่าวได้ว่ากรณีที่เจ้านายและขุนนางเก่ายังคงครอบครองฐานทางเศรษฐกิจดังที่กล่าวมานี้ นับเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ช่วยให้เจ้านายและขุนนางเก่า

พื้นตัวขึ้นมามีบทบาททางการเมืองช่วงหลังสงครามโลก โดยการให้ความสนับสนุนการ จัดตั้งพรรคประชาธิปไตย เพื่อเป็นตัวแทนของคนในการแข่งขันในระบบรัฐสภา กับฝ่าย นายปรีดี พนมยงค์ และได้กลายเป็นแกนนำสำคัญของหลังฝ่ายอนุรักษนิยมในการเคลื่อนไหว ต่อต้านระบบรัฐสภาที่ก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลก

ดังนั้นภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น แมว่ากลุ่มการเมืองฝ่าย อนุรักษนิยมจะถูกทำให้อ่อนตัวลงและได้รับแรงกดดันให้จำยอมต่อปฏิบัติการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยตรงในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดู 2.2) แต่โดยที่เจ้านาย และขุนนางเก่ายังคงครอบครองที่ดินอันเป็นฐานทางเศรษฐกิจจำนวนมาก อีกทั้งอุดมการณ์ ใหม่ก็ไม่สามารถทดแทนหรือเข้าไปแทนที่อุดมการณ์เก่า สิ่งเหล่านี้ช่วยให้กลุ่มการเมือง ฝ่ายอนุรักษนิยมยังมีพลังอยู่มากในสังคม-การเมือง และเริ่มมีการเคลื่อนไหวทางการเมือง ช่วงหลังสงครามโลก ซึ่งเป็นช่วงที่การเมืองเปิดทางให้และมีผู้นำทางการเมืองฝ่ายนี้เริ่ม หวนกลับมามีบทบาท อันเป็นผลเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยในระหว่าง สงครามโลก (ดู 4.1) โดยมีนายควง อภัยวงศ์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นเสมือนผู้นำทางการเมือง ในการประสานรวมเอาพวกนิยมเจ้าและกลุ่มขุนนางเก่าเข้า มาเกาะกลุ่มในนามของพรรคประชาธิปไตยทำการแข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อันอาจ นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการขบเคี้ยวทางการเมืองอีกครั้ง ระหว่างพวกนิยมเจ้ากับกลุ่ม ผู้นำระบอบใหม่นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งในการสถาปนารัฐธรรมนูญฉบับใหม่และการ จัดตั้งรัฐบาล (ดู 4.2)

การขบเคี้ยวภายใต้การสถาปนารัฐธรรมนูญฉบับใหม่หรือการผลักดันไปสู่ระบอบ รัฐสภานั้น สิ่งที่พวกนิยมเจ้าหรือฝ่ายพรรคประชาธิปไตยมีความพยายามกระทำคือฝ่าย นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีบารมีและชื่อเสียงมากในฐานะผู้จัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นภายใน ประเทศหรือวีรบุรุษผู้เอกราชของชาติภายหลังสงครามโลก คือการดึงเอานายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งดำรงตำแหน่งอันทรงเกียรติในฐานะรัฐมนตรีอาวุโสลงมาเป็นนายกรัฐมนตรี และเคลื่อนไหวทำลายภาพพจน์ที่ดีของขบวนการเสรีไทย การดึงนายปรีดี พนมยงค์ ลงมา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น เกิดขึ้นหลังจากรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ประสบกับ ความพ่ายแพ้ในการลงมติร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขัน

ของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และไต่ลาออกไปหลังจากนั้น (ดู 4.2) พล.ร.ต.ทหาร
 ขำหิรัญ (2516:34) กล่าวถึงมติเอกฉันท์ในสภาผู้แทนราษฎรที่เลือกให้นายปรีดี พนมยงค์
 เป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งนั้นไว้ว่า

...มีพรรคชนะต่างกันเป็น 3 ฝ่าย ที่เป็นฝ่ายข้างมากด้วยความบริสุทธิ์ใจเห็นว่าท่าน
 เหนือที่เหมาะสม ฝ่ายพวกที่ใกล้ชิดคู่แข่งประโยชน์รอบคอบในการสนับสนุนควย
 ความกระหาย ฝ่ายพวกที่อยากจะให้ออกมาแสดงศักดิ์ที่เด็กไม่คองบอภพอะอะ
 อยู่หลังมาน สนับสนุนควยความคิดอยากจะลองที่จะเป็นอย่างที่ดีคิดคาดคะเนใหม่ ...

เข้าใจว่าฝ่ายหลังที่ พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ กล่าวถึงข้างต้นนี้ น่าจะหมายถึงฝ่ายพรรค
 ประชาธิปไตยซึ่งลาออกจากรัฐบาลด้วยความไม่เต็มใจนักและดูเหมือนว่ามีความไม่พอใจนาย
 ปรีดี พนมยงค์ อยู่ควย เนื่องจากผู้เสนอร่างพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าวนั้นคือ นายทองอินทร์
 ภูริพัฒน์ ซึ่งมีความสนิทสนมกับนายปรีดี พนมยงค์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เล่าถึงสาเหตุ
 ที่นายควง อภัยวงศ์ ต้องลาออกจากรัฐบาลในครั้งนั้นว่า เป็นเพราะถูก "กลอุบาย" ทาง
 สภาผู้แทนราษฎรจากนายปรีดี พนมยงค์ (อ้างถึงใน Ray 1972:170-171) ความรู้สึก
 เช่นนี้ น่าจะมีอยู่ในฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในขณะนั้นและมีส่วนผลักดันให้นายพรรคประชาธิปไตย
 หันมาให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี นายทวี บุญยเกษตร เล่าถึง
 เบื้องหลังที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยต้องการดึงนายปรีดี พนมยงค์ ลงมาเป็นนายกรัฐมนตรี
 ไว้ว่า

...ขณะที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเป็นหัวหน้า
 ขบวนการเสรีไทยในประเทศไทยนั้น เขาได้รับความนิยมเคารพจากประชาชนอย่างมากมาย
 ซึ่งต่างมองดูเขาเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ จึงมีความ
 อิจฉาในความนิยมและบารมีของนายปรีดี พนมยงค์ บรรดาผู้นำของฝ่ายนายควง
 จึงชักจูงที่จะให้การสนับสนุนนายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี เพราะเป็นหนทางที่จะ
 ทำลายความนิยมและบารมีในตัวนายปรีดีได้ โดยให้นายปรีดีลงมาเป็นนายกรัฐมนตรี
 เพื่อให้พบกับวิกฤติการณ์ทางบ้านเมืองในปัญหาต่างๆ ด้งนั้นจึงมีคำเรียกร้องจาก
 สมาชิกสภา รวมทั้งเพื่อน ๆ ของนายปรีดี ซึ่งไม่ใคร่สงสัยในกลลวงนี้ นายปรีดี
 ก็ไต่ลงมาเป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2489 นายปรีดีมาไต่ตระหนักว่า
 ถูกเล่นกลก็เมื่อสายเกินไปแล้ว เพราะฝ่ายนายควงได้ประโยชน์ชุนอย่างมากมาย
 ในช่วงนั้นโจมตีค่านายปรีดี เกี่ยวกับการกระทำต่าง ๆ อันชั่วร้ายจากฝ่ายนาย
 ปรีดี... (อ้างถึงใน Ray 1972:116)

อย่างไรก็ตามควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่าฝ่ายพรรคประชาธิปไตยนั้น มีแนวคิดต่อต้านการขึ้นมามีอำนาจของกลุ่มผู้นำอีสานอยู่ด้วย นอกเหนือจากเหตุผลที่ว่ากลุ่มผู้นำอีสานเป็นฝ่ายให้การสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ อย่างแข็งขันแล้ว ที่ลึกลงไปคือแนวคิดของกลุ่มผู้นำอีสานซึ่งต้องการกระจายนโยบายการพัฒนาออกไปสู่ท้องถิ่นนั้น ชัดแย้งกับแนวคิดและผลประโยชน์ของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยซึ่งส่วนใหญ่มีผลประโยชน์อยู่ในเขตเมืองหลวงหรือส่วนกลาง แนวคิดของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยจึงกล่าวนี้มีส่วนสอดคล้องกับแนวคิดของกลุ่มทหารบกซึ่งมีความขัดแย้งกับกลุ่มผู้นำอีสานมานับตั้งแต่หลังการเลือกตั้งครั้งแรกในปี พ.ศ. 2476 (ดู 2.1) และอาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งในท้ายที่สุดช่วยผลักดันให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยหันกลับไปประนีประนอมกับกลุ่มทหารบกซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมอยู่ในส่วนกลาง

อย่างไรก็ดีสิ่งที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยกระทำต่อกลุ่มผู้นำอีสานในช่วงนี้คือ การแสดงทัศนคติที่ดูถูกโดยนัยว่าเป็นคนอีสานหรือลาวซึ่งต่ำต้อยกว่า หลังจากนายควง อภัยวงศ์ ได้ลาออกจากนายกรัฐมนตรีได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่า "การที่คณะรัฐบาลชุดของคุณต้องลาออกก็ด้วยพระราชบัญญัติปกป้องชายชาวเหนือ" (นิกร 25 มีนาคม 2489) นายปรีดี พนมยงค์ (2519:15) ให้ทัศนคติถึงกรณีนี้ไว้ว่า

...ร่าง พ.ร.บ.ดังกล่าวมิใช่เรื่องปกป้องชายชาวเหนือ แต่ผู้เสนอร่าง พ.ร.บ.นั้น และผู้สนับสนุนหลายคนเป็นชาวอีสานซึ่งคติศักดินาเก่าเรียกว่า "ลาว" กินชาวเหนือเป็นอาหารหลัก ซึ่งชาวทาส-ชาติศักดินาเคยคุมหมิ่นเหยียดหยามไว้ เพราะเป็นคนต่ำต้อยที่ไม่กิน "ข้าวขาว" เป็นอาหารหลัก นอกจากนั้นฝ่ายแพมตีร่าง พ.ร.บ.นั้นได้กล่าวและเขียนเหยียดหยามชาวอีสานไว้ในสมัยนั้นอีกหลายประการ...

และที่สำคัญคือ ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยได้หยิบยกเอากรณีเรื่องราวของการต่อต้านญี่ปุ่นในระหว่างสงครามมา ขึ้นมาโจมตีทั้งกลุ่มผู้นำอีสานและนายปรีดี พนมยงค์ หรือรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ตลอดช่วงการแข่งขันในการสถาปนารัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้

อันที่จริงการกล่าวโจมตีฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นนั้น ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยได้เริ่มหยิบยกขึ้นมานับแต่ครั้งรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ เช่น โดยกระทำผ่านร่างพระราชบัญญัติเหรียญศานติมาลา พ.ศ. 2488 ของรัฐบาล โดยเมื่อรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ให้นำเข้าสู่การพิจารณาในสภาผู้แทนราษฎรแล้ว คงปล่อยให้สมาชิกสภา ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยกล่าวโจมตีฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ปราโมช ไก่กล่าวคัดค้านว่า "เป็นการฟุ่มเฟือย การสร้างเหรียญเวลานี้ในยามที่ข้าวของแพงก็ยอมเป็นของหมกเปลืองเงินมาก" ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวออกตัวว่า "สำหรับตนเองจะไม่รับ (เหรียญศานติมาลา)... ถ้าจะรับข้าพเจ้าคนหนึ่งจะขอบอกได้ว่าไม่ชอบรับ" นายควง อภัยวงศ์ กล่าวชี้แจงว่า "ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยที่ออกเหรียญอันนี้...แต่ที่นั่นมันสร้างมาแล้ว นี่เป็นมารยาทของรัฐบาลที่เสนอกายหลัง" การนำเสนอของฝ่ายนายควง อภัยวงศ์ ดังกล่าวนี้นี้ ได้รับการโต้แย้งอย่างรุนแรงจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ไก่กล่าวตอบโต้นายควง อภัยวงศ์ และเสนอให้รัฐบาลถอนพระราชบัญญัติฉบับนี้ว่า

...รัฐบาลไม่ว่าในกรณีใด ๆ ถ้าเสนออะไรขึ้นมาตอนนี้ต้องยืนยัน และรับรองด้วยเกียรติความและคุณทำ ไม่ใช่ว่าจัญทำเพราะรักษาเกียรติยศทุก ๆ ไม่เห็นด้วย และข้าพเจ้ายืนยันความที่ท่านว่าไม่เกี่ยวข้องนั้น ข้าพเจ้ายืนยันว่าท่านเกี่ยวของ 100% ข้าพเจ้าไม่อยากจะเอาหลังจากมากล่าวในที่นี้...เพราะฉะนั้นทั้ง ๆ ที่รัฐบาลก็ไม่ยอมยืนยันที่จะมีพระราชบัญญัติแล้ว มนุษย์หนาไหนที่จะกล่าวรับเหรียญไปติดคอให้รัฐบาลถอน...

แต่ในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติรับหลักการร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวนี้ ด้วยคะแนนเสียง 57:17 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 12/2489 11 มีนาคม 2489)

ครั้งในสมัยรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ การโจมตีเรื่องราวเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นนั้นยังคงเป็นประเด็นหลักที่ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์หยิบยกขึ้นมาเคลื่อนไหวทั้งในและนอกสภาผู้แทนราษฎร ในสภาผู้แทนราษฎรนั้นเมื่อแรกรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงนโยบาย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ซักถามนายปรีดี พนมยงค์ว่า "ตามความสังเกตและตามความนึกคิดของประชาชน รู้สึกว่ามีเรื่องที่เคลือบคลุมกินแห่งแคลงใจ คือข้าพเจ้าอยากถามเกี่ยวกับเสรีไทยและถามก็เพราะเหตุว่าไม่มีผู้ใดตอบปัญหานี้ได้คือว่าท่านนายกในปัจจุบัน" นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้กล่าวหาว่าความถึงการโจมตีที่มีต่อเสรีไทยในขณะนั้นว่า มีประเด็นหลัก ๆ ที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวหา 5 ประเด็นใหญ่ด้วยกันคือ ในเรื่องอาวุธของเสรีไทย เรื่องการใช้สิทธิพลของบุคคลที่ทำงานเสรีไทยในระบบราชการ เรื่องการให้รางวัลตอบแทนกับผู้ที่ทำงานเสรีไทย เรื่องการใช้จ่ายเงินของเสรีไทย และเรื่องการยกเลิกองค์การของเสรีไทย นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้ชี้แจงในเรื่องต่าง ๆ นี้และกล่าวเน้นว่า "เพราะเรื่องนี้มีผู้เอาไปโพพหนาให้ร้ายเสรีไทยมากมายนักเป็นไปใน

ทางออกสุดท้ายสิ้น มีล้มลงคนน้อยอะไรกัน ข้าพเจ้าไม่ทราบ" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489) ส่วนนอกสภาผู้แทนราษฎรนั้นฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้โจมตีผ่านหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ในจำนวนนี้รัฐบาลได้มีการจับกุมบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ส่วนหนึ่ง เช่น บรรณาธิการหนังสือพิมพ์วารศัพท์ (ม.ร.ว.นพแก้ว) พ.อ.ช่วง เขวงศักดิ์สงคราม รัฐมนตรีมหาดไทยในขณะนั้น ได้ชี้แจงถึงกรณีไว้ว่า "หนังสือพิมพ์วารศัพท์ลงข่าวไม่ตรงกับการประชุมสภาฯ นี้ คือลงข่าวให้รายนายกรัฐมนตรีก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องเสรีไทยที่อาจทำให้เข้าใจผิด" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 22/2489 21 เมษายน 2489)

อย่างไรก็ตามภายหลังจากมีการซักถามในสภาผู้แทนราษฎรแล้วนั้น ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้หยิบยกเอาเรื่องการใช้จ่ายเงินของเสรีไทย ขึ้นมาเป็นประเด็นใหญ่โจมตีฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อีกครั้งในสภาผู้แทนราษฎร โดยนายบุญช่วย อัครดากร เป็นผู้เสนอขอให้สภาฯ ตั้งกรรมาธิการวิสามัญสอบสวนเสาะหาเงินในงบประมาณของเสรีไทย เหตุผลสำคัญคือ

... ด้วยความปรารถนาอันดีและสุจริตใจจริง ๆ ในอันที่จะให้คณะต่อต้านหรือเสรีไทยนั้น เป็นผู้ที่เพียงพอไปด้วยความบริสุทธิ์สะอาด... ขณะนี้ปรากฏว่ามีข่าวออกสลับ ทำให้เสื่อมเสียเกียรติเสรีไทยซึ่งเป็นคณะต่อต้าน... ว่าได้นำเงินหรือทรัพย์สินบางส่วน ของชาติไปใช้จ่ายในทางที่เป็นประโยชน์ส่วนตัวหรือไปใช้จ่ายที่ไม่สมควรหลายประการ... ข้าพเจ้าจึงอยากจะให้มีการจัดตั้งกรรมาธิการของสภาฯ โดยเฉพาะเพื่อพิจารณาเสาะหาเงินละเอียดถี่ถ้วน...

คามันุติของนายบุญช่วย อัครดากร นี้ได้มีความต้องการรวมไปถึงในเรื่องของอาวุธเสรีไทยด้วย แต่นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้โต้แย้งและเสนอว่า "ควรจะสอบสวนเฉพาะทรัพย์สินของชาติที่เกี่ยวกับการใช้จ่ายของเสรีไทย" ในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรเห็นพ้องกับข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ และได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมาธิการวิสามัญเพื่อการนั้น นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวในตอนท้ายของเรื่องว่า

... เมื่อได้มีการต่อต้านแล้วเราก็ได้ทำกัน แม้ว่ารัฐบาลจะได้แต่งตั้งกรรมการแล้วเราก็ยังไม่เชื่อว่าจะเอากรรมาธิการสภาฯ อีก เมื่อมาพอกกันแล้วไม่ชอบอีก จะเอาอะไรก็ยอมให้จัดตั้งให้สิ้น ขออย่าแกลงกล่าวหาหรือบดขยี้สนเท่ห์เขียน ๆ กันนี้

ข้อให้ยุติเสียที... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 20/2489 8
เมษายน 2489)

ก่อนที่จะมีการปิดสมัยการประชุมสามัญของสภาผู้แทนราษฎร เพื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้น สภาผู้แทนราษฎรได้หยิบยกรายงานของคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาสอบสวนสะสงาทพยสินของชาติดังกล่าวนี้ขึ้นมาพิจารณา แม้ว่าในการพิจารณานี้ จะจบลงด้วยการประนีประนอม แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศการโจมตีของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ในเรื่องเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นนั้นได้ นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้ระบายความรู้สึกที่ถูกโจมตีในประเด็นนี้ ซึ่งมีทั้งในและนอกสภาผู้แทนราษฎรขณะนั้นไว้ว่า "เรื่องเป็นอย่างนั้นแล้วนี้ ข้าพเจ้าพูดอีกซ้ำพเจ้ารู้เต็มอก อิจฉาอย่างถึงขนาดที่สุดทีเดียว" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 35/2489 7 พฤษภาคม 2489)

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าตลอดช่วงการผลักดันมาสู่ระบอบรัฐสภานั้น ประเด็นสำคัญที่ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์หยิบยกขึ้นมาเคลื่อนไหวโจมตีรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งในและนอกสภาผู้แทนราษฎรอย่างโคกเค้นและต่อเนื่องมีศูนย์กลางอยู่ที่เรื่องการต่อต้านญี่ปุ่น ในด้านหนึ่งนั้นกล่าวได้ว่าเป็นความพยายามของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ในอันที่จะทำลายชื่อเสียงและบารมีทางการเมืองของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ทหารเก่า (สละ ลิขิตกุล) เล่าไว้ว่าการที่พรรคประชาธิปัตย์เสนอญัตติให้มีการสอบสวนเรื่องเงินของเสรีไทย

...ก็เพื่อที่จะทำลายชื่อเสียงของรัฐบาลและพรรคสหชีพ ซึ่งมีฐานะอย่างบุญอย่างคุณแก่ชาตินานเมืองในการดำเนินงานเสรีไทย อันเป็นชวณการโคกเค้นต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในยามสงคราม และเป็นภาระงานการทำงานของหน่วยเสรีไทยว่า ใดทำงานอย่างไรและใช้เงินของชาตินานเมืองไปมากน้อยเท่าใด... (อ้างถึงในฉันทนา 2522: ไม่ปรากฏเลขหน้า)

ทั้งนี้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าประเด็นในการช่วยกอบกู้เอกราชของชาติภายหลังสงครามนั้นมีส่วนสำคัญส่งเสริมชื่อเสียงและบารมีทางการเมืองของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะเป็นผู้ที่มีบทบาทหรือเป็นหัวหน้าในการจัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศเป็นไปได้อย่างแข็งซึ่งประเด็นนี้มีอยู่มากในกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ขณะนั้น ๆ นายหลุย คีรีวัต (2493:389-390) กล่าวถึงประเด็นนี้ที่ปรากฏตามหน้า

หนังสือพิมพ์ภายหลังสงครามมา ไว้ว่า

...มีเรื่องตกเตียงก้นในหนังสือพิมพ์เมืองไทยมากมายว่า ใครสมควรที่จะได้รับความยกย่องในการช่วยไทยประเทศรอดพ้นจากความหายนะมา บรรดาพวกลูกน้องของ นายปรีดี พนมยงค์ ก็พากันอ้างอิงว่าเป็นเพราะการกระทำของพวกเขาเสรีไทย ฝ่ายผู้ที่ ผัดไปก็จับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็พากันยกย่องแผนการณ์ที่กล้าของฝ่ายทหาร อีก หนึ่งที่ถ้อยท้อทลาย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ยกย่องพวกเสรีไทยภายนอกกว่า เป็นผู้ ก่อการและดำเนินเสรีไทยภายนอกประเทศก่อนนายปรีดี ๆ เพียงแค่ดำเนินตาม ม.ร.ว. เสนีย์ เมื่อสองปีภายหลัง...

อย่างไรก็ตาม การที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยมุ่งโจมตี ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในกรณีเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นนั้น ในอีกด้านหนึ่งไม่อาจมองข้ามได้ว่าฝ่ายพรรคประชาธิปไตย มีความหวาดระแวงต่อกองกำลังใต้ดินที่คิดอาวุธที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดตั้งขึ้นใน ช่วงปลายสงครามมา อยู่ด้วย เห็นได้จากภายใต้การโจมตีของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยใน กรณีดังกล่าวนี้ สิ่งที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยมีความพยายามซักถามในสภาผู้แทนราษฎร คือ เรื่องอาวุธของเสรีไทยและการยกเลิกองค์การใต้ดินของเสรีไทย นายกิจจา วัชณสินธุ์ (ฉะเชิงเทรา) สมาชิกสภา พรรคประชาธิปไตยได้ซักถามนายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี เมื่อครั้งแถลงนโยบายในกรณีนี้ความว่า

...เฉพาะอย่างยิ่งสันติภาพก็มีแล้ว การสงครามก็ได้เสร็จสิ้นไปแล้ว องค์การที่เรียก กันว่าเสรีไทยซึ่งตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นในระหว่างสงครามโดยุทธหรือระงับเสร็จสิ้นไป ตามสภาพการณหรือไม่...เวลานี้เราอยู่ภายในสันติภาพและโดยเฉพาะระบอบประชาธิปไตย องค์การใดก็ตามที่มีความลึกลับเคลือบคลุมแฝงอยู่เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะมี นี้ตาม หลักทั่วไป เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าอยากจะทราบว่าองค์การนี้ใดเลิกหมดสภาพไปหรือยัง... ประการสุดท้ายเกี่ยวแก่เสรีไทยก็คือว่า ในระหว่างสงครามทราบว่าทางสหประชาชาติ ใคนำอาวุธยุทธภัณฑ์เป็นจำนวนมากมาส่งให้แก่กระบวนเสรีไทย ข้าพเจ้าอยากจะทราบ ว่ารัฐบาลนี้จะมีนโยบายรวบรวมอาวุธเหล่านั้นมาอยู่ในแหล่งกลางหรือไม่ เพื่อมิให้อาวุธเหล่านั้นตกไปอยู่ในมือผู้ทุจริต หรือตกไปอยู่ในมือคางคางประเทศซึ่งปรากฏว่า กำลังรบกันอยู่ในขณะนี้...

ต่อข้อซักถามข้างต้นนี้ นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้กล่าวชี้แจงเพียงว่า

...ข้อถามข้อแรกที่ว่าเมื่อใดเสร็จสภาพแห่งสงครามแล้ว เสรีไทยก็ควรจะได้เลิก ไปนั้น อันนี้ก็เพื่อความประสงค์อยู่ เมื่อเราได้ทำกิจการอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อกิจการ

นั้นโคห่มคลุมไป เราก็จำเป็นจะต้องเลิก แต่เวลานั้นท่านยอมจะสังเกตได้ว่า
 จริงถึงแม้ว่าเราจะโคมีสันติภาพแล้ว แต่วาทกรรมของต่างประเทศก็ยังมีอยู่ใน
 ประเทศไทยอยู่ และตามที่โคทุกลงก็มาเดิมก็ถือว่า องค์การต่อต้านนั้นเป็น
 สัมพันธ์มิตร ก็เป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้การเจรจาสนธิสัญญาอะไรต่าง ๆ ที่ตามมา
 แล้วนั้นโคเป็นเดชะขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเห็นว่าการที่จะเลิกนั้น เราโคคอยกระทำไป
 ความจริงโคเลิกแล้วหลายหน่วยและโคเรียกอาวุธเขามาไว้ในสวนกลาง แต่จะ
 คงขี้แจงเรื่องอาวุธนี้ คืออาวุธที่โครับมาสำหรับภายใน เป็นอาวุธที่เขาโคใหญ่
 ขอยืมมา เมื่อขอมยอมแพ้แล้ว เขาโครับคำเรียกร้องเหมือนกันว่าอาวุธเหล่านี้
 จะต้องส่งกลับออกไปนอก นี้คนทั้งหลายเขาโคนึกไปว่าเราโคเก็บอาวุธไว้เต็มบ้านเต็ม
 เมือง เขาโคขอรองเขาโคโดยอ้างเหตุว่า องค์การต่อต้านเป็นฝ่ายสัมพันธ์มิตร
 เราโคจึงขอส่งอาวุธไว้ก่อน มิฉะนั้นแล้วจะคงส่งกลับคืนไป นอกจากอาวุธบางสิ่ง
 ที่เขาโคใหญ่เล็กน้อยสำหรับป้องกันตัวคนนั้นคนนั้นก็เป็นส่วนให้ ถึงแม้ว่าจะมีส่วนขอย
 ก็มีเป็นส่วนใหญ่เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ตาม เขาโคก็จะโคคิดว่าเป็นภาระที่จะเจรจา
 คุยไปว่า อาวุธเหล่านี้ขอไหมมาเป็นสมบัติของชาติไทยเสียแทนที่เขาโคจะรวบรวม
 ถาหากว่าเราจะขึ้นรวบรวมเวลานี้ก็เปลวจะคงถูกส่งกลับเสียหมด และแทนที่
 เป็นนายทหารก็ยอมพูดว่าอาวุธสมัยใหม่ที่โคเกิดขึ้นในสมัยสงครามนี้มีมากมายเพียงไร
 เรามีอาวุธสมัยใหม่นี้พอหรือไม่ นี่เป็นเรื่องที่เขาโคจะเจรจาสำเร็จเพียงโค เขา
 ขอมมอบให้แก่ชาติไทยแล้ว เมื่อนั้นเสรีไทยก็เลิกทันที... (รายงานประชุมสภาผู้แทน
 ราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489)

คำชี้แจงของนายปรีดี พนมยงค์ ข้างต้นนี้ เข้าใจว่าไม่สามารถยั้งความพอใจหรือช่วย
 ทำให้ความรู้สึกหวาคระแวงที่ดำรงอยู่ในฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์เสื่อมคลายลงได้ เห็นได้
 จากการยื่นญัตติของนายบุญช่วย อัครดกร เวลาต่อมา เพื่อให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญ
 สอบสวนสะสางเงินในงบสันติภาพของเสรีไทยตามที่โคกล่าวมาแล้วนั้น นายบุญช่วยยังได้
 พยายามเสนอให้ทำการสอบสวนไปถึงเรื่องอาวุธของเสรีไทยด้วย ความว่า

...ตลอดจนเป็นผาน้ำไม้ ดินระเบิด ลูกระเบิด และวัตถุเคมีต่างๆ ตลอดจน
 เครื่องใช้ไม้สอย ยางรถยนต์ และลูกโลหะสำหรับทำระเบิดส่งมาให้ สิ่งเหล่านี้
 โครับมาเมื่อโค วันเดือนมีโค โครเป็นคนรับจ่าย ไซท์ให้โค เมื่อโร มีหลักฐาน
 อะไรบ้าง ถ้าเป็นอาวุธยุทธโฆปกรณ์แล้ว ควรจะตรวจสอบเช่นเดียวกัน และควร
 ระวังว่าเก็บไว้ที่ไหน เมื่อโร โครเป็นคนเก็บรักษา มีจำนวนเท่าโค หรือมีการ
 ปักขงซ่อนเรณอย่างโคหรือไม่...

ความพยายามเปิดประเด็นของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ข้างต้นนี้ ยังคงได้รับการสงวนจาก
 ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เช่นเดิม นายปรีดี พนมยงค์ โคกล่าวโต้แย้งขอเสนอในเรื่อง

การให้สัมภาษณ์ของอาสาสมัคร

... เรื่องอาสาสมัครก็ได้ตอบคำถามของผู้แทนแล้วว่าไม่ใช่อาสาสมัครของไทย เป็นอาสาสมัครที่เขารู้จักชื่อมาสำหรับองค์การของคุณ ความจริงไม่ชัดของจะบอกก็ไม่ว่าอาสาสมัครอยู่ที่ไหน แต่จะยอมจนกระทั่งว่าใครมาสอบสวนอาสาสมัครอยู่ที่ไหน นั่นเป็นเรื่องนอกประเด็นทั้งสิ้น ถ้าพิจารณาแล้วก็เป็นเรื่องที่จะพยายามไปในทางซึ่งไม่ค่อยจะรู้สึกมีเจตนาอันบริสุทธิ์ของผู้คนนัก... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 20/2489 8 เมษายน 2489)

จึงเป็นอันว่าความพยายามของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยคงกล่าวนี้ต้องประสมความล้มเหลวอีกครั้ง

ความล้มเหลวของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยข้างต้นนี้ ด้านหนึ่งยังความน่าเกรงขามให้กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะที่เป็นกลุ่มการเมืองที่มีกองกำลังติดอาวุธให้การสนับสนุนอย่างความรู้สึกของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยที่มีคือนายปรีดี พนมยงค์ ขณะนั้นว่า "ท่านได้คุมบังเหียนทางการเมืองไว้ได้โดยเด็ดขาด เป็นบุคคลที่ยิ่งใหญ่กว่าคนอื่น ๆ ในทางการเมือง เพราะกุมกำลังพลพรรคเสรีไทยไว้ได้" (ณัฐวิจิตร สุทธิสงคราม 2522: 112) แต่ในอีกด้านหนึ่งที่ลึกลงไป อาจกล่าวได้ว่าได้ก่อให้เกิดความรู้สึกหวาดกลัวแก่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตย ซึ่งมีความรู้สึกมองว่าเป็นไปไม่ได้ที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์จะให้กองกำลังติดอาวุธหรือ "พลพรรคของขบวนการเสรีไทย" นี้ผลักดันนโยบายทางการเมืองไปในทางซ้าย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวถึงความรู้สึกนี้ว่า "ภายหลังสงครามฯ พลพรรคขบวนการเสรีไทยของนายปรีดี เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในทางการเมือง" และ "ในช่วงนั้นนายปรีดีก็มีโอกาสสามารถที่จะรัฐประหารได้สำเร็จ โดยการสนับสนุนจากพลพรรคของขบวนการเสรีไทย เนื่องจากภายหลังสงครามได้ทำให้กองทัพเสียขวัญและเกิดความท้อแท้ขึ้น" ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวต่อไปว่า

...ฉันเข้าร่วมกับพรรคประชาธิปไตย ก็เพราะเห็นว่า การที่นายปรีดีได้เข้ามาครอบงำทางการเมืองควายการอาศัยความช่วยเหลือของพลพรรคขบวนการเสรีไทยที่มีอาวุธอยู่พร้อมนั้น มีแผนการเพื่อที่จะก้าวไปสู่การปฏิวัติทางการเมืองของประเทศ ซึ่งแผนการนั้นอันตรายน้อยยิ่งในเวลานั้น... และการที่นายปรีดีปฏิเสธที่จะทำการปลุกอาวุธพลพรรคของขบวนการเสรีไทย ก็เป็นหนทางที่เขาจะเชื่อมั่นเพื่อเก็บकुแขงขันทางการเมือง และดูเหมือนว่าเป็นขั้นตอนแรกที่จะนำไปสู่การจัดตั้งรัฐ

คอมมิวนิสต์ขึ้นไพล่ประเทศ... (อ้างถึงใน Ray 1972:171-172)

อย่างไรก็ตามความรู้สึกหวาดกลัวต่อกองกำลังติดอาวุธของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ จะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนช่วยผลักดันให้ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ หันไปเป็นพันธมิตรกับกลุ่มทหารบกซึ่งเป็นไปได้ว่าน่าจะมีความรู้สึกหวาดกลัวดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน (ดูต่อไปข้างหน้า)

อย่างไรก็ตามหลังจากได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 การโจมตีเรื่องเกี่ยวกับการต่อต้านญี่ปุ่นนั้น มิใช่ประเด็นหลักที่ถูกฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์หยิบยกขึ้นมากระทำอีกแล้ว ทั้งนี้เพราะฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้แลเห็นถึงประเด็นใหม่ที่ยิ่งใหญ่มากกว่าในการหยิบยกขึ้นมาโจมตีฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ประเด็นใหม่นี้ก็คือกรณีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 การเปิดประเด็นใหม่ของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าสามารถสร้างความปั่นป่วนและมีผลเข้าไปสั่นคลอนใจกลางการมีอำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้มาก เนื่องจากการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ไพล่ประเด็นนี้ มีผลเข้าไปรวมเอากลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะกลุ่มทหารบกซึ่งขัดแย้งและไม่พอใจฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ มาเป็นแนวร่วม หรืออีกนัยหนึ่งคือ ผลักดันให้พลังฝ่ายอนุรักษนิยมได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวหนักกว่าด้านทหารฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์

ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ถือโอกาสหยิบยกเอากรณีเสด็จสวรรคต ขึ้นมาเป็นประเด็นทางการเมืองโจมตีฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นับตั้งแต่แรกเมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวได้ปรากฏขึ้น โดยมีการเคลื่อนไหวทั้งภายนอกและในสภาผู้แทนราษฎร ในสภาผู้แทนราษฎรนั้นฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ "เล่นงานรัฐบาลว่าไม่มีความสามารถที่จะป้องกันองค์พระมหากษัตริย์ไว้ได้" (นรินทร์ เศรษฐบุตร 2529:61) และได้เร่งเร้าให้รัฐบาลสืบหาสาเหตุการเสด็จสวรรคต (ดู 4.2) ในท้ายที่สุดการเคลื่อนไหวในส่วนนี้ ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้นำขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งในการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล (จะกล่าวต่อไปข้างหน้า) ส่วนภายนอกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ได้ฉายโอกาสฝ่ายความผิดให้กับรัฐบาลและ "โหมกระพือข่าวเล่าลือให้อื้อฉาวใหญ่โตว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลถูกลอบปลงพระชนม์" (อ.พิบูลสงคราม 2519:4:680) โดยเฉพาะนายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีถูกกล่าวหาและถูกระบุว่า มีส่วนสำคัญในการ

ลอบปลงพระชนม์ นับเป็นการสร้างกระแสทางการเมืองที่ปั่นป่วนนั้นตอนชื่อเสียงและเสถียรภาพของรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อย่างมาก นายไสว สุทธิพิทักษ์ (2526: 708) กล่าวว่า "เสียงพราวกระหิวว่า ปรีดีเข้าในหลวง นั้นแน่จะเบาที่ยังผลให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในบ้านเมืองเป็นอย่างดี"

จากการศึกษาบรรยากาศตามหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลานั้น (พ.ศ. 2489-2490) และบรรดางานเขียนหรือบันทึกที่ปรากฏภายหลังต่อมา กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ในกรณีเสด็จสวรรคตนอกสภาผู้แทนราษฎรนั้น เริ่มจากประเด็นการให้ข่าวหรือสร้างกระแสว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลถูกลอบปลงพระชนม์ และผู้ที่มีส่วนสำคัญในการลอบปลงพระชนม์คือนายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี โดยมีแผนการฉลุมเลิกระบอบรัฐธรรมนูญอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อที่จะนำไปสู่การปกครองระบอบสาธารณรัฐหรือคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้เข้าใจว่าการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ในกรณีนี้ เริ่มจากในวงการที่ใกล้ชิดและในวงการทูต จากนั้นจึงค่อย ๆ กระจายขยายออกไปสู่ประชาชนในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้น ตามรายงานของเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ใต้วงโทรเลขกลับไปยังกระทรวงต่างประเทศ กล่าวถึงกรณีไว้ว่า

...เมื่อคืนวันที่ 11 พระองค์เจ้าไทยพระองค์หนึ่ง ซึ่งพูดไม่ระบุพระนามเสด็จไปพบที่สถานเอกอัครราชทูตภายหลังจากอาหารค่ำอย่างกระวิ่วกระวาด อาศัยรถยนต์ทหารอังกฤษมีนายทหารอังกฤษเป็นผู้ขับ และโคจรลงถนนกับทูตเป็นเวลาเกือบสองชั่วโมง เค็ม เจ้านายพระองค์นั้นทรงเริ่มรับสั่งทูลทูลว่า ไม่มีข้อสงสัยเลยวว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะถูกลอบปลงพระชนม์ โคจรทูลทูลพระเนตรพระศูพทวยพระองค์เอง ลูกกระสุนปืนแลนดวนเขาทางคานหลังของพระเศียรออกคานหน้า พระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์จำต้องยินยอมให้ลงพระนามในคำแถลงการณ์ว่า เสกขุ สวรรคตโดยอุบัติเหตุ เจ้านายพระองค์นั้นทรงเกรงว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่อาจจะไม่ใคร่เสวยราชสมบัติ นักการเมืองที่ครองอำนาจมีประสงค์จะสถาปนาระบอบมหาชนรัฐ... (อ้างถึงใน กนตธีร์ สุภมมงคล 2527:350)

นายคิงส์ ลีมาติน บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "นิวส์เสกทส์แมน แอนด์เนชั่น" แห่งประเทศอังกฤษ ได้เขียนบทวิจารณ์กล่าวถึงการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ในกรณีนี้ไว้ว่า

...หลังจากเหตุการณ์อันนำความเศร้าสลดเกิดขึ้นไม่กี่ชั่วโมง ก็มิได้เริ่มค้นพยายามจะทำเรื่องการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นประโยชน์ในทางการเมือง

แก่ตน บรรดาเอกอัครราชทูตต่างประเทศทั้งหลายซึ่งประจำอยู่ในกรุงเทพฯ ได้
รับคำบอกเล่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวจากสมาชิกฝ่ายคานรัฐบาสวา สมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวถูกปลงพระชนมตามคำสั่งของนายกรัฐมนตรี... (อ้างถึงใน ใสว สุทธิพิทักษ์
2526:710-712)

พล.ต.อนันต์ พิบูลสงคราม (2519:4:690) ได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรค
ประชาธิปไตยในกรณีสวรรคตไว้ว่า

...สำหรับนักการเมืองสังกัดพรรคประชาธิปไตยนั้น เมื่อได้ "ประชาธิปไตย" ไปแล้ว
ว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์ ก็ต้องพยายามปั้นตัวคนร้ายขึ้นมาเพื่อใหม่ เหตุผล
กลมกลืนกัน ในการนี้พวกเขาได้พยายามใส่ร้ายว่าทนายปรีดี พนมยงค์ คือผู้วางแผน
ปลงพระชนม์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะประสงค์จะเลิกการปกครองระบอบ
รัฐธรรมนูญ อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข แล้วสถาปนาระบอบสาธารณรัฐ
คอมมิวนิสต์ขึ้นแทน พวกเขาสรางข่าวลือจนแพร่หลายตามบ้าน รานตลาด ใน
โรงพยาบาล และเขียนปลุกปั่นกันในหน้าหนังสือพิมพ์...

งานบันทึกต่าง ๆ ตามที่ได้อ้างมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของบรรยากาศและ
ความพยายามสร้างกระแสทางการเมืองของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในกรณีสวรรคตได้
การเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีผลต่อความรู้สึกนึกคิด
ของทหารในกองทัพอย่างน้อย 2 ประการด้วยกันคือ ในประการแรกนั้นเป็นการปลุกความ-
จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และในประการที่สองเป็นการสร้างความรู้สึกหวาดกลัว
ต่อลัทธิคอมมิวนิสต์ให้ทวีเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ดีควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า การเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปไตย
ในกรณีสวรรคตนั้น มีเป้าหมายทั้งค่านที่เห็นคือใช้เป็นที่ประเค้นแข่งขันทางการเมืองใน
ระบอบรัฐสภากับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และค่านที่ลึกลงไปคือใช้เป็นที่ประเค้นเคลื่อนไหว
ระดมพลังอนุรักษ์นิยมเข้ามาต่อต้านระบอบรัฐสภา ภายหลังจากต้องประสบกับความพ่ายแพ้
ในการแข่งขันทางระบอบรัฐสภากับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ การใช้เป็นที่ประเค้นแข่งขัน
ทางการเมืองในระบอบรัฐสภากับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นั้น จะปรากฏในช่วงแรก ๆ
ของการเมืองในระบอบรัฐสภา อย่างเช่น การแข่งขันการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน
ราษฎรตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญ และได้กดดันให้นายปรีดี พนมยงค์ จำต้องลาออก
จากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ดู 4.2) หลังจากนั้นจะค่อย ๆ ผลักดันให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตย

ซึ่งพ่ายแพ้การแข่งขันในระบอบรัฐสภาเป็นที่แน่ชัดแล้ว ใช้กรณีสวรรคตเป็นประเด็น
เคลื่อนไหวระดมพลังอนุรักษ์นิยมโดยเฉพาะกลุ่มทหารบกเข้ามาต่อต้านระบอบรัฐสภาหรือ
การเมืองอำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เห็นได้จากในสมัยรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์
ชำรงนาวาสวัสดิ์ ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยยังคงมีแกนหลักอยู่ที่ "คำเนนนโยบายที่จะใช้
กรณีสวรรคตสร้างคะแนนนิยมจากประชาชน และกระตุ้นให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในคณะ
รัฐบาล" (สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:261) การเคลื่อนไหวครั้งสำคัญของฝ่าย
พรรคประชาธิปไตยในกรณีนี้ โดยผลักดันออกในรูปของการเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไป
ในฐานะฝ่ายค้าน (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2490 19 พฤษภาคม
2490) โดยอาศัยกรณีสวรรคตซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์
ชำรงนาวาสวัสดิ์ ที่ได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎร เป็นหนึ่งใน 8 ประเด็นของการเปิด
อภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ค่ายเห็นว่ากรณีสวรรคตนั้น "ยังคงเป็นที่สนใจของประชาชน
มาก" และ "เพื่อสร้างคะแนนนิยมในหมู่ประชาชน" (ดู สิริวิรัตน์ เรื่องวงษ์วาร
2521:278)

การเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ของฝ่าย
พรรคประชาธิปไตยนั้น มีญัตติขอเปิดอภิปราย 8 ประเด็นด้วยกัน (รายงานการประชุมสภา
ผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2490 19 พฤษภาคม 2490) คือ

- ...1. ไม่สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยภายในตามนโยบายที่แถลงไว้
2. ไม่สามารถรักษานโยบายการเงินของชาติไว้ในทางมั่นคง ทำให้ฐานะ
การคลังล้มเหลวทุกทาง
3. ในทางเศรษฐกิจ ได้ดำเนินการทางเศรษฐกิจผิดพลาดไม่เหมาะสมแก่ภาวะ
การณ์ปัจจุบัน เป็นเหตุให้ประชาชนเดือดร้อนในการครองชีพ
4. การทางประเทศ ไม่อาจสร้างความเชื่อถือกับนานาประเทศตามนโยบาย
ที่แถลงไว้
5. ใช้อำนาจทางการเมืองแทรกแซงในราชการประจำ ทำให้เกิดผลเสียหาย
แก่ราชการแผ่นดิน
6. ไม่สามารถรักษารัฐธรรมนูญของข้าราชการให้อยู่ในระดับที่สมควร ทำให้ข้าราชการ
ขาดกำลังใจที่จะปฏิบัติราชการ
7. ทหารการศึกษาของชาติ รัฐบาลนี้ไม่ได้ปรับปรุงและดำเนินการตามนโยบาย
ที่แถลงไว้

8. ไม่สามารถค้นหาข้อเท็จจริง แฉลงต่อประชาชนให้ทราบว่า ในหลวงรัชกาลที่ 8 สวรรคตเพราะเหตุใด...

การเปิดอภิปรายตามมติข้างต้นนี้ ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้เสนอให้มีการถ่ายทอดทางวิทยุกระจายเสียง และได้มีการอภิปรายติดต่อกันรวมเวลา 8 วัน (19-27 พฤษภาคม 2490) ตลอดการอภิปรายนี้ ดูเหมือนว่าฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์นั้น จงใจเพียงเพื่อที่จะสร้างความปั่นป่วนหรือสับสนให้เกิดกับระบอบรัฐสภาและรัฐบาล ทำให้การเปิดประเด็นโจมตีของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นจากเช่นปฏิบัติการของนายไสว สุทธิพิทักษ์ (นครศรีธรรมราช) ที่กล่าวว่า "การเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้ผ่านพ้นมาไม่นานนักยังมีเราอยู่เบื้องหลัง เพราะฉะนั้นการที่เราจะมาโต้แย้งกัน ในปัญหาเรื่องนี้ 4 วัน 5 วัน ต้องคำนึงถึงว่า จะมีบุคคลอีกพวกหนึ่งซึ่งจะคอยตำหนิว่าระบอบประชาธิปัตย์เหลวแหลกใช้ไม่ได้" (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 6/2490 22 พฤษภาคม 2490) ผลการเปิดอภิปรายแม้จะจบลงด้วยฝ่ายรัฐบาลเป็นฝ่ายชนะด้วยคะแนนเสียงฉิว 86:55 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 11/2490 27 พฤษภาคม 2490) แต่อาจกล่าวได้ว่าผลพวงจากการอภิปรายดังกล่าวนี้ "ยังผลให้ชื่อเสียงของรัฐบาลในสายตาของประชาชนทั่วไปเสื่อมลง และเป็นการสร้างกระแสความปั่นป่วนให้เกิดแก่ระบอบรัฐสภาที่เป็นอยู่ในเวลานั้นด้วย" (Wilson 1962:255)

อย่างไรก็ตามหลังการเปิดอภิปราย ฝ่ายรัฐบาลได้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นรัฐมนตรีชุดเก่า เข้าใจว่าในเวลานั้นฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงตัวนายกรัฐมนตรีเพื่อสร้างภาพพจน์ที่ดี แต่ในท้ายที่สุดก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง นายทวี มุขยเกตุ เล่าถึงกรณีไว้ว่า

...ในเวลานั้นหลวงธำรงฯ ต้องการให้มีความเข้าใจที่ถูกต้องจึงคิดสละตำแหน่งสองครั้งที่เขาคือที่เขาขอใหฉันเป็นนายกฯ โดยครั้งหนึ่งขอให้นายปรีดีมาชักชวนฉัน แต่ฉันไปปฏิเสธไป... การเมืองในช่วง พ.ศ. 2488-2490 เป็นช่วงที่สับสนปรกมากที่สุดในชีวิต... ฉันต้องการอยู่ห่างจากการเล่น สกปรกเหล่านี้ จึงไม่สนองตอบคำขอของหลวงธำรงฯ ที่จะให้ฉันเป็นนายกฯ และเป็นกรยากสำหรับนายกฯ ในการทำสิ่งต่าง ๆ เมื่อพรรคของนายควงมีนโยบายตรงข้ามกับรัฐบาลและพยายามคิดแต่เพียงผลประโยชน์ของตน รวมุ่ทั้งกล่าวโจมตีรัฐบาลในสิ่งที่รัฐบาลไม่ได้กระทำ บางทีก็เรียกครองในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ และปฏิเสธที่จะรับรูความสำเร็จของรัฐบาล...

(อ้างถึงใน Ray 1972:118-119)

ส่วนข้างฝ่ายพรรคประชาธิปไตยยังคงเคลื่อนไหวโจมตีรัฐบาลโดยเฉพาะในกรณีสวรรคตต่อไป หลังการอภิปรายนายควง อภัยวงศ์ ได้ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์ว่า "ท่านนายกฯ เป็นผู้บังคับบัญชากระทรวงวัง ต้องรับผิดชอบกรณีสวรรคต" (ศรีกรุง 10 สิงหาคม 2490) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ทำการ "สรุปข้ออภิปรายของพรรคประชาธิปไตย ในมติเปิดอภิปรายทั่วไปในนโยบายของรัฐบาล มาตรา 34" พิมพ์ออกเผยแพร่ในช่วงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2490 ในจำนวน 8 ประเด็นที่มีการสรุปไว้ั้น ประเด็นที่ 8 อันเกี่ยวกับกรณีสวรรคตได้รับการเน้นมากที่สุด เนื้อหาเป็นการโจมตีรัฐบาลและนายปรีดี พนมยงค์ นับแต่เมื่อเหตุการณ์กรณีสวรรคตได้ปรากฏขึ้น (ดู พรรคประชาธิปไตย 2490) ขณะเดียวกันนั้นเขาใจว่าจะเป็นช่วงที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตย เริ่มหันไปสนับสนุนการกลับมาใช้อำนาจของกลุ่มทหารบกหรือฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งยังคงมีบารมีอยู่มากในกองทัพบกและได้เริ่มประกาศตัวหวนกลับมาสู่วงการเมืองในช่วงต้นปี พ.ศ. 2490 ท่าทีของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยที่ปรากฏในช่วงดังกล่าวนี้คือ ได้แสดงออกในการยอมรับการกลับมาสู่วงการเมืองของฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม มากขึ้น และเป็นไปได้ว่าเริ่มมีการประสานเป็นพันธมิตรต่อกันฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เห็นได้จากนายควง อภัยวงศ์ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่าไม่รังเกียจการกลับมาจับบทบาททางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พร้อมกันนั้นว่า "คิดว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะกลับมาเข้าสู่วงการเมืองแน่นอน" (ไทยราษฎร์ 9 สิงหาคม 2490) หลังจากนั้นไม่นาน นายควง อภัยวงศ์ ได้มีการพบปะกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม อยู่บ่อยครั้ง บรรดาหนังสือพิมพ์ต่างได้ "ให้ความสนใจข่าวการพบปะของบุคคลทั้งสองอยู่เสมอ ๆ ในทำนองว่า จอมพล ป. กับนายควงอยู่ในระหว่างการหาทางร่วมมือกันเพื่อสร้างอิทธิพลทางการเมืองแข่งขันกับฝ่ายรัฐบาล" (สิริรัตน์ เรื่องวงษ์วาร 2521:300) ในเวลาเดียวกันนั้น ร.ท.อ.เจียม อัมพุนันท์ (2501:511-512) ได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในกรณีนี้ไว้ว่า "พวกนี้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองแล้ว" โดย "พวกนี้... ทุกฝ่ายวิ่งเข้ามารวมกันหมดแล้ว... ผมได้รับรายงานเป็นที่เชื่อถือได้ว่า พวกนี้กำลังเข้ารวมตัวกันและเข้าร่วมกับจอมพล"

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า การที่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยหันหลังให้กับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และกลับไปประนีประนอมกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อต่อต้านหรือล้มระบอบรัฐสภานั้น นอกเหนือจากมีแรงผลักดันมาจากความพ่ายแพ้หรือไม่สามารถแข่งขันกับฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 โดยสะท้อนออกในประเด็นที่ว่าการศึกษาทางการเมืองหรือรัฐธรรมนูญที่เป็นอยู่นั้นไม่เป็นประชาธิปไตยหรือไม่สามารถเปลี่ยนรัฐบาลในวิถีทางรัฐสภา เช่นที่คณะที่มีต่อการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญ 2489 นั้นว่า "ขาดลักษณะอันเป็นเนื้อหาของประชาธิปไตย เพราะราษฎรหรือผู้แทนราษฎรไม่สามารถเปลี่ยนแปลงรัฐบาลได้โดยสันติวิธี" (สอ เศรษฐบุตร, ใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ผู้รวบรวม 2511:74) หรือที่คณะที่ว่า "ในสมัยประชาธิปไตยกินจอบ ซึ่งแม้ทั้งที่รัฐบาลจะได้บริหารราชการเป็นภัยแก่บ้านเมือง ก็ไม่มีวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญที่จะเอารัฐบาลออกได้ ทั้งนี้เนื่องแก่เหตุที่สมาชิกส่วนข้างมากยังสนับสนุนรัฐบาลอยู่" (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2509 ข : 204) แต่สิ่งที่ไม่ควรมองข้ามไปคือ ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยนั้นมีความหวาดระแวงต่อการขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในอันที่จะดำเนินนโยบายทางการเมืองไปในทางซ้ายหรือปฏิวัติสังคมนิยมไปสู่รัฐคอมมิวนิสต์อยู่ด้วย โดยเฉพาะภายหลังจากที่รัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้ดำเนินการยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ และหันไปให้การสนับสนุนขบวนการชาตินิยมในประเทศไทยแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ดู 4.2) สิ่งเหล่านี้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามีส่วนเสริมสร้างความรู้สึกหวาดกลัวให้แก่ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เล่าว่า "พวกเราไม่มีข้อสงสัยเลยว่านายปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์คนหนึ่ง" (อ้างถึงใน Ray 1972: 172) ความรู้สึกหวาดกลัวคอมมิวนิสต์ดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่ในกลุ่มทหารบกด้วย พล.ท.กาจ กาจสงคราม (นาวาอากาศเอกขณะนั้น) กล่าวถึงการยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ไว้ว่า "เลิกกฎหมายคอมมิวนิสต์ ส่อให้เห็นความเลื่อมใสและเปิดการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ถึงกับให้นามตนเองว่า "สี่ขมกฏ" (บันทึกส่วนตัว อ้างถึงในสุชิน ตันติกุล 2515:144) และจะเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งช่วยผลักดันให้ทั้งฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายพรรคประชาธิปไตยร่วมมือเคลื่อนไหวต่อต้านฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์

กลุ่มทหารบกในช่วงนับแต่หลังจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมดอำนาจลงในปี พ.ศ. 2487 ไปจนถึงปี พ.ศ. 2490 ก่อนที่จะมีการรัฐประหารนั้น กล่าวได้ว่า

เป็นกลุ่มการเมืองที่ได้รับผลกระทบกระเทือนมากที่สุดในช่วงดังกล่าวนี้ ทั้งนี้เนื่องด้วย ทั้งอยู่ในภาวะภายหลังสงครามโลกา ซึ่งฝ่ายอักษะ-ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ยังผลให้ชื่อเสียง และเกียรติภูมิของผู้นำทหารบกซึ่งเข้าร่วมสงครามข้างญี่ปุ่นถูกทำให้ตกต่ำลงอย่างมาก และผลกระทบอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายใน โดยกลุ่มผู้นำพลเรือน-เสรีไทยขึ้นมาใช้อำนาจแทน และได้ดำเนินนโยบายแยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง รวมทั้งต้องการลดขนาดของกองทัพลง ยังผลให้ผู้นำทหารถูกกันออกจากวงการเมือง และมีการปลดนายทหารออกจากราชการจำนวนไม่น้อย สิ่งเหล่านี้ได้สร้างความไม่พอใจให้กับกองทัพและทำให้ทหารส่วนมากเสียขวัญ ความไม่พอใจรัฐบาลพลเรือน-เสรีไทยมีอยู่ไม่น้อย ในกองทัพบก และจะผลักดันให้กลุ่มทหารบกเคลื่อนไหวกลายเป็นกองหน้าของพลังฝ่ายอนุรักษนิยม ในการโค่นล้มการเมืองระบอบรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 เมื่อได้รับการสนับสนุนทางการเมืองจากฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ทั้งนี้โดยมีแนวคิดบางส่วนที่ร่วมกันได้คือความเป็นอนุรักษนิยม และที่สำคัญคือทั้งสองฝ่ายนี้ต่างมีผลประโยชน์ร่วมในการล้มอำนาจรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์

ภายหลังจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หกอำนาจลงในปี พ.ศ. 2487 กลุ่มทหารบกหรือฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นเริ่มได้รับผลกระทบจากการขึ้นมาใช้อำนาจของรัฐบาลพลเรือน-เสรีไทยหรือฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ นายทหารบกระดับสูงที่ใกล้ชิดกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกปลดออกจากราชการหรือถูกส่งมาลงโทษในกองทัพ (ดู 4.1) ครั้นสงครามโลก ยุติลงกองทัพบกได้รับผลกระทบอย่างมาก เช่นกองทัพพายัพ ซึ่งรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ส่งขึ้นไปยึดครองดินแดนบริเวณรัฐเชียงตุง ไม่ได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่ในการถอนตัวกลับและการเลิกระดมพล (ดู สุวิน ทันทิกุล 2515:69) หลังจากนั้นรัฐบาลได้เริ่มทยอยปลดนายทหารบกออกจากประจำการ ตลอดระหว่างปี พ.ศ. 2488-2490 มีตัวเลขปรากฏตามตารางข้างล่างนี้ คือ

รายการ	จำนวนรวมทั้งกระทรวง	จำนวนที่ถูกปลด	คิดเป็นร้อยละ
นายพล	81	11	13.5
นายพัน	1,035	303	29.3
นายร้อย	3,845	1,455	37.8

รายการ	จำนวนรวมทั้งกระทรวง	จำนวนที่ถูกปลด	คิดเป็นส่วนในร้อยละ
เจ้าหน้าที่	2,577	730	28.7
นายสิบ	24,544	3,905	15.9

ที่มา : อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกจิระ วิจิตสงคราม 2522 :

248

ภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ที่มีต่อกองทัพกษัตริย์ ข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่ามีส่วนสร้างความไม่พอใจให้กับกลุ่มทหารบกทั้งโดยตรงและอ้อม พล.ท. กาจ กาจสงคราม (2492:26) กล่าวถึงสภาพหลังการถอนทหารกลับจากบริเวณ รัฐเชียงตุงว่า "เมื่อถอนตัวกลับมาแล้ว ก็ได้รับความโหดร้ายทารุณได้มีคำสั่งให้ปลดนายทหารออกจากประจำการอย่างฉับพลันทันที นายทหารต้องออกจากหน้าที่ในขณะที่เดินทาง อยู่บนถนนหลวงระหว่างลำปางกับเชียงใหม่" อาจกล่าวได้ว่านโยบายการปลดนายทหาร ออกจากประจำการนั้น ทำให้ทหารในกองทัพมีความรู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพและไม่พอใจ รัฐบาลพลเรือน และที่สำคัญคือทหารในกองทัพได้รับผลเสียเนื่องจากการโจมตีของฝ่าย ชนวนการเสรีไทยที่มีต่อทั้งกองทัพและผู้นำทหารบก พล.อ. เนตร ชเมะโยธิน (2510 ก : 751) กล่าวถึงสภาพของกองทัพบกว่า "ครั้นสงครามมา ยุติลงก็ไม่ได้ได้รับความ เหลียวแลและทำนุบำรุงเท่าที่ควร ซ้ำร้ายกว่านั้นยังถูก "เสรีไทย" บางคนดูหมิ่น เหยียดหยามอีกด้วย" พล.ท. กาจ กาจสงคราม (2492:28) กล่าวถึงกรณีไว้ว่า "บางคนเมื่อสวดเสรีไทยในหนังสือพิมพ์แล้วก็ยังไม่พอ ได้เหยียดหยามกองทัพบกทั่วทั้งมา ได้ถึง 50 ปีแล้ว ทำประโยชน์ได้ไม่เท่าเสรีไทยที่ตั้งแต่ตั้งมาเพียงสองปี"

การโจมตีผู้นำทหารบกและกองทัพภายหลังสงครามโลกา นั้น กล่าวได้ว่ามี การเคลื่อนไหวจากชนวนการเสรีไทยอยู่จริง โดยเฉพาะจากปีกซ้ายซึ่งมีปฏิกริยาต่อต้าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างรุนแรง (ดู 4.1, 4.2) และเป็นไปไม่ได้ว่าต้องการยุบ กองทัพใหม่ขนาดเล็กลงด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันทหารบกกลับเข้ามามีบทบาทและอิทธิพลทางการเมืองของ กลุ่มทหารบก พล.อ. เนตร ชเมะโยธิน (2510 ก : 735) กล่าวถึงกรณีนี้ ไว้ว่า ทหารบกได้รับการดูถูกเหยียดหยามจาก "เสรีไทย" บางคนรวมทั้งรัฐมนตรีบางคน เนื่องจากหวาดระแวงว่าทหารจะกลายเป็นเครื่องมือของผู้เผด็จการดังเช่นที่เป็นมาในอดีต

บางคน "ถึงกับเลยเถิด" ประณามว่าควรยุบเลิก "กองทัพ" เพราะไม่มีความจำเป็นสำหรับประเทศเล็ก ๆ อย่างประเทศไทย บางคนที่ พล.อ.เนตร ชมะโยชิน กล่าวถึงนั้นน่าจะมาจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มปรีดี-พลเรือนบางส่วนนำโดยสงวน ตุลารักษ์ และกลุ่มผู้นำอีสานซึ่งคัดค้านนโยบายการพัฒนากองทัพของรัฐบาลมานับแต่ที่เข้ามามีบทบาทในสภาผู้แทนราษฎร และมีแนวคิดต้องการให้กองทัพมีขนาดเล็ก อย่างเช่นการคัดค้านงบประมาณทหารของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ที่กล่าวเน้นว่า "ประเทศสยามไม่ควรบำรุงกำลังให้เกิดความแก่การรักษาตัวเองหรือรักษาความสงบภายใน" (ดู 2.1) เข้าใจเอาว่า แนวคิดของปีกซ้ายดังกล่าวนี้ ได้มีความพยายามเคลื่อนไหวผลักดันอยู่ในช่วงหลังสงครามมา ในสมัยรัฐบาลนายทวี บุญยเกตุ และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช สะท้อนให้เห็นได้จากเช่นเมื่อครั้งนายสงวน ตุลารักษ์ ได้กล่าวชักจูงนโยบายด้านกระทรวงกลาโหมในสมัยรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ที่ว่า

...ข้าพเจ้าทราบว่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมคนก่อน ได้มีแนวความคิดที่จะปรับปรุงทหารในทางที่เขาแบบประเทศอื่น ๆ เขาคือผู้บัญชาการทหารนั้นไม่มีแต่เสนาธิการแล้วก็ตั้งกรรมการขึ้นควบคุมนโยบายเกี่ยวกับการป้องกันประเทศ กรรมการนั้นประกอบด้วยทหารและพลเรือนรวมกัน อยากรู้ว่ารัฐบาลชุดนี้มีนโยบายสอดคล้องของกันกับรัฐมนตรีที่ออกไปแล้วหรือไม่... เราควรจะรู้อยู่ที่ว่าเวลานี้เขารวมกันควยอากาศอมิต ประเทศเราไม่สามารถจะสร้างอากาศอมิต เพราะฉะนั้นทหารมีไว้เพื่อช่วยตำรวจรักษาความสงบภายในเท่านั้น... (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 3/2489 7 กุมภาพันธ์ 2489)

อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวนี้ไม่ได้รับความเห็นพ้องทั้งจากปีกขวาและฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทยซึ่งดูเหมือนมีแนวคิดเพียงต้องการแยกทหารออกจากการเมืองเท่านั้น รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของนายสงวน ตุลารักษ์ หลังจากรัฐบาลนายปรีดี พนมยงค์ ขึ้นมาแทนรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ก็ไม่ได้สนับสนุนหรือนำแนวคิดนี้ไปสู่ในทางปฏิบัติ

ในสมัยรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ภายหลังจากได้มีการโอน พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ไปดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกแล้ว ดูเหมือนเป็นที่พอใจแก่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ในการจัดการหรือควบคุมกองทัพบก ด้วยเชื่อว่า พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส จะสามารถควบคุมได้ อย่างเช่นเมื่อคราวจอมพล ป.

พิบูลสงคราม ประกาศหวนกลับมาสู่วงการเมืองเพื่อจัดตั้งพรรคการเมืองนั้น เอกอัคร-
 ราชทูตอังกฤษประจำไทยได้เข้าพบและเตือนนายรัฐมนตรี นายกรัฐมนตรี (พล.ร.ท.
 ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์) ใด่ตอบตอบทูตไปว่า "จริงอยู่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังมี
 เสี่ยงสนับสนุนจากฝ่ายทหารบกบางส่วน แต่ก็เชื่อว่าพลเอกอู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋ อู๋
 หน้าที่เป็นผู้บัญชาการทหารบก สามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้แน่นอน" (กนด.ช.ร.
 ศุภมมงคล 2527:349) และที่สำคัญเหมือนว่าฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ แลเห็นว่า
 การจับกุมจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในข้อหาอาชญากรรมสงครามนั้น เป็นการทำลายชื่อ
 เสี่ยงและบารมีทางการเมืองของผู้นำทหารบกอย่างเพียงพอแล้ว ที่จะกันจอมพล ป. พิบูล-
 สงคราม ออกจากการเมือง การดำเนินการจับกุมฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในคดี
 อาชญากรรมสงคราม แดมสุข นุมนนท (2524:74) ได้ชี้ให้เห็นว่า

... ถ้าดูจากหลักฐานร่วมสมัยจะเห็นได้ว่า เจตนารมณ์ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
 ที่ต้องการให้พระราชบัญญัติ "ย้อนหลัง" ฉบับนี้ เป็นเจตนารมณ์ที่เกิดจากความ
 กลัวมหาอำนาจยูนิเซสสงคราม ผสมผสานกับความตั้งใจที่จะถอนรากถอนโคน "เผด็จ
 การพิบูลสงคราม...

ที่จริงความพยายามที่จะถอนรากถอนโคนเผด็จการพิบูลสงคราม โดยใช้กรณีอาชญากรรม
 สงครามนั้นอยู่ในปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทยด้วย (ดู 4.1) อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่า
 ฝ่ายกลางของขบวนการเสรีไทย ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูล-
 สงคราม มาก่อน และมองว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้มีความพยายามที่จะช่วยให้
 ประชาชาติรอดพ้นจากภัยสงครามอยู่เช่นกัน (ดู ทวี บุญเกิด 2516:329, ทหาร
 ชำหิรัฐ 2516:30) มีความต้องการให้กรณีอาชญากรรมสงครามเพียงการทำลายชื่อเสียง
 และบารมีทางการเมืองของผู้นำทหารบก เห็นได้จากท่าทีของฝ่ายกลางไม่ได้จริงจังกับการ
 จัดการฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในกรณีอาชญากรรมสงครามแต่อย่างใด หลังจากศาล
 ตัดสินยกฟ้อง นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีกล่าวเพียงว่า "หลักก็เป็นดังนั้นและคือ
 ตามรัฐธรรมนูญของเรา ศาลเป็นผู้มีความอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดี" (รายงาน
ประชุมสภาผู้แทนราษฎร : ครั้งที่ 16/2489 25 มีนาคม 2489) ทั้งนี้เพราะสิ่งสำคัญ
 ที่ไม่อาจมองข้ามไป ในการประกาศว่าฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอาชญากรรมสงคราม
 นั้น ได้ทำลายชื่อเสียงและเกียรติภูมิของผู้นำทหารบกอยู่อย่างมากแล้ว ทั้งในวงการเมือง

ภายในและต่างประเทศในฐานะผู้ดำเนินนโยบายสงครามที่ผิดพลาดหรือเข้าร่วมกับฝ่าย
 อักษะ-ญี่ปุ่น ในทางการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น มีความเป็น
 ปฏิสัมพันธ์กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม อย่างชัดเจน อย่างเช่นเมื่อครั้งจอมพล ป. พิบูล-
 สงคราม ประกาศหนักกลับมาสู่วงการเมืองในช่วงต้นปีพ.ศ. 2490 เอกอัครราชทูต
 อังกฤษประจำไทยได้เน้นเตือนนายกรัฐมนตรีไทยว่า "อังกฤษไม่ประสงค์จะเห็นการสถาปนา
 ระบบฟาสซิสต์ในประเทศไทย ภายใต้การนำของผู้ร่วมมือกับญี่ปุ่นระหว่างสงคราม"
 (กนต์ธีร์ ศุภมงคล 2527:349) สิ่งเหล่านี้ได้กดดันการเคลื่อนไหวทางการเมืองของ
 ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม อยู่มาก ข้อจำกัดนี้ดูเหมือนฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม
 ได้ตระหนักถึง และต้องรอโอกาสจนกว่ากลุ่มผู้นำฝ่ายพลเรือนแตกหัก จึงสัมพันธ์เข้ากับ
 ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยซึ่งมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ ข้อจำกัดนี้
 กดดันให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้ปรากฏตัวในระหว่างรัฐประหารจนกระทั่งสำเร็จ
 แล้วจึงก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำของคณะรัฐประหาร 2490 และที่สำคัญคือฝ่ายจอมพล ป. พิบูล-
 สงคราม ต้องจำยอมให้ฝ่ายพรรคประชาธิปไตยขึ้นมาบีบบังคับทางการเมืองและจัดตั้งรัฐบาล
 หลังรัฐประหารใหม่ ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาการรับรองจากต่างประเทศ (ดู 5.1)

ข้อควรกล่าวไว้ในที่นี้ประการหนึ่ง ที่ยังความไม่พอใจและสร้างความหวาด
 ระแวงให้แก่กลุ่มทหารบกคือ กองกำลังติดอาวุธหรือพลพรรคของขบวนการเสรีไทย ซึ่ง
 รัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดให้มีการระดมพลหรือเดินขบวนสวนสนามขึ้นใน
 กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2488 เหตุผลสำคัญที่ผลักดันให้มีการระดม
 พลพรรคเข้ามาเดินสวนสนามดังกล่าวนี้ กล่าวกันว่า "เพื่อแสดงให้เห็นฝ่ายสหประชาชาติ
 เห็นว่า บรรดาอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ฝ่ายอเมริกันและอังกฤษ ส่งมาให้แก่พลพรรคของขบวนการ
 คอตันมีอยู่ครบถ้วนไม่สูญหาย และเพื่อยืนยันว่าขบวนการคอตันพร้อมที่จะออกศึกหากจำเป็น"
 (กนต์ธีร์ ศุภมงคล 2527:199) อย่างไรก็ตามผลพวงจากการเดินขบวนสวนสนามนี้
 ได้สร้างผลกระทบต่องroupทหารบกอย่างน้อย 2 ประการด้วยกันคือ ความรู้สึกไม่พอใจรัฐบาล
 ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และมีความหวาดระแวงต่อกองกำลังติดอาวุธดังกล่าวนี้ พล.ท.
 ประยูร ภมรมนตรี (2518:54) ได้กล่าวถึงการจัดให้มีการสวนสนามนี้ว่า "สร้างความ
 ขมขื่นและชอกช้ำให้แก่พลทหารทั่วทั้งกองทัพเป็นอย่างยิ่ง" นายทวี บุญยเกตุ เล่าถึงผล
 กระทบภายหลังจากได้จัดให้มีการเดินสวนสนามครั้งนี้ว่า

...ในขณะที่การเดินขบวนสวนสนามนี้ ช่วยปลุกเร้าข้อสงสัยในเรื่องกองกำลังไคคิน ในสายตาของฝ่ายสัมพันธมิตร แต่กลับปรากฏว่าโลกอื้อใหญ่เกิดความล่าช้าแก่เรา ในเรื่องที่ว่านักการเมืองฝ่ายพลเรือนนั้น มีกองกำลังไคคินซึ่งมีอาวุธใหม่ ๆ ที่ได้รับจากสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวนมากในระหว่างสงคราม ในทางตรงข้ามกองทัพไทยทั่ว ๆ ไปกลับมีอาวุธที่เก่าและไม้ทันสมัย ที่จริงแล้วทหารโคชของเราแต่คนหาของอาวุธใหม่ซึ่งกองกำลังไคคินของขบวนการเสรีไทยเป็นเจาอยู่ แต่เราไปปฏิเสธเพราะว่าเป็นชอกกลางระหว่างขบวนการเสรีไทยกับฝ่ายสัมพันธมิตรว่า อาวุธใหม่เหล่านี้จะใช่เฉพาะในกองกำลังไคคินของขบวนการเสรีไทยเพียงแห่งเดียวและห้ามส่งทุกกองทัพของรัฐบาล ทั้งนี้เพื่อเป็นไปตามแผนการต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม นักการเมืองฝ่ายทหารซึ่งหม่อมอานาจในขณะนั้น ได้วางแผนตลอดเวลาพยายามที่จะกลับมาสู่อานาจอีกครั้ง พวกเขาได้ไขประโยชน์จากการเดินขบวนสวนสนามของพลพรรคขบวนการเสรีไทยครั้งนี้ เป็นเครื่องมือปลุกปั่น ขยายความไม่พอใจให้เกิดแก่กองทัพ ทั้งนี้เพื่อเป็นการต่อต้านการมีอำนาจของฝ่ายพลเรือน โดยโจมตีว่าการจัดให้มีการเดินขบวนสวนสนามครั้งนี้ เป็นความงูใจที่จะคุกคามประทุบัติความคอบใจกับทหารรัฐบาลซึ่งไม่สามารถให้อาวุธอาวุธใหม่ได้เลย และกล่าวหาว่านักการเมืองฝ่ายพลเรือนกำลังคว่ำเน็นการ เพื่อที่จะสร้างศูนย์กลางอำนาจใหม่แข่งกับกองทัพ และควบคุมกองทัพให้หมดบทบาทในทางการเมืองอย่างสิ้นเชิง... (อ้างถึงใน Ray 1972:113)

ความข้างต้นนี้พิจารณาได้ 2 ด้าน ด้านหนึ่งมีการโจมตีจากกลุ่มทหารบกจริงคือมีการเคลื่อนไหวสร้าง ความไม่พอใจให้เกิดแก่ทหารในกองทัพ รัฐบาลพลเรือนและพลพรรคของขบวนการเสรีไทยนั้น "ถูกแซ่ช่องต่อมาในภายหลังว่า เป็นพวกถืออาวุธนอกกองทัพของชาติเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคล รัฐบาลหลังสงครามถูกกล่าวหาว่าเป็นรัฐบาลเสรีไทย ที่จะ เป็นภัยต่อกองกำลังทหารของชาติ" (กนคธีร์ ศุภมงคล 2527:349) อย่างไรก็ตามในอีกด้านหนึ่งนั้น การที่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ปฏิเสธที่จะมอบอาวุธให้แก่กองทัพ โดยคงสงวนไว้ให้กับกองกำลังไคคินบางส่วนโดยเฉพาะในเขตภาคอีสานเก็บรักษาไว้ ไม่อาจ

* อาวุธเสรีไทยที่เก็บไว้ในเขตภาคอีสาน เข้าใจว่าอยู่ในความดูแลของกลุ่มผู้นำอีสานมากที่สุด จากการสัมภาษณ์นายโพธิ์ ชัมภรัตน์ หลานของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และไ้ร่วมทำงานจัดตั้งค่ายฝึกพลพรรคในเขตจังหวัดอุบลราชธานีในระหว่างสงครามนั้นได้กล่าวว่า ภายหลังสงคราม อาวุธเสรีไทยในเขตจังหวัดนี้ไ้รวบรวมไว้โดยคนเป็นผู้อยู่ดูแล หลังรัฐประหารถูกตำรวจท้องที่มายึดกลับคืนไปจำนวน 3 คันรถสิบสี่ทหาร ส่วนนายสวัสดิ์

มองข้ามคำกล่าวของกลุ่มทหารบกที่ว่า "นักการเมืองฝ่ายพลเรือนกำลังดำเนินการ เพื่อที่จะสร้างศูนย์กลางอำนาจใหม่แข่งกับกองทัพ" เป็นการกระทำที่มุ่งโจมตีในทางการเมืองจากกลุ่มทหารบกตามที่นายทวีกล่าวถึงเพียงอย่างเดียว อาจกล่าวได้ว่าภายในกลุ่มทหารบกนั้น ความรู้สึกที่กำลังถูกทำลายจากกองกำลังไต่ดินของขบวนการเสรีไทยมีอยู่จริง พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี (2518:541) กล่าวถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยภายหลังจากสงครามมา ไว้ว่า "ส่วนในต่างจังหวัด พวกหัวหน้าพลพรรคในภาคอีสานก็ ดำเนินขบวนการไต่ดิน สะสมกำลังเพื่อเดินเท้าการเมือง"

ตามที่ไต่กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่านับแต่ช่วงภายหลังจากสงคราม ไปจนถึงช่วง ก่อนที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้น กลุ่มทหารบกเป็นกลุ่มการเมือง ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดทั้งโดยตรงและอ้อม ความไม่พอใจและรู้สึกหวาดระแวงท่าทีของ รัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์นั้น กล่าวได้ว่ามีอยู่ทั่วไปภายในกลุ่มทหารบกทั้งส่วนที่คุมกำลัง ในกองทัพและส่วนที่ถูกปลดออกจากประจำการ ครึ่งย่างเข้าสู่ช่วงการเมืองในระบอบ รัฐสภาซึ่งยังผลให้กลุ่มทหารบกถูกกันออกจากวงการเมืองอย่างสิ้นเชิง กระมล ทองธรรมชาติ (2520:56) ใค้อธิบายถึงลักษณะการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 และ สภาพทางการเมืองของกลุ่มทหารบกไว้ว่า

...กลุ่มที่มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้นำซึ่งส่วนใหญ่เป็นทหารบกถูกขจัดออกจาก ศูนย์อำนาจทางการเมือง สิ่งเหล่านี้ย่อมจะช่วยให้ นายปรีดี พนมยงค์ สามารถมี อธิปไตยในรัฐบาลโคตลอกไป โดยที่ผู้นำของหมู่ข้าราชการประจำฝ่ายทหารไม่มีทาง จะเข้ามาแข่งขันโดยชอบด้วยวิถีทางรัฐธรรมนูญ...

ภาวะดังกล่าวนี้ไต่ก่คิดค้นให้กลุ่มทหารบกซึ่งแต่เดิมมีพื้นฐานไม่พอใจรัฐบาลพลเรือน-เสรีไทย อยู่ก่อนแล้ว ทวีความไม่พอใจฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ เพิ่มขึ้นอีก และไม่ยอมรับการศึกษา ทางการเมืองที่เป็นอยู่ในท้ายที่สุด พล.ท.กาจ กาจสงคราม ซึ่งเป็นผู้เดียวที่ลงมติ ไม่เห็นชอบด้วยกับรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 (รายงานประชุมสภาผู้แทนราษฎร :

(เชิงอรรถต่อ)

ตราขุคนสิทธิของนายเตียง ศิริขันธ์ ให้สัมภาษณ์ว่า หลังรัฐประหารนายเตียง ได้แจกจ่าย อาวุธเสรีไทยที่รวบรวมไว้หลังสงครามแก่ประชาชนในจังหวัดสกลนครและใกล้เคียง เพื่อ ทอทานคณะรัฐประหาร

ครั้งที่ 32/2489 29 เมษายน 2489) ได้บันทึกส่วนตัวเรื่องสาเหตุแห่งการทำรัฐประหาร 8 พ.ย. 90 กล่าวถึงกรณีไม่พอใจรัฐธรรมนูญและการตกต่ำของทหารไว้ว่า "รัฐธรรมนูญ 2489 ไม่ดี ไม่ถูกต้อง" และ "ความตกต่ำของทหารบกมีมากมาย ไม่คิดเห็นว่าทหารมีประโยชน์แก่ประเทศชาติ" (อ้างถึงใน สุชิน ตันติกุล 2515: 144-145)

ภายใต้ระบอบรัฐสภากลุ่มทหารบกที่อยู่ในกองทัพ โดยเฉพาะนายทหารบกกระชั้นกลางที่มีความกระตือรือร้นสูง เขาใจว่ามีความไม่พอใจต่อสภาพการตกต่ำของกองทัพบก และถูกกันออกจากวงการเมือง แต่พวกเขาทั้งหลายนี้ไม่สามารถผลักดันหรือกระทำอะไรได้มากนัก เนื่องจากไม่มีชื่อเสียงและบารมีทางการเมือง ที่สำคัญคือผู้นำกองทัพบก ล้วนแต่เป็นบุคคลที่ให้การสนับสนุนรัฐบาลพลเรือน-เสรีไทย หรืออยู่ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ อาจกล่าวได้ว่าภาวะดังกล่าวนี้ทำให้นายทหารบกกระชั้นกลางที่มีความกระตือรือร้นสูง มีแนวคิดต้องการลาออกจากราชการด้วยเห็นว่าไม่ก้าวหน้า เลากันว่าจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ขณะนั้นมียศเป็นพันเอก) ท้อแท้ในชีวิตราชการ

...ถึงกับคิดจะลาออก เพราะเห็นว่าถึงอยู่ไปก็ไร้ประโยชน์ ฎ้วยอนาคตก็มีแต่จะมีคนมองลงทุกที แต่เดิณมีผู้ใหญ่บังคับบัญชาพากันหัดทานไว้และคอยช่วยเหลือและพาไปหาหมอกูซึ่งเป็นพระพม่าที่จำพรรษาอยู่ ณ ลำปางนั่นเอง หมอกูใดทำนายว่าในรัชกาลนี้ ถ้าไม่ออกจากราชการก็จะโค่นร่างตำแหน่งใหญ่ต่อไปในภายหลัง ซึ่งในเวลานั้น พม่า ก็เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง แต่ก็ได้ผลทางใจคล้ายกับมีผู้ปลอบประโลมใจ จึงตัดสินใจยังคงอยู่ในราชการต่อไป... (ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2507:39-40)

อย่างไรก็ตามความกระตือรือร้นของนายทหารบกกระชั้นกลางดังกล่าวนี้ จะกลายเป็นฐานทางกำลังสำคัญในการล้มรัฐบาลพล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อมีการเคลื่อนไหวสนับสนุนจากภายนอกกองทัพ ทั้งจากฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์และนายทหารบกนอกราชการ หรือฝ่ายจอมพล. พิบูลสงคราม

ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มหันมาเคลื่อนไหวทางการเมืองอีกครั้ง เมื่อช่วงต้นปี พ.ศ. 2490 โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้สัมภาษณ์หนึ่งสื่อพิมพ์ว่าจะจัดตั้งพรรคการเมือง ซึ่งมีชื่อว่า "พรรคธรรมมาชีพ" (สยามนิกร 24 มีนาคม 2490)

การประกาศตัวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังกล่าวนี้ ได้รับการขานรับจากนายทหารมกราชการจำนวนหนึ่ง พล.ท.ฉิน ชุณหะวัณ ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ก่อนหน้านั้น คอบโตกระแสดการโจมตีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้เผด็จการไม่ควรกลับมามีบทบาททางการเมืองอีก ว่า "จอมพลแปลกไม่ได้เป็นเผด็จการ ทำไมเขาไม่แก่ประวัติศาสตร์กัน มัวแต่จะมาคิดแย่งชิงอำนาจกันอยู่ ประเทศชาติจะฉิบหายอย่างไรก็ช่าง แบบนี้แย่มาก" (ศรีกรุง 22 มีนาคม 2490) แต่ในขณะเดียวกันนั้นได้มีปฏิริยาต่อต้านจากฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ด้วย หนังสือพิมพ์สยามนิกร (9-10 เมษายน 2490) ได้เสนอข่าวว่ามี การเปิดชุมนุมไฮปาร์คที่บริเวณท้องสนามหลวงนำโดยสมาชิกพรรคสหชีพ กล่าวโจมตีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเรื่องใช้จ่ายเงินผิดประเภท จำนวน 83 ล้านบาท และกล่าวประณามว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้เผด็จการ ส่วนหนังสือพิมพ์ไทยราษฎร์ (18 เมษายน 2490) ได้ลงข่าวว่าพรรคสหชีพได้เปิดประชุมพิจารณาการดำเนินการทวงกลับมาสู่การเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และมีมติตกลงที่จะทำการต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ให้เขามามีบทบาททั้งทางพฤกษสภาและสภาผู้แทนราษฎร นายชิต เวชประสิทธิ์ เล่าว่าเหตุที่พรรคสหชีพต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะเห็นว่า "การกลับมาของจอมพลแปลกคือสัญลักษณ์ของเผด็จการ" (สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตามฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้มีการดำเนินการจัดตั้งพรรคการเมืองอย่างจริงจังนัก ดูเหมือนการประกาศตัวจัดตั้งพรรคการเมืองนั้น ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการเพียงเพื่อหยั่งเสียงทางการเมืองในขณะนั้น หรือ "หยั่งคูหาที่ของรัฐบาล" (สุชิน ตันติกุล 2515:81) แม้ว่าการหยั่งเสียงดังกล่าวนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จะได้รับการต่อต้านจากพรรคสหชีพ แต่กลับได้รับการต้อนรับอย่างดีจากฝ่ายพรรคประชาธิปไตย โดยเฉพาะช่วงภายหลังจากฝ่ายพรรคประชาธิปไตยได้เปิดญัตติอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าหลังการเปิดอภิปรายนี้ นายควง อภัยวงศ์ ได้แสดงท่าทีสนับสนุนการกลับมาสู่วงการเมืองอีกครั้งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลังจากนั้นเริ่มมีการพบปะกันบ่อย ๆ ระหว่างนายควง อภัยวงศ์ กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนเป็นที่สนใจจากบรรดาหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ในทำนองว่าบุคคลทั้งสองกำลังร่วมมือแข่งขันกับรัฐบาล ทำให้บุคคลทั้งนี้ต่างต้องแถลงปฏิเสธข่าวลือจะล้มรัฐบาลว่า "เป็นการพบปะสนทนากันในฐานะเพื่อนฝูง ไม่มีอะไรพิเศษจากธรรมดา" (ไทยราษฎร์ 30 ตุลาคม

2490) แต่เป็นที่เข้าใจได้ว่าเป็นช่วงที่ฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายพรรค
 ประชาธิปัตย์ ได้มีความพยายามในอันที่จะประสานหรือฉีกกำลังล้มรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี
 พนมยงค์ และนับเป็นช่วงการก่อตัวสำคัญที่นำไปสู่การรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.
 2490 ขอสังเกตของนายไสว สุทธิพิทักษ์ (2526:770-771) ที่ว่า "ความจริง
 เรื่องรัฐประหารล้มรัฐบาลนี้ เกิดเป็นรูปเป็นร่างหลังจากพรรคประชาธิปัตย์ เปิดอภิปราย
 ทั่วไปไม่ไว้วางใจรัฐบาล" เป็นไปไคอยู่มาก พล.ต.อนันต์ พิบูลสงคราม (ร้อยเอก
 ขณะนั้น) หนึ่งในบรรดานายทหารบกที่เข้าร่วมคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 (2518:
 4:736) กล่าวถึงการเคลื่อนไหวรัฐประหารครั้งนี้ว่า

...ภายหลังที่รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ขณะคะแนนเสียงในวุฒิสภา
 เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจของพรรคประชาธิปัตย์ นายทหารนอกและในประจำการ
 จำนวนหนึ่งซึ่งต่อมาได้ใช้ชื่อว่า "คณะรัฐประหาร" ได้ตกลงใจแน่วแน่ที่จะชิงกำลัง
 เขาปฏิบัติการณ์ล้มรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ความปรารถนาของชน
 ชาวไทย...

ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้ว่าการเคลื่อนไหวรัฐประหารของกลุ่มทหารบกเป็นจริงเป็นจังขึ้นนี้ คุ้ม
 ใต้รับการสนับสนุนทางการเมืองจากฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับ
 ในทางการเมืองระหว่างประเทศ อันจะช่วยให้ความกังวลในด้านการเมืองของกลุ่ม
 ทหารบก เช่นในเรื่องการรับรองจากต่างประเทศตกไป ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม
 ซึ่งยังคงมีบารมีอยู่มากในกลุ่มทหารบก ได้เป็นแกนกลางเคลื่อนไหวรวมเอากลุ่มทหารบก
 ทั้งนอกและในกองทัพที่ต้องการต่อต้านรัฐบาลเข้ามาเป็นกลุ่มเดียวกัน

การเคลื่อนไหวของกลุ่มทหารบกในการล้มรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวา-
 สวัสดิ์ หรือรัฐประหาร พ.ศ. 2490 นั้น สุชิน คันทิกุล (2515:89-92) และวิชัย
 ประสงค์สิริ (2492:169) ได้อธิบายไว้ว่ามี 4 กลุ่มใหญ่ด้วยกันคือ กลุ่ม พล.ท.ณิน
 ชูณหะวัณ, กลุ่มนาวาอากาศเอกกาจ กาจสงคราม, กลุ่ม พ.ท. กำน จ่านงภูมิเวท และ
 พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์เกียรติ การเชื่อมรวมเป็นคณะรัฐประหารของกลุ่มทั้ง 4 ดังกล่าวนี้นั้น
 เข้าใจว่ามีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นแกนกลาง พล.ท.ณิน ชูณหะวัณ เลาไว้ว่า
 ได้ทาบตามให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร โดยผ่าน พ.อ.เผ่า
 ศรียานนท์ ซึ่งเป็นบุตรเขยของตนและเคยเป็นนายทหารทำงานใกล้ชิดกับจอมพล ป.

พิบูลสงคราม (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลป. ปิบูลสงคราม 2513:85)
พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี (2518:543-544) เล่าว่าได้เป็นผู้ชักชวนให้นาวาอากาศเอก
กาจ กาจสงคราม รวมกลุ่มกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม และเป็นคู่แข่งบุคคลทั้งสอง
ความว่า

...ข้าพเจ้าได้เตือนให้สติว่า หลวงกาจฯ จะมีกำลังไม่พอ ถ้าได้จอมพล ป. พิบูล-
สงคราม รวมด้วยแล้วสู้เราไม่ไหว หลวงกาจฯ อีกเขื่อนมีเรื่องส่วนตัวกับท่านจอมพล
ป. ไม่ยอมไป แต่เมื่อข้าพเจ้าคัดค้านว่าเพื่อการใหญ่ของอดทนล้มเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ
ในที่สุดจึงจำนยอมให้ข้าพเจ้าพาไปพบที่บ้านวัดเขมา (นนทบุรี) จับมือรองให้คืนดี
กัน คิดรัฐประหารจึงสำเร็จไปโดยง่ายดาย...

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่าบรรดานายทหารบกทั้ง 4 กลุ่ม ตามที่กล่าวมานี้ มีเพียงกลุ่มเดียวคือ
กลุ่ม พ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์เกียรติ ที่เป็นนายทหารประจำการ อย่างไรก็ตามการชักชวน
หรือดึงเอานายทหารบกระดับกลาง-ล่างในกองทัพ เข้ามาร่วมสนับสนุนการรัฐประหารโค่นล้ม
รัฐบาลพล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ ไม่ใช่เรื่องยากสำหรับคณะรัฐประหารซึ่งมี
ความสัมพันธ์ส่วนตัวกับนายทหารประจำการอยู่บ้าง และที่สำคัญคือภายในกองทัพภกนั้นก็มี
กระแสความรู้สึกร่วมกับคณะรัฐประหารอยู่มาก

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สถานภาพของกองทัพภกนับแต่ช่วงหลังสงครามโลก
ยุคเป็นต้นมานั้น ต้องเผชิญกับภาวะที่ตกต่ำทหารเสียขวัญมาก และถูกอึดอัดความไม่พอใจ
ต่อรัฐบาลพลเรือน-เสรีไทย จากกลุ่มนายทหารบกที่ถูกปลดออกจากประจำการในช่วงดังกล่าว
นั้น ทั้งยังถูกกีดกันออกจากวงการเมืองในช่วงระบอบรัฐสภา และที่สำคัญคือถูกปลุกความ
จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และได้รับการกระตุ้นให้รู้สึกหวาดกลัวต่อลัทธิคอมมิวนิสต์
ทวีมากขึ้น อันเนื่องมาจากการเคลื่อนไหวของฝ่ายพรรคประชาธิปไตยในกรณีสวรรคต สิ่ง
ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีส่วนทั้งโดยตรงและอ้อม ที่ผลักดันให้นายทหารบกระดับกลาง-ล่าง
ที่มีความกระตือรือร้นสูง ต่างผละออกจากกองทัพทยอยหันมาเข้าร่วมกับคณะรัฐประหาร
เมื่อได้รับการชักชวนจากนอกกองทัพ เล่ากันว่าความคิดสนใจเข้าร่วมคณะรัฐประหารของ
จอมพลสฤษดิ์ ขณะรัชชานั้น แต่แรกไม่ได้ให้ความสนใจ

...จนกระทั่งได้พบและรู้จักกับ ร.อ.ทองคำ ยิ้มกัญ นายทหารกองหนุนผู้ชำนาญ

ในคานโหราศาสตร์และมีโอกาสได้พบกับ พ.ท.ขุนจ่านงภูมิเวท, น.อ.กาจ
กาจสงคราม และ ร.อ.ขุนปรีชากรมเศรษฐแล้ว จึงทราบว่าท่านเหล่านั้นมีความ
เห็นตรงกันกับตน จึงได้วางแผนประสานงานกันแต่ขยายออกไป... (ประวัติและ
ผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2507:43)

พล.อ.เนตร เชมะโยชิน (2510 ก : 751) กล่าวถึงแรงผลักดันที่ทำให้ทหารบกพากัน
สนับสนุนรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ไว้ว่า เป็นผลเนื่องจากภายหลังสงครามกองทัพบกไม่ได้
รับความเหลียวแลและทะนุบำรุงเท่าที่ควร ข้าราชการยังถูกดูหมิ่นจากเสรีไทยบางคน "ความ
น้อยใจที่มีเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ก็เลยกลายเป็นขำใจหนักขึ้น เมื่อถูกยุแหย่หรือชักชวนก็ฮึด
ขึ้นมา" พล.อ.กฤษ ปุณณกันต์ (ขณะนั้นมียศเป็น พ.ท.) เล่าถึงแรงจูงใจในการเข้า
ร่วมคณะรัฐประหาร หรือ "ทำไมข้าพเจ้าจึงช่วยทำรัฐประหาร 8 พ.ย. 2490" (มติชน
สุดสัปดาห์ 16 มิถุนายน 2528) ไว้ว่า กองการซจกภัยคอมมิวนิสต์และเสนาธิการแห่ง
การเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ให้กระจ่าง ค่ายว่า "เรามีหน้าที่ที่จะต้องช่วยกัน
ปกป้องรักษาไว้ด้วยชีวิต 3 สถาบันคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" คำกล่าวนี้แม้จะ
ปรากฏภายหลังเหตุการณ์มากแล้วก็ตาม แต่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอนุรักษ์นิยมภายใน
กองทัพบกที่ถูกปลุกขึ้นมาได้อย่างดี และอาจกล่าวได้ว่าประเด็นเหล่านี้เป็นความรู้สึกร่วม
ภายในคณะรัฐประหาร 2490 ในขณะนั้นด้วย เห็นได้จากวัตถุประสงค์จำนวน 6 ข้อ
ของคณะรัฐประหารนั้น 2 ใน 6 ข้อนี้คือ "การกระทำรัฐประหาร เพื่อจัดการสืบหา
ตัวผู้ร้ายผู้ลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ และจัดการฟ้องร้องลงโทษตามกฎหมาย" และ
"การกระทำรัฐประหาร เพื่อกำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์ให้สูญสิ้นไปจากแผ่นดิน เชิดชูพระบวร
พุทธศาสนาให้สถิตถาวรสืบไป" (วิชัย ประสงค์สีต 2492:170-171)

อย่างไรก็ตามการชักชวนแนวร่วมภายในกองทัพบกของคณะรัฐประหารในเบื้องต้น
แรกนั้น เข้าใจว่าได้กระทำผ่านความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีอยู่กับนายทหารนอกราชการ เช่น
กลุ่ม พล.ท.ฉิม ชูณหะวัณ มีบุตรชายคือ ร.อ.ชาติชาย ชูณหะวัณ ผู้บังคับกองร้อย
กองพันทหารม้าที่ 1 รักษาพระองค์ และมีบุตรเขยคือ พ.ต.ประมาธ อติเรกสาร สังกัต
กรมพาทนะทหารบก จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีบุตรชายคือ ร.อ.อนันต์ พิบูลสงคราม
สังกัตโรงเรียนนายร้อยทหารบก ส่วนกลุ่มนาวาอากาศเอกกาจ กาจสงคราม และกลุ่ม พ.ท.
กาน จ่านงภูมิเวท กระทำร่วมกับ พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1

และพ.อ.สวัสดิ์ สวัสดิ์เกียรติ เจ้ากรมเกียกกายทหารบก (ดู ประวัติและผลงาน
จอมพลสฤษดิ์ ๒๕๐๗:๔๓) หลังจากนั้นภายในกองทัพบกได้มีการเคลื่อนไหว
 หาแนวร่วมอีกชั้นหนึ่ง โดยกระทำผ่านทางในระคับเพื่อนและผู้ใ้บังคับบัญชาหรือกับผู้นั่งคับ
 บัญชา ทั้งนี้โดยมีความรู้สึกร่วมต่าง ๆ ดังที่ไ้กล่าวมาแล้ว เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้
 การเคลื่อนไหวภายในกองทัพบกได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง ร.อ.ชาติชาย
 ชูณหะวัณ ได้ผู้นั่งคับบัญชาของตนเข้าร่วมด้วยคือ พ.ท.กฤษ ปุณณกันต์ ผู้นั่งคับกองพัน
 ทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ พ.ท.ประมา อติเรกสาร ไ้แนวร่วมจากเพื่อนในกรม
 พาหนะทหารบกเข้าสนับสนุนจำนวน ๔ คน หนึ่งในนั้นคือ พ.ท.พงษ์ ปุณณกันต์ ผู้นั่งคับ
 ชายของ พ.ท.กฤษ ปุณณกันต์ ร.อ.อนันต์ พิบูลสงคราม ได้ผู้นั่งคับบัญชาของตนเข้า
 ร่วมด้วยคือ พ.ท.ถนอม กิตติขจร ผู้นั่งคับกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก และมีนายทหาร
 บกสังกัดโรงเรียนนายร้อยทหารบกเข้าร่วมอีกจำนวน ๕ คน พ.อ.สฤษดิ์ ๒๕๐๗:๔๓ ผู้นั่งคับ
 การกรมทหารราบที่ ๑ ได้รับการสนับสนุนจากผู้ใ้บังคับบัญชาทั้งกรม คนสำคัญเช่น พ.ท.
 ประภาส จารุเสถียร ผู้นั่งคับกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๑ เป็นต้น (ดู สุชิน ตันติกุล
 ๒๕๑๕ : ๑๖๖-๑๖๙) กลุ่มนายทหารบกต่าง ๆ ในกองทัพดังที่ไ้กล่าวมานี้ ไ้เป็นกำลัง
 สำคัญในการโค่นล้มรัฐบาลพล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เมื่อคืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๙๐ และเปิดทางให้ทั้งฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม และฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์
 เริ่มขึ้นมาใช้อำนาจหลังจากนั้น

การสิ้นสุดของรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์นั้น จึงกล่าวได้ว่า
 มีผลสำคัญมาจากแรงต้านทานของพลังฝ่ายอนุรักษ์นิยมที่มีต่อระบอบรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญ
 ฉบับ พ.ศ. ๒๔๘๙ นำโดยฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์และกลุ่มทหารบกหรือฝ่ายจอมพล ป.
 พิบูลสงคราม ซึ่งต่างสูญเสียผลประโยชน์ในการเมืองระบอบรัฐสภานั้น และมีความหวาด
 ระวางหรือหวาดกลัวต่อการขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ สิ่งเหล่านี้ไ้ผลักดัน
 ให้ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์และฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งมีแนวคิดและผลประโยชน์
 ร่วมกันอยู่ในระคับหนึ่ง หันมาผนึกกำลังเคลื่อนไหวล้มรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ และ
 กลายเป็นพันธมิตรร่วมต่อต้านการกลับมาใช้อำนาจของนายปรีดี พนมยงค์ หลังจากรัฐประหาร
 พ.ศ. ๒๔๙๐

การ เกาะกลุ่มของกลุ่มบุคคลที่ เรียกกันต่อมาว่าขบวนการเสรีไทยนั้น จะเห็นได้ว่าเป็น

ผลสะท้อนมาจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มการเมืองที่ขัดแย้งกับฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม อันได้แก่ กลุ่มปรีดี-พลเรือน, กลุ่มผู้นำอีสาน, พวกนิคมเจ้า, กลุ่มทหารเรือ และบางส่วนจากกลุ่มทหารบก กลุ่มเหล่านี้ได้ขึ้นมาใช้อำนาจแทนฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงครามในปีพ.ศ. 2487 และได้เกาะกลุ่มเป็นแนวร่วมทางการเมืองอยู่ภายในองค์การต่อต้านญี่ปุ่นนำโดย นายปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้โดยมีแนวคิดต้องการผลักดันการเมืองไปสู่การแข่งขันในระบอบ รัฐสภาเป็นประเด็นรวบรวมพวกเขาทั้งหลายในวงกว้าง อย่างไรก็ตามภายใต้การผลักดัน ไปสู่ระบอบรัฐสภาจนสำเร็จมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 นั้น โดยัง ความแตกแยกมาสู่ขบวนการเสรีไทยซึ่งต่างมีแนวคิดและผลประโยชน์ซึ่งขัดแย้งกันอยู่โดยพื้นฐาน ระหว่างฝ่ายหนึ่งนำโดยนายปรีดี พนมยงค์ กับอีกฝ่ายหนึ่งนำโดยนายควง อภัยวงศ์ และได้แตกหักเวลาต่อมาเนื่องจากไม่สามารถประสานผลประโยชน์ภายใต้วิถีระบอบรัฐสภา ที่ก่อตัวขึ้น การก่อตัวของระบอบรัฐสภาได้รับแรงต้านทานจากพลังฝ่ายอนุรักษนิยม นำโดย ปีกขวาของขบวนการเสรีไทยและพวกนิคมเจ้า-ขุนนางเก่าหรือฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ โดย ฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้เคลื่อนไหวหันกลับไปประนีประนอมสนับสนุนการกลับมาใช้อำนาจ ของกลุ่มทหารบกหรือฝ่ายจอมพล ป. พิบูลสงคราม และได้มีการชนกันกำลังจากสองฝ่ายนี้ เคลื่อนไหวทำรัฐประหารล้มรัฐบาลฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ ลงใหม่ลายมี พ.ศ. 2490 ยังผลให้ระบอบรัฐสภาภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ต้องล้มไป และเปิดทางให้ ระบอบเผด็จการทหารจอมพล ป. พิบูลสงคราม ค่อย ๆ ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ ภายใต้การทำลายล้างขบวนการเสรีไทยหรือฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์